

ESTUDI

DE LA CULTURA
LLATINA

A PARTIR DE TEXTOS
ORIGINALS

ANNA SAURÍ I FONT
CURS 2000-2001

ESTUDI DE LA CULTURA LLATINA A PARTIR DE TEXTOS ORIGINALS.

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ	p. 4
1.1 Objectius del treball	p. 4
1.2 Presentació del tema	p. 6
1.3 Explicació del treball previ	p. 7
1.4 Treball a realitzar	p. 7
1.4.1. Justificació del tema	p. 7
1.4.2. Disseny del pla de treball	p. 8
1.4.3. Marc referencial del treball	p. 9
1.4.4. Metodologia emprada	p. 11
1.4.5. Producte final	p. 12
1.5. Descripció personal del projecte	p. 13
2. RELACIÓ I CATALOGACIÓ DE TEXTOS RECOPILOTS	p. 17
2.1 GEOGRAFIA	p. 17
2.1.1. Geografia física	p. 17
2.1.2. Geografia periegètica	p. 17
2.2. ECONOMIA	p. 20
2.2.1. Sector primari	
2.2.1.1. Agricultura	p. 20
2.2.1.2. Caceria	p. 24
2.2.1.3. Pesca	p. 24
2.2.1.4. Minería	p. 24
2.2.2. Sector secundari	p. 26
2.2.2.1. Ceràmica i vidres	p. 26
2.2.2.2. Metal·lúrgia	p. 27
2.2.2.3. Altres act. artesanals-industrials	p. 28
2.2.3. Sector terciari	p. 28
2.2.3.1. Transport terrestre	p. 28
2.2.3.2. Transport marítim	p. 29
2.2.3.3. Comerç i vies de comunicació	p. 30
2.2.3.4. Professions lliberals	p. 32
2.3. POLÍTICA	p. 34
2.3.1. Formes de govern i institucions	p. 34
2.3.1.1. Monarquia	p. 34
2.3.1.2. República	p. 36

2.3.1.3. Imperi	p. 39
2.3.2. Càrrecs polítics i magistratures	p. 40
2.3.3. Dret. Lleis. Tribunals de Justícia	p. 41
2.4. SOCIETAT	p. 42
2.4.1 Grups socials	p. 42
2.4.2. Educació	p. 44
2.4.3. Milícia	p. 47
2.4.4. Alimentació	p. 50
2.4.5. Vestit. Costums. Hàbits.	p. 53
2.4.6. Jocs. Esports. Espectacles.	p. 55
2.4.7. Vida privada	p. 59
2.4.7.1. Amor	p. 59
2.4.7.2. Amistat	p. 60
2.4.7.3. Família	p. 61
2.4.7.4. Mort	p. 65
2.5. RELIGIÓ	p. 67
2.5.1. Politeïsmes	p. 67
2.5.2. Mitologia	p. 68
2.5.3. Culte	p. 70
2.5.4. Immortalitat i més enllà	p. 72
2.5.5. Religions místiques. Religions orientals.	p. 72
2.5.6. Religió cristiana.	p. 73
2.6. FILOSOFIA	p. 74
2.6.1. Cató	p. 74
2.6.2. Pitagòrics	p. 74
2.6.3. Epicuris	p. 74
2.6.4. Estoics	p. 74
2.6.5. Ciceró	p. 76
2.7. CIÈNCIA I TÈCNICA	p. 78
2.7.1. Astronomia	p. 78
2.7.2. Biologia	p. 78
2.7.3. Física i química	p. 79
2.7.4. Matemàtiques	p. 80
2.7.5. Medicina	p. 80
2.7.6. Tecnologia	p. 81
2.8. ARTS	p. 85
2.8.1. Pintura. Escultura. Mosaics.	p. 85
2.8.2. Arquitectura i Urbanisme	p. 86

3.COMENTARI I DIDÀCTICA DE TEXTOS p. 92

4. CONCLUSIONS p. 95

5. BIBLIOGRAFIA. ÍNDEX GENERAL DE TEMES I TEXTOS p.98

6. ANNEX: SELECCIÓ DE TEXTOS p. 120

1. INTRODUCCIÓ

1.1. OBJECTIUS DEL TREBALL

En començar a impartir crèdits i matèries de modalitat de **l'especialitat de Cultura Clàssica i de Llatí i de Grec a ESO i Batxillerat** ens adonem que moltes vegades ens quedem en la simple anècdota, en el detall simple de l'explicació que pretenem que arribi a l'alumne.

No aprofundim gairebé mai en les fonts d'on fa segles es van extreure els coneixements que ens fan ser descendents directes d'aquella civilització grega i llatina, i que són la base de la nostra cultura.

I ens adonem que el que en principi era la base de la nostra formació com a professors de llengua i civilització antigues, però sobretot de llengua, que era la Filologia i la Lingüística en l'estudi, lectura i traducció de textos clàssics, es queda en segon terme. I que només en comptats casos, i sempre a Batxillerat ens aboquem a la Llengua, als textos, com a finalitat *per se*.

Suposem, i encertadament a més, que els alumnes que tindrem no tenen una gran base sòlida en la llengua pròpia; i sabem, i això sí del cert totalment, que els alumnes no han adquirit nocions de llengua llatina i menys de llengua grega.

És per això que els professors tenim por de mostrar als alumnes textos originals quan hem d'oferir coneixements en civilització i cultura clàssiques tant a l'ESO en forma de crèdits variables, com al Batxillerat en forma de continguts obligatoris en les matèries de modalitat de Llatí i de Grec.

I després de sospesar aquests punts anteriors, subjectius és clar, però poc qüestionables si ens basem en la realitat, és quan ens adonem que fàcilment es podria optar per fer prevaler la **interdisciplinarietat** entre diverses àrees de l'ensenyament-tant l'obligatori com el postobligatori: les llengües llatina i grega en els seus textos originals, la civilització i cultura antigues, la història antiga, la geografia, l'economia, la política, la religió, l'art, la ciència i la tècnica, la filosofia,...

És impressionant veure com els coneixements que tenim de totes aquestes disciplines, de l'època clàssica, provenen de textos que en molts casos ni els professors coneixem a penes, i els alumnes gens. I és sorprenent veure'n l'aplicació actual de moltes d'elles.

Si s'aconseguís disposar sistemàticament dels textos originals llatins i grecs seria un gran pas en la qualitat de l'ensenyament de la cultura clàssica.

- Demostraríem a l'alumne que en les nostres explicacions a l'aula no ens basem en manuals actuals sinó que ens basem en la tradició d'uns textos autèntics.
- Aprendre a valorar la importància que té la traducció.
- Aprendre que moltes vegades la literatura és la base de molts coneixements que semblaven ben lluny d'ella.
- Sabrien que els clàssics van escriure, i van escriure molt i que és un luxe poder disposar d'aquells textos antics.
- Estimarien l'antiguitat perquè la veurien més propera, més tangible, més autèntica en els textos originals.

L'alumne sap valorar si un text és una adaptació o és un text original i se sent menys estafat si els n'ofereix l'autenticitat, encara que naturalment hagi de ser traduïda.

És per això i com a conclusió que podem destacar que **l'objectiu primordial** d'aquesta proposta de treball d'investigació és **la recerca de textos originals llatins i grecs**, en versió traduïda –castellà o català, segons el traductor del qual es disposi.

Recerca de tots els textos que ens puguin ajudar com a suport per a poder explicar als alumnes qualsevol tema de cultura clàssica. I que sobretot tingui relació amb altres àrees de l'ensenyament. I que sobretot tingui una relació més evident amb la realitat actual de la nostra pròpia civilització.

Fariem servir aquests textos com a punt de partida per a explicacions culturals, que d'altra manera queden descontextualitzats de les fonts inicials. Només com a punt de partida. No ens fixaríem en els trets lingüístics, ni sintàctics, ni de traducció.

Simplement ens fixaríem en la idea que desprenen.

Estem segurs del gran pas en qualitat que fariem en l'ensenyament de la cultura clàssica.

I estem segurs que, a més del professorat de cultura clàssica i grec i llatí, també per a les altres disciplines que abarcaria el treball seria bo disposar d'un recull original de textos.

Intentaríem que fos un recull suficientment exhaustiu per a ser eficaç, però no repetitiu en idees; i intentaríem cercar els textos més comprensibles per a l'alumne, prescindint si calgués de la seva qualitat literària o lingüística i fent-ne prevaler la capacitat de fer entendre a l'alumne els conceptes triats.

Intentaríem trobar els autors originals, no els autors que, tot i siguent ells mateixos clàssics, n'han fet una adaptació o n'han fet una citació o referència a les seves obres.

Tenim clar que l'objectiu primordial d'aquesta recerca és trobar i ordenar un material que sigui apte i útil per a l'ensenyament. No una recerca simplement erudita o interessant per especialistes i filòlegs.

1.2. PRESENTACIÓ DEL TEMA

Havíem pensat, en un inici, dividir la recerca dels textos originals segons facin referència a la cultura llatina o a la grega, en comptes de dividir-los segons els temes a tractar, en primer lloc, tot i que en algun aspecte, com és el de la mitologia o el de la religió s'interposen els textos en algunes ocasions.

Així, en primer lloc, pensàvem separar les civilitzacions grega i llatina i després els temes a tractar.

Hem de dir, però, que en anar-se desenvolupant el treball i veure la inabastabilitat del conjunt de temes a tractar s'ha optat per aprofundir en la civilització llatina i donar punts de referència i bibliografia per a la grega; i en els casos en què es puguin comparar o bé una sigui influència de l'altra, fer-ne especial esment.

Aquests temes a tractar serien –en principi, ja que sempre un treball de recerca és susceptible de sofrir canvis, com el que apuntàvem abans, que no siguin molt substancials, és clar segons les troballes que es vagin fent- els que en forma de títol subscriuim:

1. Geografia
2. Economia
3. Política
4. Societat
5. Religió
6. Filosofia
7. Ciència i Tècnica
8. Arts

1.3 EXPLICACIÓ DEL TREBALL PREVI

En l'exercici de la docència tant a ESO com a Batxillerat, de vegades ens basem en conceptes dels que no disposem el text original.

A més podem comprovar que molt freqüentment s'interrelacionen i complementen els conceptes amb altres àrees, sobretot amb Ciències Socials (Història, Geografia), Història de l'Art, Tecnologia, Filosofia, Economia, Religió i Literatura.

És per això mateix que des del Departament de Socials del nostre institut i des de la matèria de Cultura Clàssica veiem la necessitat de fixar un corpus unitari de textos que serveixin com a base per a la docència de la cultura clàssica en tots els seus aspectes.

El primer pas fou decidir si el treball seria estructurat segons els temes generals, segons el tipus de textos aconseguits, segons els autors, segons les dues civilitzacions,...Vam fixar-nos que, a causa de la diferència considerable de la majoria de temes entre la cultura grega i la cultura llatina, seria preferible primerament fer la separació entre les dues. Després classificar els temes generals (Geografia, Economia, Política, Societat, Religió, Filosofia, Ciència i Tècnica i Arts). Posteriorment es creu convenient ja desenvolupar els subapartats (exemple: dintre de l'apartat Arts: literatura, pintura, escultura, arquitectura, urbanisme, música, dansa,..).

Sempre pensant que els temes i la profunditat d'ells anirien supeditats a la recerca, al temps, a les dificultats, ...i també als nous criteris d'estructuració del treball que poguessin anar sorgint a mesura que s'anés desenvolupant.

I seguidament ja només queda el motiu central d'aquest treball d'investigació: la recerca de textos pertinents a cada apartat i la distribució en subapartats.

1.4. TREBALL A REALITZAR

1.4.1. JUSTIFICACIÓ DEL TEMA

El tema triat es justifica per la necessitat de recollir informació de primera mà sobre els textos clàssics per als alumnes i també per a altres professors que imparteixin alguna matèria o crèdit en els quals hi sigui necessària aquesta informació. I la necessitat de poder afavorir així el coneixement directe dels autors.

Ja s'ha explicat a l'apartat dels objectius que hi ha una mancança greu en aquest aspecte, ja que moltes vegades parlem de la societat, la història, la literatura,...sense basar-nos en cap moment en els textos, que en són els artífexs i el motor principal.

Entenem que s'han d'estudiar els textos i que a partir d'ells sí que podem treure'n informació. I totalment fidedigna. I de qualitat. Sempre serà més atractiu conèixer un aspecte de la cultura grecoromana llegint-ne un fragment original que no estudiant una lliçó teòrica.

És important també fomentar una actitud de respecte i no pas de por cap a l'antiquitat clàssica i amb el contacte directe amb els textos creiem que es pot aconseguir.

Volem fer vius els textos, de manera que no s'entenguin com a una qüestió arqueològica, desconnectada del seu món, sinó com a vehicles d'informació útils per a comprendre la pròpia realitat, que tant té a veure amb la que tractem.

També creiem que és oportú que l'alumne no es quedi només amb el concepte de creacions culturals perdurables, com són els textos escollits, sinó que aconseguixi entendre la inspiració i la influència que aquests textos tenen en multitud de manifestacions culturals, tant artístiques com històriques o científiques,...

Per això s'intentarà que la recerca de textos tinguin oberta aquesta possibilitat, menystenint aquells textos que únicament tinguin un valor per ells mateixos i potenciant aquells que es puguin relacionar amb altres disciplines o amb aspectes de la realitat quotidiana actual. Així aconseguirem que l'alumne no vegi la cultura grecoromana com a una cultura acabada i fugaç en el temps, sinó perdurable i útil per a identificar-s'hi actualment.

No volem referir-nos per tant a la cultura clàssica *stricto sensu*, sinó amb finalitats interdisciplinàries i amb referents al present.

1.4.2. DISSENY DEL PLA DE TREBALL

Es pot dividir el projecte en sis fases, tenint en compte que és aquesta la idea inicial i que pot variar en alguns aspectes tot depenent de quins són els textos aconseguits, ja que el corpus de textos clàssics és extensíssim i caldrà posar límits a la recerca a fi de fer-la comprensible i no excessivament extensa (atribut que en comptes d'ajudar a aconseguir els objectius marcats seria contraproductiu).

També es tindrà en compte que el plantejament d'activitats didàctiques és secundari al treball de recerca proposat. Es podran posar exemples de com utilitzar els textos a l'aula, però l'objectiu del treball serà primordialment la recerca de textos.

La temporització i les fases serien aproximadament:

1. 1a fase: Fixació del guió a seguir, partint del treball previ ja realitzat. (15 dies. 1/2/01 fins al 15/2/01)
2. 2a fase: Recerca i recopilació en fitxes de textos grecs (1 mes i mig. 15/2/01 fins al 30/3/01)

3. 3a fase: Recerca i recopilació en fitxes de textos llatins (1 mes i mig. 1/4/01 fins al 15/5/01)
4. 4a fase: Selecció dels textos més apropiats (15 dies. 15/5/01 al 30/5/01)
5. 5a fase: Recopilació i anotació a l'ordinador definitivament del corpus de textos clàssics (15 dies. 1/6/01 al 15/6/01)
6. 6ª fase:(optativa). Plantejament d'exemple d'algunes activitats didàctiques a partir d'alguns textos seleccionats.(15 dies. 15/6/01 al 30/6/01.) Cas que no es fes es dedicarien aquests quinze dies a ampliar l'anotació de textos.

Aquesta era la idea inicial en fer la proposta de treball. En anar-se incrementant el gruix de fitxes recopilades, ens en vam adonar que hauríem de concretar i especificar més; retallar el treball, per a poder-lo fer manejable al professor. Per això es va decidir prescindir de les fitxes recopilades de cultura grega, i només donar-ne referències bibliogràfiques (abans s'ha explicat el motiu ja).

També es va decidir fer un estudi de com hauria de ser un bon i **extensiu comentari de text** –de qualsevol dels textos triats- i proposar-lo com a material de treball, però en cap moment fer cap comentari ni cap proposta didàctica –que ja al projecte apuntàvem com a totalment optativa.

1.4.3. MARC REFERENCIAL DEL TREBALL

Tot i que són moltes les aplicacions que aquest treball de recerca de textos clàssics en altres matèries que no siguin estrictament de cultura clàssica, podem intentar concretar uns marcs de referència d'aquest treball respecte a la docència a l'aula.

Proposarem en quins crèdits concrets de L'ESO i en quins temes concrets de Batxillerat es podran emprar i així facilitar-ne l'aprenentatge.

- Pel que fa referència a **l'etapa obligatòria, ESO**: ens fixarem en els objectius que fixa el *DOGC n.2180, decret del 5 de març de 1996*. Sense fer-ne apartats diferents exposarem quins fets i conceptes, quines valors i actituds i quins procediments ens sembla que es podran aconseguir mitjançant el treball de recerca que es proposa en aquest projecte. Seran el marc referencial en els crèdits següents:

1. Crèdit variable tipificat de **Civilització i Cultura Clàssica**

- 1.1. Obtenció d'informació a través de textos escrits.
- 1.2. Recerca de documentació gràfica
- 1.3. Confecció de maquetes, plànols, mapes,...
- 1.4. Urbanisme. Ciutat, arquitectura ornamental
- 1.5. Obres públiques (vies, conducció d'aigües, ports,..)

- 1.6. Institucions (polítiques, socials, econòmiques, dret,..)
- 1.7. Vida quotidiana
- 1.8. Educació
- 1.9. Literatura, pintura i escultura
- 1.10 Interés pel patrimoni del passat
- 1.11.Valoració de la cultura clàssica com a font per a comprendre fets culturals quotidians presents.

2. Crèdit variable tipificat de **Mitologia Clàssica**.

- 2.1. Lectura i interpretació de textos.
- 2.2. Producció de textos a partir d'una base literària
- 2.3. Identificació dels elements essencials de la mitologia clàssica en la vida quotidiana
- 2.4. Conèixer Hesíode, la tragèdia grega, la guerra de Troia, Virgili, Homer...
- 2.5. Marc geogràfic dels esdeveniments mitològics
- 2.6. Valoració positiva de la mitologia com a causa d'un bon nombre de produccions artístiques posteriors.
- 2.7. Interés per a la lectura d'obres clàssics o fragments traduïts que continguin mites
- 2.8. Interés per a conèixer els escenaris històrics on es desenvoluparen els fets.

3. Crèdit variable tipificat de **Ciència i Tècnica en el món clàssic**

- 3.1. lectura i comentari de textos seleccionats
- 3.2. Elaboració de treballs monogràfics sobre un personatge, idea,...
- 3.3. Comparació de la ciència al llarg dels temps
- 3.4. Aritmètica, arquitectura, astronomia, gramàtica, geometria, física, cosmologia, medicina
- 3.5. Arquimedes, Euclides, Pitagores,...
- 3.6. Interés per a conèixer els orígens de la ciència
- 3.7. Actitud favorable a la interdisciplinarietat de la ciència.

4. Crèdit variable tipificat de **Les Arrels clàssiques del lèxic**

- 4.1 Reconèixer arrels gregues i llatines
- 4.2. Recollida de terminologia específica i deducció de significats de mots desconeguts
- 4.3 Lectura comprensiva de textos
- 1.5. Vocabulari de ciència, medicina, matemàtiques, literatura, psicologia, tecnologia,....
- 1.6. Curiositat per conèixer l'origen de les paraules i les aportacions clàssiques.

5. Crèdit variable tipificat de **Introducció a la cultura i tradició clàssica**

- 5.1. Literatura, urbanisme, arquitectura, arts, mite i religió, filosofia, ciència i tècnica, institucions polítiques, socials, familiars, espectacles, vida quotidiana,...
- 5.2. lectura guiada de textos breus que fonamentin els coneixements a impartir

- 5.3. Lectura i anàlisi d'obres literàries
- 5.4. Anàlisi in situ de restes clàssiques i del patrimoni clàssic en tots els aspectes.
- 5.4. il.lustració de la presència de temes clàssics a la literatura, música, pintura
- 5.5. exposició del ventall de religions i corrents de pensament actuals en comparció als clàssics.
- 5.6. Comparació dels espectacles, la vida quotidiana, l'amor, la família, ...
- 5.7. Sensibilització respecte als valors heretats de la cultura clàssica
- 5.8. Interés per l'oferta cultural
- 5.9. Esforç per a integrar tradició i modernitat.
- 5.10 Actitud favorable a la interdisciplinarietat.

*Pel que fa referència al Batxillerat i seguint la normativa DOGC del 5 de març de 1996, segons s'estableix l'ordenació del Batxillerat, intentarem aprofitar els textos triats en aquest marc de referència, tant pel que fa a continguts, fets, conceptes i sistemes conceptuals, com pel que fa a procediments i actituds. No especificarem els objectius terminals perquè la llista de marc referencial seria molt extensa i de moment amb els sistemes conceptuals podem fer-nos-en una idea.

- 1. Estudi de l'indoeuropeu i l'evolució del llatí i del grec. Geografia.
- 2. Lèxic llatí i grec i pervivència
- 3. Política i cultura en el món romà i en el món grec (societat, religió, filosofia, història, vida quotidiana, literatura, tècnica i art)
- 4. Pervivència de la cultura clàssica a Europa i referències concretes.
- 5. Lectura comprensiva de textos llatins i grecs originals en traducció catalana o castellana.
- 6. Valoració de la traducció com a instrument de comprensió del contingut d'un text.
- 7. Valoració del nostre passat com a clau per entendre fets posteriors.
- 8. Sensibilització per l'anàlisi crítica de les fonts i consciència de rigor per a l'estudi
- 9. Maneig de fonts sobre civilització i cultura clàssiques.

Sabem que aquest marc referencial és molt extens, però en els continguts que el Departament d'Ensenyament proposa per llei podem trobar-hi les aplicacions que hem remarcat abans com a conseqüència del desenvolupament i aprenentatge del treball de recerca que proposem.

1.4.4 METODOLOGIA EMPRADA

- 1. Més amunt ja hem establert un disseny del pla de treball i hem especificat també en certa manera quina seria la metodologia a emprar.
- 2. En el primer pas del procés intentarem fer un esborrany més precís del treball.
- 3. Després farem una recerca de textos, començant pels autors dels quals tenim més coneixement. Llavors empreurem manuals i enciclopèdies per tal de trobar aquells més concrets.
- 4. El treball bàsicament es realitzarà en les primeres fases en biblioteques públiques prou proveïdes de llibres llatins i grecs.

5. S'utilitzarà un sistema de fitxes per a fixar els textos trobats més rellevants. Hi haurà un doble fitxer: un per a temes i un per a autors.

A cada fitxa s'especificarà, amb abreviatures prou clares, a quins temes diferents pot incloure's i es col·locarà en el fitxer en l'apartat més apropiat. En acabar s'ordenaran les fitxes alfabèticament i per autors.

L'últim pas –el més difícil en qualsevol treball– serà triar-les; sobretot difícil és haver-ne de desestimar algunes de les que ja hem trobat, per poc apropiades o massa repetides i, pel contrari, veure que en altres apartats en falten d'alguns temes.

Quan la tria ja està feta es pot procedir a introduir a l'ordinador les referències de les fitxes seleccionades i en últim lloc triar d'entre aquestes referències aquells textos que, per ser els més entenedors per als alumnes, es poden incloure a tall d'antologia molt subjectiva, com a annex, al final del treball.

Sabem que el material trobat serà extens, però que poc serà aprofitable. Intentarem ser discriminatoris amb la informació trobada per tal de no allargar massa artificiosament el treball. Ens quedarem amb els textos més explicatius, clars, i interessants.

Afegirem a més unes anàlisis d'uns **critèris molt importants a tenir en compte**.

- Com que no podem basar-nos en els textos originals, escrits en grec i en llatí, donat que el treball es convertiria en específic per a especialistes i prou, el que farem serà emprar exclusivament traduccions.
- Intentarem emprar la traducció catalana si en disposem i podem triar entre el català o el castellà –a menys que la traducció catalana sigui molt inferior en qualitat a la castellana. Farem prevaldre la qualitat de la traducció abans que la llengua. Per tant en aquest treball hi trobarem **textos en català i textos en castellà**, indistintament.
- Important també és dir que sempre que disposem del **text original primer**, serà el que empremerem. En cas que no en tinguéssim textos i només disposéssim d'anotacions o precisions que un autor posterior ha fet sobre el primer l'utilitzariem. Però intentarem evitar-ho sempre que es pugui, ja que donem molta importància al text original.

1.4.5. PRODUCTE FINAL

Esperem sobretot aconseguir un corpus de textos llatins acurat, precís i d'acord amb els títols i apartats proposats. Esperem no haver de disposar de moltes adaptacions d'autors posteriors.

Sabem que ens trobarem amb dificultats addicionals com haver de traduir nosaltres mateixos alguns textos per no disposar de traduccions oportunes, i que ens restarà temps a l'objectiu inicial i el més important que és la recerca de textos, no la seva traducció.

Esperem també que quan hàgim aconseguit el punt anterior poguem disposar del treball per a fer-ne ús a l'aula. Que als alumnes no els resulti feixuc, sinó pel contrari, amè i que sigui la base per a les explicacions del professor. No a la inversa. Esperem

començar a treballar llegint els textos i ampliant la informació, però no donar una classe teòrica i com a cloenda i entreteniment fer una lectura d'algun fragment.

Ens adonem també que el treball de recerca a realitzar seria exactament, o gairebé al menys, el que el *DOGC del 9.11.1998* ha fixat com a objectius per al crèdit variable recentment tipificat anomenat **Iniciació a la cultura i tradició clàssica, I i II.**

Pensem que podria ser una bona base per a treballar-lo a classe, donat que no es disposa en el moment de redactar-se aquest projecte de massa llibres de text homologats per a impartir-lo.

I sobretot esperem que els alumnes vegin en la cultura clàssica no un producte acabat, antiqualla sense atractiu, sinó que en vegin les referències i aplicacions actuals i es diverteixin trobant-les.

1.5. DESCRICIÓ DEL PROJECTE

Quan parlem de la cultura clàssica tendim sempre a pensar en la seva literatura i el seu pensament, en primera instància. I és quan ens endinsem en aquestes dues vessants que veiem com d'impossible és conèixer-la en profunditat si no tenim abans unes referències molt concretes de la seva manera de viure, de la seva quotidianitat, la seva política, de la seva organització social, econòmica, militar, dels seus coneixements i del seu ús.

Moltes vegades d'un tema concret ens queden en la simple anècdota i no anem més enllà perquè això implica conèixer més intensament tots els condicionants, circumstàncies que l'envolten.

Poques vegades tenim curiositat per cercar les fonts d'on fa segles es van extreure els coneixements que ens fan ser descendents directes d'aquella civilització grega i llatina i que són la base principal, que no l'única, de la nostra cultura. També hem dit que en ensenyar la cultura clàssica –al menys fins fa ben poc- ens basàvem sobretot en la Llengua i la Literatura Clàssiques com a principals integrants dels estudis filològics.

Però és fàcil adonar-se que aquests coneixements, naturalment molt vàlids per se, ens resulten molt retallats pel desconeixement de d'altres disciplines –ciència, filosofia, història, art, geografia, societat, economia,...-que de poder-les tenir a l'abast ens millorarien i facilitarien el camí filològic.

Temem mostrar els textos originals sobre cultura clàssica per la poca –nul·la, en el cas de l'alumnat- base lingüística dels receptors. I sobretot temem que sigui contraproduent oferir una informació que afegiria desconcert al que pretenem divulgar, en comptes d'afavorir l'aclariment d'uns conceptes. Així que acabem fent ús de la traducció més simple de la qual disposem.

A més, cada vegada més es parla de la necessitat de globalitzar coneixements, de fer-los interdisciplinaris. Així trobem que podem encaixar perfectament certs textos clàssics en la matèria de filosofia, en la de tecnologia, en la d'història, en la d'art, en la d'economia, ..si el contingut és afí. Els continguts que s'imparteixen actualment en el currículum de cadascuna d'aquestes matèries moltes vegades inclouen com a punt de partida una referència a l'antiguitat. Molts dels coneixements que tenim d'aquestes disciplines en l'època clàssica provenen de textos que en molts casos desconeixem o coneixem a penes. I és sorprenent veure l'aplicació actual de molts d'ells.

Si aconseguíssim disposar d'un sistema de textos originals clàssics, al menys de la referència on es poden trobar desglosats per temes ja, creiem que tindríem una eina molt útil per a l'ensenyament de la cultura clàssica. O si més no per al seu coneixement. A més demostrariem que en les explicacions de certs temes no ens basem en manuals actuals, sinó que ens referim a les fonts directament.

Així s'aprendria, per contacte directe i per costum, a valorar la importància que té la traducció; s'aprendria que sovint en la literatura trobem la base de molts coneixements.

Es coneixerien els clàssics com a entes vives, no allunyades en el passat; es respectaria i s'apreciaria l'antiguitat clàssica perquè es veuria més tangible, més autèntica en els textos originals.

Es farien servir els textos com a punt de partida per a les explicacions que d'altra manera quedarien descontextualitzades de les fonts inicials. Serien un punt de partida, però també podrien ser un annex o una anotació lateral al tema principal.

Purament fixant-nos en la idea que desprenen, no en els trets lingüístics, ni sintàctics, ni de traducció. I la idea seria fidedigna, de qualitat, no amagada en segones adaptacions. I a més aconseguim fomentar així una actitud de respecte i no pas de por vers l'antiguitat clàssica, amb el contacte directe amb els textos originals.

Es fan vius els textos, de manera que no s'entenen com a una qüestió merament arqueològica o d'erudits, desconnectada del món actual; sinó que serien vehicles d'informació útils per a comprendre la pròpia realitat.

Sempre és oportú que l'alumne aconseguixi entendre la inspiració i la influència que els textos tenen en multitud de manifestacions culturals, tan artístiques com històriques o científiques.

Per això és que s'ha intentat que la recerca de textos tingui oberta aquesta possibilitat, menystenint aquells textos que únicament tenen un valor per ells mateixos, i potenciant aquells que es puguin relacionar amb altres disciplines o amb aspectes reconeixibles de la realitat quotidiana actual.

* * * *

En els pròxims punts intentarem exposar com preteníem que fos el treball i quins procediments hem emprat, així com també remarcarem quines han estat les dificultats amb les què ens hem trobat i els canvis que el treball ha hagut de patir.

* **L'objectiu primordial** d'aquesta proposta de treball d'investigació és la recerca de textos originals clàssics, en versió traduïda. Textos que puguin ajudar com a suport per a poder explicar als alumnes qualsevol tema de cultura clàssica o per a poder-los consultar qualsevol lector.

* És per tot el que s'acaba de dir que s'ha vist la necessitat de fer un **recull –per apartats- de les referències** a les quals ens podem adreçar quan busquem una informació concreta d'algun dels apartats citats. I a més del recull de referències hem pensat que seria útil disposar d'una tria , seleccionada segons un punt de vista purament subjectiu –seguint això sí uns criteris propis, determinats més endavant- , de textos que ens poguessin ser útils.

* Aquesta **tria** vindria condicionada pels criteris següents: que el text fos el màxim pertinent a l'apartat concret, que fos el màxim concís –no en llargada sinó en idees-, que fos el màxim clar i comprensible possible, tenint en compte que a les referències es donaran textos alternatius, per poder emprar segons el nivell del receptor de la informació-, i sobretot que fos el màxim de rigorós i científic però sense oblidar el punt final: que sigui atractiu de llegir, que inciti ell sol a la lectura i a la seva ampliació.

* S'intentaria que els **textos triats fossin el màxim de comprensibles**, prescindint, si calgués, de la seva qualitat literària o lingüística per tal de fer-ne prevaler en primer lloc sempre la capacitat de fer entendre al lector el concepte pel qual s'ha triat el text. No cal dir que s'ha intentat sempre trobar els autors originals primers, no els autors que essent ells mateixos clàssics, n'han fet una adaptació o una citació. Algunes vegades no s'ha aconseguit, per poder donar prioritat a la idea que es volia seleccionar.

*La recerca d'aquest material és exhaustiva. I és impossible incloure tot el material del qual es disposa. És per això que s'ha optat per fer una tria de referències, explicades, comentades, classificades això sí; però s'ha desistit d'oferir tot el material desplegat, per impossibilitat material de fer-ho.

*Una tria acurada es molt difícil d'aconseguir donada l'amplitud de la cultura clàssica, dels autors i dels textos clàssics disponibles. Molt difícil d'aconseguir donats els diferents nivells als quals han d'anar adreçats aquests coneixements. I sobretot difícil d'asegurar la conveniència d'uns textos i no d'uns altres donada la **subjectivitat de qui selecciona**.

D'uns textos molt interessants se n'ha de desestimar la conveniència per no poder-se incloure a un apartat molt específic o per ser massa elevats, o per no disposar d'una traducció correcta o per no tenir el text complet,..D'altres textos s'han de desestimar per ser massa repetits, tot i que aportin idees noves en algun moment; d'altres per la seva llargada, d'altres per ser poc científics, ..., d'altres per ser poc útils per a l'aula, que és el motiu per al qual s'ha treballat.

*En canvi de certs temes trobem indispensable trobar un text sobre un tema concret que clarificaria molt algun aspecte però no el trobem o no podem disposar fàcilment d'ell. I l'hem de desestimar igualment. Altres vegades, com en qualsevol treball d'investigació, es cerca en una direcció i quan te n'adones veus que vas errat i que el camí era un altre.

*De vegades s'han trobat dos textos molt semblants i ha estat difícil decidir-se per un o per l'altre. Cadascun aportava alguna idea nova; semblaran repetits, però hi ha diferències que es poden fins i tot remarcar en un comentari de text posterior. De vegades són les traduccions les que són les que ens obligaran a triar, per ser més comprensibles, o en un català més actual,..

*També, en l'estadi de planificació inicial es va veure que era difícil classificar alguns autors –uns eren grecs i escrivien sobre aspectes llatins, altres a la inversa; alguns autors feien resums de d'altres i en un principi vam decidir desestimar-los, però eren més entenedors que l'original i vam fer algunes excepcions; altres autors i els seus fragments podien classificar-se en més d'un apartat i s'havia de decidir en quin; altres autors es van haver de desestimar perquè no disposàvem d'una referència clara del seu fragment i de la seva obra, i creïem que la localització acurada del text era una condició indispensable per a la seva admissió;...

*En resum, que realment aquest treball no tracta simplement d'un recull, d'una recopilació de textos a l'atzar i sense criteri. S'ha intentat seguir els **criteris abans citats** sempre que s'ha pogut. I a més s'ha cregut oportú canviar una mica el plantejament inicial del projecte per tal de fer-lo més útil.

*No seria una recopilació de textos bàsicament, sinó una divisió d'apartats amb una explicació inicial i una oferta de totes les referències que s'han cregut oportunes per a consultar. Incloure tots els textos de totes les referències faria el treball inabastable quant a material de consulta i segons el nostre entendre inútil.

*Hem trobat més pertinent fixar les fonts, especificant-ne, això sí, el resum del que s'hi pot trobar i les diferències entre unes i les altres, per poder facilitar la seva recerca i la seva selecció si el lector ho requereix.

*En avançar el treball i també relacionat amb l'extensió que anava adquirint la tria de textos, s'ha vist que en molts apartats del treball hi havia una repetició d'idees pel que fa a la cultura llatina i a la grega.

Per això és pel que es creu oportú donar importància a una de les dues cultures com a punt de partida, en aquest cas la llatina per tenir-la una mica més propera a nosaltres- i afegir un annex o unes idees addicionals de cultura grega, sempre a partir d'elles. No es desestima conservar el guió previ de cultura grega per tal de poder-lo ampliar en un futur. Ja advertíem en la presentació del tema que un treball de recerca d'aquest tipus era susceptible de sofrir canvis relacionats amb el plantejament i les troballes fetes. De cap manera es tracta de canvis substancials. Simplement de prioritats i de plantejament.

* També vam creure oportú afegir una bibliografia final d'acord amb l'índex temàtic. No segons ordre alfabètic, sinó depenent de a quin apartat podíem trobar cada autor i obra. Això la farà molt extensa, però potser més àgil de manejar.

2.RELACIÓ I CATALOGACIÓ DE TEXTOS RECOPIATS.

2.1. GEOGRAFIA

Els millors autors per a trobar-bi referències geogràfiques són Estrabó, Aviè, Pausànies (sobretot pel que fa a descripcions, a llegendes i a mites). Trobem grans enciclopedistes com Plini el Vell a la seva Història Natural, el I aC. on hi podem trobar referències de tot tipus, entre elles geogràfiques també.

2.1.1. GEOGRAFIA FÍSICA

Hem buscat per aquest apartat únicament els textos que exemplifiquen millor la descripció purament física del territori romà i de les seves colònies, sense especificar excessivament detalls de la vida dels habitants de la zona ni clima ni altres característiques.

Sobretot els fragments escollits són els que tenen un valor per a nosaltres quant a proximitat-Hispania i veïns- o de curiositat del text.

Descripció d'Hispania: Per exemple sobre Galícia: **Plini el Vell; Història Natural, III, 298.**

I la relació i situació de les colònies respecte a Roma: **Plini el Vell: Història Natural, III,11.**

Un altre autor, **Pomponi Mela a Chorographia, II, 85** ens parla també d'Hispania, des d'un punt de vista purament físic i morfològic, les costes, els mars i les muntanyes. I a la mateixa obra però a **II, 86-90** ens fa una relació de les ciutats més importants, sobretot les del litoral, i dels rius. Ell mateix ens fa una descripció d'Hispania molt útil i precisa. Diodor de Sicília ens la completa amb unes referències sobre els pobles que l'habiten i sobre els motius de les baralles entre ells –ibers, celtas, guerres entre ells i els motius,...(**TEXT N.1**).

Més concretament de les costes catalanes és també **Pomponi Mela a Chorographia II** on parla de les ciutats més conegudes, sobretot les litorals.

Per la curiositat del fragment escollim el d' **Estrabó, Geografia, III, 2,11** pel fet que parla de la situació geogràfica de Tartessos, tot i que segueixen essent un enigma de la Hispania antiga; estava ubicada a la Bètica, l'actual Andalusia?.

Per fer-nos una idea també de la descripció geogràfica d'altres províncies de l'imperi, escollim un altre autor, **Cèsar; La guerra de les Gàl.lies, V, 13**, on ens descriu amb una gran precisió la ubicació i situació de Britània.

2.1.2 GEOGRAFIA PERIEGÈTICA

En aquest apartat de Geografia farem esment de la recerca de textos que ens parlen de la geografia, però que inclouen algun tipus de descripció de costums, gents, i detalls més concrets de la vida del lloc.

Quant a la ciutat de Roma en trobem moltes descripcions i des de molts punts de vista diferents, però una de les més curioses és la que fa **Properci a Elegies, La ciutat de Roma**, on compara la grandiosa Roma del seu temps, d'August, amb el poblet de pastors i camperols que fou a l'origen; la triem perquè ens dóna una visió de les dues Romes i pel seu valor històric .

Ja **Virgili a Eneida III, 163-166** fa una descripció d'Hespèria com de l' antiga Itàlia.

Com ja anem advertint, Pomponi Mela, autor del s.IIdC i nascut a Hispània, i Estrabó són els màxims representants d'autors que ens aporten fonts per als coneixement de la geografia antiga d'Hispània. **Pomponi Mela a Geografia III, 102** ens descriu les illes Afortunades i els seus habitants.

També sobre les illes Canàries, les Afortunades, **Plini el Vell a Història Natural VI, 202 i ss.** ens en fa una descripció molt acurada pel que fa a les distàncies, mesures, animals que hi habiten i recursos de cadascuna d'elles.

També relacionat amb la descripció d'Hispània tenim un autor més desconegut, **Trogo Pompeyo**, que a la seva obra ens cita un fragment parlant de la bona temperatura i els seus efectes.

Pel que fa a una zona que ens és molt més propera a nosaltres, Empúries, en conservem descripcions de Tit Livi i d'Estrabó; ens són útils per la relació que hi tenim. **Tit Livi, Ab Urbe Condita, 34,9,1-10.(TEXT N.2)**

Ens parla dels costums dels habitants i de la descripció de les dues ciutats, la grega i la romana.

I **Estrabó a III,4,8**,ens parla de la barreja dels costums hel.lens amb els bàrbars, i dels indiketes. I un capítol més endavant ens descriu l'existència dels rius Fluvià i Ter, i de les fonts del Pyrène, a més de la producció que afavorirà la fertilitat del lloc. També sobre l'Empúries grega tracta el fragment del mateix autor a **Geografia, 3, 4, 8-9**.que hem triat per poder completar l'anterior .

Del clima i del relleu d'Ibèria, i de la conseqüent fertilitat que d'això en deriva podem saber-ne detalls gràcies a **Estrabó, Geografia III,2**. Triem el text per reproduir-lo, per la seva significació.(**TEXT N.3**)

I el mateix autor ens parla de Tarraco, de la boca de l'Ebre, a **Geografia, III, 4,7**. I de Tarragona i la costa mediterrània, sobretot de les Columnes d'Hèrcules a Gades fins al litoral català, a **III, 7-8**.

Un altre autor, completament diferent, **Marcial a Epigrames, IV, 55** i sempre amb un to satíric parla de Bìlbilis en un cant a la rude Celtibèria.

També dels celtíbers, dels habitants del nord del Duero i dels que habiten els dos costats de l'Ebre ens en parla **Estrabó a Geografia III, 4,20**.

Un autor que fa una descripció molt acurada de tot el litoral d'Hispania és **Aviè a la seva Ora marítima**. A l'obra citada, **265-271**, descriu el golf tartèssic, les muntanyes, la via d'Hèrcules, la ciutat de Gades,..I en els versos **535**..ens parla del seu periple per l'Empordà. Obra molt necessària en la seva totalitat per aprendre el litoral hispànic a l'antiguitat.

I dels habitants de Cantàbria, de la relació entre pares i fills i marit-muller i els seus costums en parla també **Estrabó a Geografia, III,4,17**.

Sobre la llengua que parlen els ibers, **Estrabó, Geografia, I,6,**

I dels baleàrics i els seus costums bèl·lics –els foners-, en parla **Florus** a la seva obra.

També dels celtíbers, **Marcial als Epigrames I, 49,** en parla i sobretot dels seus costums. I sobretot de Bìlbilis, de la seva terra natal, i de la seva nostàlgia per Espanya, quan parla dels rius, les fonts i llacs, les neus del Moncayo, els boscos,...en **l'Epigrama I, 49.**

D'una descripció de la península ibèrica fa dos mil anys, diferenciant molt clarament el Nord i el Sud topogràficament i també sobre la seva diferent manera de viure, també a **Estrabó, Geografia, III,2,6,** sobretot la Turdetània .

Dels càntabres i dels asturs i de la seva derrota i comportament davant d'ella després de la guerra amb August ens en deixa un testimoni **Dio Cassi a Història Romana, 53.**

Parlant sobre costums de càntabres i asturs, **Estrabó a Geografia III, 3,7,** ens fa referència a estranyeses i excentricitats dels pobles del nord pel que fa a costums muntanyenques, maneres de menjar, beure, lluitar, ballar, casar-se o comerciar.

Sobre la conversió d'hispanos en llatins i les característiques de les seves ciutats, Pax Iulia, Emerita Augusta, Caesaraugusta,...i dels propis habitants: **Estrabó; Geografia, III, 15.**

D'una manera molt més poètica, però igualment vàlida pel que fa a descripció geogràfica, **Virgili a Eneida, I, 11, 13** ens descriu Cartago, situació i costums.

Diodor de Sicília, a la seva obra, fragment **V,34,** ens parla de Lusitània. I a **V, 17,** dels baleàrics i del seu apreciat i enorme respecte a les dones.

De llocs més allunyats, però amb molta precisió per la coneixença que en tenia, **Cèsar a la Guerra de les Gàl·lies, IV,** ens parla dels sueus i altres tribus germàniques, del lloc on viuen i com viuen.

Igualment precisa, i molt coneguda és la descripció de la Gàl·lia, feta pel seu gran coneixedor **Cèsar a Guerra de les Gàl·lies, I, 1** parlant dels seus habitants i de la localització geogràfica.

2.2. ECONOMIA

Pel que fa a aquest tema cal advertir que en molts fragments no es fa una distinció en els apartats que hem fet nosaltres. Per això caldria incloure en una apartat introductori aquells textos en els que es parla d'economia en general.

Seria el cas **d'Estrabó a Geografia, III, 2,6**, on parla de Turdetània i de l'exportació de productes agrícoles, però també de la construcció de naus i de la salaó de peix. En canvi més particularment dels minerals en parla a **III,2,8**.

Triem el text sobre les riqueses d'Ibèria, **Estrabó, Geografia III, 2,6**, per la seva concisió i pels seus exemples; a més concreta en certes regions d'Hispania, com Empúries. **(TEXT N.4)**

Molt important trobem el text sobre la valoració social del comerç i de l'agricultura a Roma, de **Ciceró, Sobre els deures, 150-151**, en el que ens parla de la diferència d'oficis i de la seva consideració.

Més concretament i ja parlant de Roma, **Elio Arístides a Lloança de Roma, 200, 2** ens acaba diguent en poques paraules una conclusió molt significativa: "el que no puguis veure a Roma, no existeix". Ens parla de les importacions, de les exportacions.

Plini el Jove a les Epístoles ens parla d'economia, de les fonts de les hisendes, dels impostos (**VII,14**), de les contribucions de les províncies en espècies a Roma (**X,21; X,70, 71**);, de les malversacions (**X,37, 38**) i fins i tot de la reorganització de les finances (**X,18**)

2.2.1 SECTOR PRIMARI

2.2.1.1. AGRICULTURA

Virgili fa unes quantes recomanacions per a la cria d'abelles a l'estiu a **Geòrgiques, IV 51-76**, des d'un punt de vista més poètic que científic, però igualment notable. I sobre la vinya a la mateixa obra, però a **II, 2-8**. Molt poètica és la descripció de la vida del camp a **Geòrgiques I, 297-310**, en èpoques diferents de l'any.

Varró a la seva obra **Del camp, 3,4,3**, ens cita un aviari, ocells vius, mentre ho contempla des d'un triclini, tenint al plat, també ocells, però aquests cuinats. I el mateix Varró, seguint amb humor també, ens fa una classificació molt curiosa de les eines per a conrear el camp (einea parlant, semiparlant i muda: esclaus, bous i carros). És a **Del Camp, 1,17,1**.

Ell mateix ens remarca l'enorme importància de ésser conseqüent en l'extensió de la finca en construir els edificis agrícoles segons les produccions obtingudes. És a **Varró, De l'agricultura, I,XI,1,2**.

Marcial, als Epigrames 10,96 i 2,38 ens fa fixar en la diferència entre viure al camp o a la ciutat i el cost de la vida a cada lloc, ja que depèn de la producció obtinguda al

camp sobretot. Sempre amb un to satíric. I igualment a **l'epigrama XII, 57** ens parla no només de la diferència del menjar i del cost de les coses, sinó també dels sorolls de Roma i de la necessitat d'allunyar-se al camp.

Seguint amb la mateixa idea, **Horaci a Èpodes 2, 1-8** en el seu famós tòpic ens parla d'allunyar-se dels negocis i de conrear els camps, lliures de neguits, enaltint la vida al camp.

Pel que fa a ramaderia, **Estrabó a Geografia III, 4,1,5**, ens parla dels braus i cavalls de la Bètica, com a ajut al camp i també com a formació d'exèrcit. Ens parla, de fet, de tota la regió de la Bètica i e la seva agricultura i ramaderia en el mateix capítol.

Concretament **Columel·la a Sobre l'agricultura, 6,30**, incideix en els problemes de salut que poden tenir els animals i ens n'aporta remeis.

Un altre autor que treballa molt el tema de l'agricultura i el camp és **Cató, que a Sobre l'Agricultura, I,1,2**, ens diu com ha de ser una finca perquè sigui el màxim de productiva. El mateix autor ens ensenya com s'ha de conrear i com s'ha de fer per a millorar l'heretat familiar i la vida al camp, explicant com s'ha d'edificar la vivenda i quines mesures i habitacles ha de tenir per a fer-la útil.

El sacrifici abans de la collita i de la sega i les ofrenes als déus ens marquen la importància de les divinitats a l'agricultura., també a **Sobre l'agricultura, 142, de Cató**, igualment. En aquest fragment ens hi inclou una oració a Mart per afavorir la prosperitat.

Plini el Jove, a Epístoles parla en molts casos àmpliament de l'economia, sobretot respecte a la propietat agrícola. En farem una anàlisi per temes:

*En general sobre el tipus de producció, les tècniques, organització de la propietat agrícola, el latifundisme, l'herència i la compra-venda dels terrenys agrícoles: **VII,18; II, 15; II,4; V,14, III,19, X,8; III,19.**

*Sobre la collita a **IX,28 i 20**, sobre la recollida del raïm a **IX, 20** i sobre el conreu de cereals a **V,6**. Sobre les explotacions agrícoles i la rotació de conreus que no esgotin la fertilitat de la terra: **V,6 (cereals), V,6; IX, 28; II,17; VIII,2; IX,20** (sobre prats i vinyes).

*Sobre el tipus de regadius (rius, fonts, conduccions d'aigua,...) a **II,17; IV,30; VIII,8; VIII,20.**

*Més concretament, sobre horticultura i arbres fruiters: **V,6; I,7**. I sobre flors i jardineria **V,6,**

*Pel que fa als que treballen la terra, als colons i servents o als esclaus podem conèixer-ne els detalls a **VII,30; VI,30, IX,20**

*Dedicat a la ramaderia i sobretot al tema de la transhumància podem trobar informació a **II,17**. I **Plini** diferencia els prats d'hivern al mateix capítol. A més parla dels bous per a les arades a **V,6**; dels cavalls per a muntar a **IX,36** i dels cavalls per a passeig a **IX, 12 i 36.**

*Pel que fa a la producció d'aus de corral i a la seva atenció, **VII,21.**

Una descripció acurada d'una granja rica a **Demòstenes, Contra Fenip, 5-7, 20**. I per contrast, la comparació d'una granja modesta, a **Marcial, Epigrames, 3,58**.

Un estudi dels latifundis a **Apià, Guerrà Civil, 1,1,7** i també a **Plini el Vell, Història Natural, 18,35**.

Més concretament sobre granges trobem referències a **Plini el Jove, Epístoles, 3.19** i a **5.6**. I també a **Varró, Sobre l'Agricultura, 1.17.10**; i a **Cató, Sobre l'agricultura, 1**.

Perquè sobre la construcció d'estables, tot i que també n'hauríem de parlar al tema de l'arquitectura hi ha **Columel.la a Agricultura, 1.6** que en parla.

És molt concret, però interessant un inventari d'estris per a treballar el camp, per horts, i sobretot per a les vinyes i per a les oliveres. Seria a **Cató, Sobre l'agricultura, 10-11**. I un autor menys conegut, **Pal.ladi a Estudi de l'agricultura fa el mateix a 1,42**; i altres autors com **Varró a Sobre l'agricultura, 1,17-22** i **Cató, Sobre l'agricultura, 135,1-2**.

Els treballadors per al camp poden ser grangers, agricultors lliures o bé esclaus. D'aquest tema en parla **Columel.la a Sobre l'agricultura, 1,7,6-7** i també **Plini el Jove a les seves Epístoles 9,37**.

En el **C.I.L. 6.2305 (=ILS 8745)** trobem un calendari agrícola, que ens pot indicar la temporització del treballs al camp.

Sobre el sòl i els seus tipus i el grau de fertilitat, **Columel.la a Sobre l'agricultura, 2,2,1-7** i segons el sòl, les diferents tècniques que s'hi poden aplicar, **Virgili a Geòrgiques 2,226-258**.

Perquè el tema de drenatges i regadius és important, imprescindible, quan es parla d'agricultura. I el trobem a **Cató, Sobre l'agricultura, 155**; a **Plini el Vell, Història Natural, 18,47** i també a **Columel.la, Sobre l'agricultura, 2,2,9-10**. Molt més concretament del sistema de regadiu, **Plini a Història Natural, 19,60** i a **17,250**.

Canviant de tema i sobre abonaments, fems i compostos, **Plini el Vell, Història Natural, 17.50-57; 18.193-194**.

Important és el tema de rotació de les collites en les terres. En parlen tant **Píndar a Odes 6,10-12** com **Virgili a Geòrgiques 1,71-83**. Es conserven llistats de collites, sobretot de llegums i llavors, a **Columel.la, Sobre l'agricultura, 2,6-7** i a **2,12,1-7**. I sobre tipus de sements **Varró a Sobre l'agricultura 1,44** i **Plini el Vell, Història Natural, 18, 195-205**.

Tant **Hesíode als Treballs i els Dies, 427-436**, com **Plini el Vell a Història Natural, 18, 171-173**, i **Virgili a Geòrgiques, 1, 160-175** ens parlen de la construcció d'una arada i també de la tècnica de llaurar (especialment **Columel.la, Sobre l'agricultura, 1,9,2-3** i **2.2.22-28**.)

Després de parlar de la tècnica de llaurar, trobem que parlen de la tècnica de segar a l'estiu **Columel.la, Sobre l'agricultura, 2,20,1-3**; **Varró, Sobre l'agricultura 1,50** i **Pal.ladi, Estudi d'Agricultura, 7,2,2-4**.

Com trillar, com funciona una trilladora, i com es guarda el gra. Tot aquest tema extensament a **Varró, Sobre l'agricultura, 1,51, i 52 i 57**, també a **Columel.la, Sobre l'agricultura 2,20,5**.

Canviant el tema, sempre dins l'aspecte agrícola però, podem fer una apartat una mica separat sobre horticultura. Trobem també un calendari de treball sobre les tasques a l'hort, a **Columel.la, Sobre l'agricultura, 11,3,14-18**.

D'arboricultura, plantacions d'arbres i usos que se'n fa ja en parlava **Homer a Odissea 7, 112-133**. I **Columel.la, Sobre l'agricultura 3,1,1-2**; també **Plini el Vell a Història Natural, 12, 1-4**.

Ja diferenciant una mica els tipus de plantacions, de plantacions de vinyes, viticultura, tipus de vi, **Columel.la, De Agricultura, 3,1,3-4** i **Plini el Vell a Història Natural 14,25-43**, i **Columel.la a Sobre els arbres 2,1,3-5**.

Altres arbres fruiters com presseguer, perer, figuera, ametller, avellaner, maduixera, pomera, pruner,...en trobem moltes referències: **Cató, Sobre l'Agricultura, 48**; **Columel.la, Sobre els arbres, 18**; **Plini el Vell a Història Natural, 17, 120** i **Virgili a Geòrgiques 2,67-72**.

Especial menció es fa de la palmera i dels seus usos a **Plini el Vell, Història Natural, 13,28-44**

Deixant de banda ja el tema de l'agricultura i anant al de la ramaderia, granges, animals, cria i producció, podem fer un punt i seguit i dir que també les màximes i més interessants referències les trobem també en Varró, Columel.la, Plini el Vell, Virgili, com en l'anterior apartat agrícola.

Ja es potenciava a l'antiguitat la divisió de granges segons els tipus d'animals: **Varró, Sobre l'agricultura, 2,1,11-24**.

Parlem d'animals diferents:

- vaques (**Plini, Història Natural, 8,176-178** i **Varró 2,5,7-11,18**);
- cavalls (**Columel.la, Sobre l'agricultura, 6,27-29**). I més concretament de burros i mules (**Varró Sobre l'agricultura, 2,6,2-3**; **Columel.la, Sobre l'agricultura, 7,1** i a **Plini 8,167**);
- sobre ovelles (**Varró 2,20,20-11**);
- porcs (**Plini, Història Natural, 8, 207-209**);
- gallines (**Varró, Sobre l'agricultura, 3,9,1-7**; **Columel.la, Sobre l'agricultura, 8,5,1-4**);
- sobre els ànecs i l'aviram (**Varró, Sobre l'agricultura, 3,4,2-5** i **Columel.la, Sobre l'agricultura, 8,15,1-6**)

És molt concret el tema, però cal saber que **Varró a Sobre l'agricultura, 2,4,11-12** feia esment a la castració dels animals i a la importància d'aquesta pràctica per al negoci. I sobretot del tema de l'alimentació dels animals per poder aconseguir una bona producció.

No els podem considerar animals de granja, però la seva producció era molt important en les cultures mediterrànies. Parlem de la mel i de l'atenció a les abelles. En parlen **Varró a Sobre l'agricultura, 3,16,12-17**; i **Virgili a les Geòrgiques 4,228-235** i **Columel.la a Sobre l'Agricultura 9,15,5**.

2.2.1.2. CACERA

Plini el Jove, a les Epístoles ens parla de la cacera com a a activitat pensada epr al descans de la ment a **IX, 36**. Però també com a activitat per a enfortir el cos (**V,6**).

Sobre la quantitat de cacera que hi havia la divideix en cacera menor, de la que en destaca l'abundància a **V,6** i en cacera major, com la del porc senglar (**I,6**), que no és tan abundant.

Hispania, terra de conills? És el que es pregunta **Estrabó a Geografia,III, 2,6**, on ens explica que l'abundància de conills va estranyar als conquistadors romans.

També relacionat amb la cacera hi ha l'ús que feien els caçadors de gossos. **Columel.la a Sobre l'Agricultura, 17,12**, ens parla dels seus noms propis i de la forma d'anomenar-los millor.

Xenofont a Sobre la Cacera, 1.1,18 ja ens parlava de les tècniques de cacera i dels paratges on es podia caçar millor. També ho va fer posteriorment **Plini el Jove a les Epístoles, a Tàcit, 1.6**.

Curiosa l'explicació dels mètodes de cacera i d'importació d'animals salvatges per a l'amfiteatre i el seu ús en espectacles públics. La trobem a la **Història Augusta, 33,1**.

I ja a l'antiguitat es parlava del tema de l'ecologia, de la necessitat de preservar el medi ambient, dels desastres naturals, de les plagues, de l'ús de pesticides i productes químics, de la consulta als llibres sibil.lins sobre l'arribada de grans desastres naturals,...Per exemple a **Plini el Vell, 8,217-218**. A destacar per la seva actualitat.

2.2.1.3. PESCA

Ovidi, a Halièutica ens parla de peixos, de la pesca i en concret en aquest passatge de la manera de fugir de la sèpia, de la morena, de les maneres d'escapar de xarxes i pescadors.

Plini el Jove, a les Epístoles., II, 17 ens destaca l'escassetat de la pesca. I ens fa una referència al tipus d'aparells de pesca i a la insuficiència per a poder pescar bé. També ens diferencia la pesca de mar i la de llacuna, pesca salada o dolça.

2.2.1.4. MINERIA

L'origen etimològic del terme metall (*met'all*, un després de l'altre), el trobem a **Plini, Història Natural 33, 1-3**.

Entre els germànics era molt conegut l'àmbar. El mateix text ens parlarà també de l'ús de la resina, de la pesca i altres productes que podríem també haver inclòs en altres apartats. És a **Tàcit, Germània XLV**.

Sobre les mines de plata de Cartagena i de la Bètica i el seu subministrament a Aníbal sobretot, en parlen tant **Estrabó a Geografia, III, 2,10** com **Plini el Vell a Història Natural, XXXIII, 96.**, on ens remarca també la bellesa de la plata hispànica.

L'or és tractat a **Plini el Vell, Història Natural XXXIII, 23,80**, sobretot parlant de les proporcions que conté i de la puresa. També **Tit Livi, Ab Urbe Condita, XXVI,47,7** ens fa referència a la importància d'Hispania com a colònia del capitalisme romà i del seu or per a exportar. Ja abans s'havia parlat de les mines d'or a **Grècia, a Heròdot, Història, 6,46-47; i també a Pausànies, Descripció de Grècia 10,11,2.**

D'altres minerals, aquests a la província de Galícia, parla **Justí a Epítom de Pompeu Trogo,44,1-2**, com el coure, el plom, el zinc –que dona nom al riu Miño-, or, ferro.

Realment és el nord-oest d'Hispania la regió de la que disposem més coneixement de les extraccions i riqueses minerals. De fet Estrabó ja l'anomenava "terra de Plutó". La riquesa en tot tipus de minerals, coneguda a partir de les guerres càntabres, és citada per molts autors, com **Estrabó a Geografia III, 3,5; Justí XLIV,4 i Plini el vell a Història Natural XXXIII, 78.**

Els mètodes per a l'extracció minera –mines de plata sobretot a Hispania ens el explica **Diodor de Sicília, a Història 5,36-38**; i sobre les extraccions d'or en canvi ho fa **Plini el vell a Història natural 5,36-38.**

Diodor de Sicília a Història,3,12-13 ens fa un resum de les tècniques mineres i de la vida dels miners.

El treball del ferro a Bretanya i a Elba, a **Cèsar, Guerra de les Gàl·lies, 5,12** i a **Estrabó, Geografia, 5,2,6** respectivament.

Del perill d'ensorraments, de la topografia, de les galeries, de l'ús dels explosius,... en parla **Estaci a Tebaida, 6, 880-885.**

Importantíssimes a l'antiguitat van ser les mines de Laurion a Grècia. Per això les citem en **Èsquil, Els perses, 293-294.**

El dret també era present en el treball de les mines. I les regulacions legals sobre el treball dels esclaus, dels militars, l'organització de les prospeccions,...també cal remarcar-les. Els contractes de mines públiques a Atenes, a **Aristòtil, Constitució d'Atenes, 47.2 O a Plutarc, Moralia, 843d, Demòstenes, Contra Pantenatus,38.** I al Corpus d'inscripcions llatines també hi trobem referències a destacar com a **C.I.L. 2.5181, 58-60 (=ILS 6891).** Per exemple sobre el treball dels esclaus a les mines de Laurion en parla **Jenofont a Camins i Pensaments, 4,14-17**; i dels treballadors llogats a les mines de Dàcia al **C.I.L. III. O dels soldats a Germània, Tàcit, Annals 1,1,20.**

A més del dret, podem parlar de la importància dels temes de salut, derivats del treball a les mines. Ho fa **Plutarc, Vides paral·leles, Nícies i Cras, 1,1-2**

Del perill dels fums a les mines, **Estrabó, Geografia 12,3,40** i també **Lucreci, Sobre la naturalesa de les coses, 6,808-815.** També s'aporten solucions per a la mala respiració a les mines (**Teofrast, Sobre el foc, 24**, i **Plini el Vell a Història Natural 31,49.**

Parlant des d'un punt de vista sempre tècnic, sobre detalls arquitectònics, però gens inoportú ara és el tema de prendre precaucions en les extraccions per evitar esllavissaments i altres perills mortals sovint; serà a **Vitruvi, Sobre l'arquitectura, 2,7,5.**

Els mètodes de prospecció a les mines ens els explica **Plini a Història Natural, 33, 95-98** i en el mateix capítol els utensilis emprats.

Les fonts de diversos materials i els usos medicinals o a partir de la pigmentació de minerals com la malequita, azurita, cuprita,... a **Teofrast, Sobre les roques, 49, 51-52**

D'un material més emprat actualment també en parlaven els antics. Del betum, de les fonts del petroli, de els varietats,...en parlen **Plini, a Història Natural 35, 178** ; i **Heròdot a Història, 6, 119, i Tàcit a Història, 5,6,** i del problemes que suposava la seva extracció des del fons del mar.

La sal era un bé molt apreciat. Com a mineral i com a producte bàsic en la vida quotidiana. **Plini a Història Natural, 31,73-85** parla de les fonts de la sal artificial i també de l'extracció i producció de la sal natural.

De les canteres, sobretot de les més famoses de l'antiguitat, com són les de Paros, el marbre d'Atenes, les canteres de les muntanyes Hymet, Lycabet, Parnàs, Pentèlic,...en parlen **Plini a Història Natural, 36, 1-3** i **Estrabó a Geografia 9, 1, 23.** De les canteres més properes de Carrara, **Estrabó també a 5,2,5.**

A més del marbre que coneixem i que hem citat, també hi havia ús i treball de marbres de colors, més atípics. També ens en parlen **Estrabó a Geografia 12,8,14** i **Plini a Història Natural 36, 44.**

Plini, a Història Natural,36,159-162 ens parla d'altres pedres toves, com la selenita, la mica, la pedra-mirall,...que també tenien, encara que menys, una certa vàlua comercial.

Un autor que fins ara no havíem citat, **Sant Ciprià, a les cartes, 77, 2,4** i **Teofrast, a Sobre les pedres, 41-43** ens parlen amb detall del treball i extracció de la pedra.

Com a un apartat ben diferent podríem parlar de les conseqüències morals de la professió minera, a **Plini, Història Natural 33,1-3**

2.2.2 SECTOR SECUNDARI

2.2.2.1. CERÀMICA i VIDRES

La ceràmica hispana, les vaixelles i els vasos de Sagunt, per exemple, estan testimoniats per **Plini el Vell a Història Natural, XXXV, 46, 160.**

Plini el Jove a Epístoles, II,17, ens esmenta la fabricació de vidre (speculi) com a element divisor per a les habitacions)

Plini a Història Natural 35, 159 ens parla de tipus de ceràmiques i dels centres de producció més coneguts. També en el pròxim capítol ens parlarà el mateix autor de la producció de vidre i també del seu procés. Igualment ho farà **Estrabó a Geografia, 16,2,25**. I un autor posterior com **Flavi Josefus a La guerra dels jueus, 2,189-190**.

Plini també ens parlarà de l'ús del carbonat per a la producció; dels usos i dels colors dels vidres al capítol 36.

Tenim una poètica descripció de la tècnica de bufar el vidre a **Papyrus Oxyrhynchus 50** (1983), 58.

Irònicament, **Marcial** ens fa una poesia sobre els aventatges de la cristalleria barata en comptes de la més cara a **Epigrames, 12,74 i 14,94**.

Sobre els tipus de vidres diferents, com els irrompibles, ja en aquella època, o dels flexibles, ens en parla **Plini a Història Natural, 36,195**.

Un apartat a part mereix el tractament legal dels treballadors del vidre i sobre les seves responsabilitats legals i drets. En parla **Ulpia, Digest, 9,2,27-29**.

És important parlar del tema dels colors. Els quatre pigments essencials de color eren el blanc, l'ocre, el vermell i el negre. Sobre tots quatre en parla **Plini a 35,50** de la seva **Història Natural**. I exclusivament de la pigmentació blanca en parla **Teofrast, a Sobre les pedres, 56 i 57**, I també de la verda-grisa.

De la tinta, de la seva producció del seu ús són **Plini a Història Natural 34, 110-113, i Dioscòrides a Farmacologia 5,7,9** qui en parlen més.

2.2.2.2. METAL·LÚRGIA

Les primeres imatges que conservem del ferrer, en fonts escrites són a **Homer, Iliada 18,369-379; 410-411**. I també a **Odissea 3,432-434**.

La descoberta dels metalls ens la descriu bé **Lucreci a Sobre la Naturalesa de les Coses,5,1241-1265**.

I el tractament de l'or i de la seva puresa, i la neteja de la plata i el seu refinament el tracten, igualment com el procés d'amalgamació del mercuri **Plini a Història Natural, 33,99-100**, i també **Vitruvi a Sobre l'arquitectura, 7,8,1-4**. **Estrabó a Geografia 7, frg.34** i sobre l'estany **Diodor de Sicília a Història 5,22,2**.

La determinació de la puresa dels metalls va ser molt estudiada. I per diferents mètodes. **Vitruvi a Sobre l'arquitectura, 7,9,5 i Plini el vell a Història Natural 33, 59** parlen del mètode de determinació de la puresa mitjançant una de les tècniques més emprades: el foc.

És ja pels antics parlar dels efectes de la metal·lúrgia a l'entorn i a la vida personal dels treballadors i dels habitants propers. Parlen ja d'ecologia, de pol·lució a l'ambient **Estrabó a Geografia, 14,6,5 i Xenofont 3,6,12 i Plini a Història Natural 33,122**.

2.2.2.3. ALTRES ACTIVITATS ARTESANALS-INDUSTRIALS

Per exemple quant a al funcionament i negoci de llocs on brollen aigües termals, en parla **Plini el Vell a Història Natural, 31,2, 4-5.**

Sobre arquitectes i altres professions tècniques i la seva producció: **Plini el Jove, Epístoles, X,17,; X,18.**

En el capítol dedicat al vestit hi ha un apartat dedicat a la confecció del vestuari i a les persones que s'hi dedicaven; igualment com als cuiners i als que treballaven a la llar.

2.2.3 SECTOR TERCIARI

2.2.3.1. TRANSPORT TERRESTRE

Plini el Jove a Epístoles, VII,21 ens parla dels carros amb 4 cavalls, dels carros de passeig i per a excursions per una banda i dels carros per a l'exèrcit, per una altra banda.

També dels carros per a transportar malalts, tots ells diferents entre si.

També parla del cavall com a mitjà de transport a **II,17 i a IX,36.**

Les carreteres, com a primeres vies per a carros a grècia ja estaven citades a **L'Odissea d'Homer**. I **Pausànies a la Descripció de Grècia, 1,44,6** també en parla, però sobretot de vies de categoria més aviat pobre.

Interessant és la comparació que fa **Estrabó a Geografia, 5,3,8** entre les vies i carreteres dels grecs i dels romans.

I ja més concretament, **Tit Livi , Ab urbe Condita,41,27,5**, parla dels contractes per fer vies; i sobre el manteniment de les vies **Suetoni a Vida dels dotze Cèsars, August, 30** en fa esment.

En el corpus d'inscripcions llatines, **C.I.L. 1,593,20-55(=ILS 6085)** trobem una citació sobre els manteniments de les vies. Però també es parla sobre el frau en les construccions (**Tàcit, Annals, 3.31**).

Com sempre, és molt important comptar amb les inscripcions commemoratives de les construccions de les carreteres, i també de les restauracions.

Tot això ho trobem en el corpus d'inscripcions (**C.I.L. 1638(=ILS 23)**; i **C.I.L. 38267 (=ILS 5863)**).

Sèneca a les Epístoles 57, 1-2 parla de la construcció de túnels, en la construcció de carreteres.

Poèticament també tenim informació sobre les vies, ja que conservem un poema sobre la Via de Domicià a **Estaci, Silves, 4,3, 20-55.**

2.2.3.2. MARÍTIM

Cèsar a la Guerra de les Gàl.lies, III,13,4 ens parla de les naus, de la seva construcció i del seu ús, i del seu funcionament.

Plini el Jove, Epístoles IX,7 ens diferencia les petites barques com a mitjà de transport de les barcasses a **V,6** (grans quantitats de productes de comerç) i a **X,15**, com a transport de passatgers, però en grans quantitats.

Detalls curiosos són les construccions de l'istme de Corint (**Tucídides a La Guerra del Peloponnès,3,15,1**; i també a **Estrabó, Geografia 8,2,1** i al mateix **Plini, Història Natural, 4,10**). Important construcció en aquelles èpoques.

Pel que fa a canals, en parla **Horaci a Sàtires 1,5,9-23**.

Sobre els perills de la navegació; sobre l'ús dels mapes a la navegació en parla **Estrabó a Geografia, 2,5,17** i també **Vegeci a De re militari, 4,3,9**.

Juvenal, a Sàtires, 14, 275-283, parla irònicament dels vaixells, de les mercaderies que porten.

I **Heròdot a Història, 2,96**, i ja abans **Homer a l'Odissea, 5, 227-261** i **Vegeci a De Re militari, 4, 34** parlen de la construcció d'un vaixell, en fusta. Molt destacable és la conservació d'un papir on se'ns notifica el cost de la construcció d'un vaixell.(**Papyr.Flor. 1.69**).

Cèsar, a La guerra de les Gàl.lies 3,13, ens explica que la tradició de construcció i ús dels vaixells és celta. Igualment ho fa **Estrabó a Geografia 4,41**.

Però també podem parlar a més dels vaixells, de d'altres tipus de navegació més atípiques, com les bales i vaixells petits. Ho faran **Xenofont a Anàbasis 1,5,10**; **Tit Livi, Ab urbe condita, 21,27,5**; **Cèsar a Guerra Civil, 1,54**, i també **Heròdot a Històries 1,194**.

Dels aparells i dels cordatges i nusos dels vaixells ja en parlava **l'Odissea d'Homer 2,414-428**. I en torna a parlar **Plini a Història Natural, 19,5**; I més **Sèneca a Epístoles, 77,1,3**.

Sempre parlant també de dret i de lleis, hem de dir que fins i tot els viatges estaven regulats. Hi havia contractes de viatges. Ho comprovem a **Demòstenes, Contra Lacritus, 10-11**.

I a més de la navegació com a instrument també coneixem que els antics feien ús de la navegació per a explorar o per a viatjar ociosament. **Filòstrat a Vida d'Apol.loni, 8,14** ho diu. I **Heròdot, Història, 4,42** i **1,163** ens parla dels primers viatges d'exploració; igualment com **Plini el Vell a Història Natural ,6,100-101, 106** ens parla dels viatges que es feien a la Índia.

Un remei molt pràctic ens dona **Longus a Dafnis i Cloe, 3,21** per a quan el vent falla i no es pot fer ús del velam per a navegar.

Com a autor de llibres d'arquitectura, **Vitruvi** ens dóna les dades per a construir un port a **Sobre l'arquitectura, 5,12, 1-7**. També ho fa **Plini el Jove, a les Epístoles 6, 31,15-17**. I molt antigament, a **Homer, Odissea 6,262-269**, veiem ja la necessitat del port d'actuar com a refugi. I ho tornem a trobar a **Virgili, Geòrgiques 1,303-304** i a **Estrabó, Geografia, 8, 6,20**.

De fet on millor podem comprovar quins eren els millors o més coneguts ports de Roma és a les obres següents: **Dio Cassi, Història de Roma, 60, 11, 2-5**; **Dionís d'Halicarnàs, 3,44,2-3**; **Suetoni, Vida dels dotze Cèsars, Claudi, 20,3**. I a **Plini el Vell, Història Natural, 16, 201-2**.

Pel que fa a la construcció i a la navegació de canals, ens en parla **Estrabó a Geografia 5,3,6**.

2.2.3.3. COMERÇ. VIES DE COMUNICACIÓ

Si parlem de comerç és important començar indicant referències quant a la invenció de la moneda. Ho fa **Heròdot a Història 1,94**.

Els principis del canvi monetari ens els explica **Aristòtil a Política, 1,3,11-15 (1257 a.b.)**. Igualment com el desenvolupament de la moneda, que també explica **Plini a Història Natural 33,42-48**.

I sobre pesos i mesures, **Heròdot, Història 2,109** i també **Estrabó, Geografia 16, 1,5**.

Sobre tipus de mercats, i preus de les mercaderies ens en parlen de manera molt senzilla i que exemplifica bé la vida quotidiana autors de comèdia o bé de sàtira, que són els gèneres, juntament amb l'epístola on millor copsem el desenvolupament de la vida del dia a dia. Són **Aristòfanes a Lisístrata 557-564**; **Plaute a Curculio, 466-482** i **Marcial a Epigrames 7,61**.

Concretant les zones on hi havia més comerç, veiem que el més citat és el comerç per la Mediterrània. A **Plini, Història Natural 6,101** i **Petroni a Satiricó, 76**.

També trobem referències del cost del comerç a llargues distàncies. És molt interessant l'Edicte de Preus de Dioclecià. El cita **Plini a 12,63-65**.

I a petites distàncies també veiem quin era el preu del menjar a la Roma Antiga. També ho veiem en l'**Edicte de Preus de Dioclecià, citat per Plini a 18,15**.

Els comerciants també s'associaven, com altres col·lectius. Ens ho diu **Plutarc a Vides paral·leles, Numa, 17, 1-2**.

No podia faltar tampoc el tema de l'especulació i de la manipulació en els grans mercats. Ho llegim a **Filòstrat, al Llibre d'Apol·loni, 1,15**.

El port com a punt principal de comerç i via de comunicació. La seguretat dels ports era molt important per al comerç, per a l'assentament d'una ciutat, com per exemple la

d'Alexandria. Ens en parla **Vitruvi al seu llibre Sobre l'arquitectura, II, a la introducció.**

Els camins, vies de comunicació,...també eren un bon sistema postal, una ràpida forma de missatgeria. Parla molt sobre l'ús de carreteres per a transportar missatges **Suetoni, Vida dels dotze Cèsars, August, 49,3;** i també **Plini el Jove, a les Epístoles, 10, 120.**

Sobre vehicles i cavalls en parla **Varró a Sobre la llengua llatina, 5, 140;** i dels noms dels vehicles (vehiculum, plaustrum, arceria, arca,...). Ja en parlava **Homer a l'Odissea, 6, 69-70.**

També s'empraven vehicles com a mètodes de transport luxós, com les lliteres. Ens ho explica **Ciceró a Contra Verres, 2,5,11,27.** Però a la **Història Augusta, Pertinax, 8,6,7,** trobem una crítica sobre els vehicles luxosos.

Com muntar un cavall per a un genet en parla **Xenofont a l'Art de l'equitació 7, 1-2.**

I de les distàncies, i els rècords de travessies i curiositats sobre rapideses de transports,...en parla **Ciceró a la Defensa de Sextus Roscius Amerinus, 7,19;** però també **Plini a Història Natural, 7,84.**

Per saber el que costava el transport, els diferents preus ens els explica **Cató a Sobre l'agricultura, 22,3**

Curiosa és la descripció meticulosa que fa **Plaute al seu Curculio, 470-85,** fent una anàlisi dels carrers com a lloc per a comunicar-se i distingint-los segons la ubicació i el tipus d'activitat que s'hi feia. (**TEXT N.5**).

Petroni, al Satiricó, 76,3-8 ens parla dels riscos marítims i de les seves compensacions; sempre parlant dels negocis i del comerç. (**TEXT N.6**)

Sobre les vies romanes com a base per al comerç, i en aquest cas de les d'Hispania, de la xarxa viària, del seu traçat basant-se en raons militars i objectius comercials –Via Hercúlea, sobretot- podem llegir **Estrabó, Geografia, III, 4,9.**

Plini el Jove a les Epístoles II,17 i V,14 ens cita les vies de comunicació, Vies Laurentina, Aemilia, Ostiensis, per una banda, però també fa esment dels rius com a via de comunicació.

Sobre els carrers com a vies de comunicació –tot i que en podríem parlar millor en l'apartat d'urbanisme-, caldria començar diguent que l'inventor de l'urbanisme, Hippodamus de Miletus, ja era citat per **Aristòtil a Política, 2,5,1 (1267 b).**

I com sempre en la cultura llatina, hi ha una importància del dret, de les lleis per a regular-ho tot, fins i tot en la quantitat de trànsit pertinent per als carrers. Trobem en el corpus d'inscripcions llatines una llei sobre la restricció del trànsit de rodes a la ciutat, a **C.I.L. 1593, 56-57(=6085).**

A **Suetoni, a Vida dels dotze Cèsars. Claudi, 25,2** i també a la **Història Augusta, 23, 8** se'ns remarca l'enorme esforç que s'ha de fer per tal de limitar el trànsit urbà.

I hi ha una crítica per a la manca de llum al carrer que afavorirà pillatges, a **Petroni, Satiricó, 79.**

Seria important també parlar de la confecció de mapes i de l'ús que se'n feia en relació amb les vies de comunicació. Els primers mapes daten d'aproximadament el s. VII aC, el primer mapa del món d'Anaximandre. Ens en parla **Diògenes Laerci, Anaximandre, 2.1.2.**

Ja **Heròdot** ens parlava del problemes que hi havia amb la lectura dels mapes. A **Històries, 4, 36. Estrabó a Geografia, 1,1,20 (11-12)** ens parla de la forma rodona de la terra,. I el mateix autor ens parla de com fer un acurat mapa del globus terrestre a 2,5,10. I també ho fa **Ptolomeu a Geografia, 1,20,1.** Un mapa d'Agripa del món també el recorda **Plini a Història Natural, 3,17.**

I no podríem oblidar la importància que tenien els mapes a la guerra. Ens ho recorda **Vegeci a De re militari, 3,6.**

2.2.3.4. PROFESSIONS LLIBERALS

Posem en aquest apartat professions que aportessin alguna remuneració naturalment, però que no es basaven especialment en treballs manuals ni comercials.

Tàcit a Diàlegs dels oradors, XL, XLI, per boca de l'advocat Matern opina sobre les causes que permeten un desenvolupament notable de l'eloqüència. I en el mateix llibre, en el pròxim capítol, parla de l'oratòria republicana vista des de l'època de l'imperi i de la seva importància en la vida quotidiana.

Igualment instructiu és el text de **Quintilià a Institucions oratòries, I, 10,2-3** en la que ens parla de la professió de gramàtic i de la ciència d'interpretació dels poetes; ens remarca la importància de la lectura i d'un judici crític. Quintilià, el gran educador de Roma, escriu bé quins són els deures del mestre.

També **Plini el Jove, a Epístoles, 3,5,9-13** fa esment de la dedicació als estudis, dels estudis, de l'aprofitament del temps, parlant de l'emperador Vespasià.

Un altre autor, **Petroni a Satiricó, 3-4** explica com el retòric Agamemno dona consells d'oratòria a un alumne.

Molt diferentment en parla **Marcial, Epigrames, 5,56**, que en un to molt irònic parla del mestre d'escola i de les hores intempestives d'estudi i el lloc. I a **Epigrames X, 62** fa recomanacions i aconsella als mestres. Altres epigrames són punyents contra advocats i contra mals poetes.

Un altre autor satíric, **Juvenal a Sàtires** ens parla de la infortunada vida dels mestres de retòrica, del que cobren i de com viuen i del tracte amb els seus alumnes. És un bon exemple per a transcriure.

Quint Tuli Ciceró, germà del famós Marc Tuli, al **Breviari de Campanya Electoral** ens parla de la fama de ser orador. El seu germà **Marc Tuli a Sobre l'orador, I,59-62**, ens explica les arts i qualitats que ha de tenir un orador. I a **III,58,59** de la mateixa obra sobre els recursos i actituds que s'han d'utilitzar en un discurs concret, el to, l'actitud, la gesticulació,.... I en un capítol més endavant sobre la veu i la seva

oportunitat. En el mateix llibre, però a **3,13**, parla de la necessitat d'emprar una llengua, un llatí pur, apropiat en els mots, sense ambigüitats.

Parlant d'ambigüitats en el llenguatge, **Ciceró a De finibus, 2,5**, parla de l'obscurantisme en les paraules i la seva poca propietat, posant per exemple a Heràclit, anomenat "l'obscur".

A **Brutus, 322**. **Ciceró** acaba resolent que la principal característica de l'orador és "ésser capaç d'empènyer l'ànim del jutge allà on fos que la situació ho demanés". A la mateixa obra trobem un testimoni autobiogràfic de Ciceró pel que fa a la formació d'un orador, que ens exemplificarà bé la disciplina que seguia un orador .

Apuleu a Florida, 20,2, ens explica els graus de l'educació romana, diguent que el primer pas cura la rudesia, el segon dóna coneixements i el tercer aporta eloqüència.

Un autor més posterior **Florus a Virgili, orador o poeta?** ens donarà indicacions per a la distinció.

2.3. POLÍTICA

Disposem de textos introductoris per a conèixer la política en general. Seria el cas de **Polibi, a Històries, VI,11,11-12**, on ens parla dels tres elements que governen la constitució i dels tres règims , aristocràtic, democràtic o monàrquic, del poder del cònsul , del poble, del Senat,...

Un dels últims poetes pagans de Roma, **Rutili Namacià**, ens explica com veu la universalitat de l'imperi romà. I acaba diguent que Roma va "fer una urbs d'allò que abans era una orbis"; gràcies a la imposició de les seves lleis va fer de múltiples pobles una sola pàtria.

Com que en molts textos estan barrejats els conceptes polítics els inclourem en la introducció, encara que semblin més pertinents en un altre subapartat.

Ciceró, a Sobre la República, 1, 45, ens explica que la constitució política romana encarna el tipus ideal de l'estat perfecte. Triem també aquest fragment per la seva claredat en l'exposició dels règims polítics

En un fragment anterior, el **I,35** de la mateixa obra ens exposava també la diferència entre elles i la seva preferència per a l'estat monàrquic. També a la mateixa obra, **26 i 29**, Ciceró ens defineix la res publica com a manera d'organitzar políticament l'estat, basada en un sincretisme de les tres formes tradicionals de govern: la monarquia, l'aristocràcia i la democràcia.

2.3. 1. FORMES DE GOVERN I INSTITUCIONS

2.3.1.1. MONARQUIA

Un text que ens serviria per a inici d'aquest capítol seria el de **Ciceró a Sobre la República, 26, 48**, que ens parla amb profunditat sobre les característiques d'un rei. (**TEXT N. 7**)

Un autor com **Luci Ampeli al Liber Memorialis 17, 1-2** ens fa una llista molt escueta, però molt clara dels reis romans i de les seves principals aportacions, en molt poques paraules.

A l'inici. Alba era la capital del Laci, fundada per Iulus. Ens parla de Lavínum, de l'expulsió de Numítor, dels naixement de Ròmul,...A **Gestes dels Romans, 14, Florus** ens en fa un resum que ens anirà bé com a introducció per a aquest apartat.

En els començaments de la història, trobem el regnat de Procas. A **Tit Livi, Ab urbe condita, I, 3-7** on ens explica l'episodi violent entre els dos germans i la història de Rea Silvia i el naixement de Ròmul i Rem. És un dels més coneguts i citats de la història llatina.

. Parlant de monarquia hem de començar amb la citació de la fundació de la ciutat. La trobem en molts autors i en molts fragments. N'hem triat alguns.

Plutarc, a les Vides paral·leles, Ròmul, 11,12, ens explica com aquest rei es va ocupar d'edificar la ciutat de Roma el 11 de les kalendes de maig, dia celebrat com a natal per a la pàtria romana. És un text on bàsicament se'ns explica la construcció sagrada de la primera muralla delimitadora.

Un dels episodis més coneguts en l'època monàrquica és sens dubte el rapte de les sabines. Ho explica **Plutarc**, autor grec del s.I dC, a **Vides paral·leles, Ròmul, 14,2-6**.

Exactament el mateix episodi l'explica **Tit Livi a Ab urbe condita, I, 9-13**. En ell, Ròmul segueix el consell dels patres de enviar legats a les poblacions veïnes per al d'aconseguir aliances, amb el resultat que ja coneixem. El podríem triar com a text significatiu que és. Segueix **Livi a I, 13**, parlant des del punt de vista de les dones sabines, interessant veure també el punt de vista de els raptades.

També sobre Ròmul, el fragment de **Livi, I,13,6-8**, en detall explicant com aquest rei dividia el poble en cùries, a les que va posar el nom de dones sabines, premiant la pau a la que van ajudar després del seu rapte violent.

Sobre Ròmul i la divisió que va fer del poble en tres tribus diferents i altres canvis en l'organització social. I dóna importància al recolçament que Ròmul va tenir de l'autoritat i del consell dels Senadors. A **Ciceró, De Re Publica, II, 8**.

També sobre el rapte de les sabines ens en parla **Florus a Gestes dels Romans, I,9**. És clar que molt més breument.

També ens parla de **Ròmul, Eutropi, al seu Breviari I,1**, oferint exactament la datació exacta de la fundació de la ciutat, i comparant-la amb la destrucció de Troia (tres-cents nornats ants després exactament).

Sobre les guerres amb els etruscos, en tenim molts fragments. Com **Tit Livi, Ab urbe condita, II,10**, en l'episodi del pont Sublici.

I triem igualment el text sobre l'elecció d'un rei, on ens acaba diguent que es va acabar decidint que el Senat decidís qui regnaria a Roma. Serà a **Tit Livi, Ab urbe condita, 1,17, (TEXT N. 8)**

Numa Pompili és nomenat rei. I ens ho explica **Tit Livi a Ab urbe condita, I, 18, 9**. La importància de la tria d'aquest fragment és la bona descripció que es fa sobre el nomenament d'un rei i sobre els auspicis, auguris i passes a seguir en aquest procediment.

Numa Pompili com a rei important de Roma ens ve retratat a **Tit Livi, Ab urbe condita, I,19,20**, on veiem la seva importància en la cimentació de la justícia, les lleis, els bons costums, constructor de temples, i divisió de l'any en dotze mesos, creació de sacerdots,...

Reis concrets, la seva descripció i també de les seves gestes, ens en parla **Eutropi al Breviari, I, 4, 5**. Sobre Tul.lus Hostili i també sobre Anc Marci i el seu regnat.

Més concretament i també sobre un rei en particular, el fragment sobre Tarquini el Superb i la seva tirania. Feia i desfeia al seu gust, sense comptar per a res amb el poble, ni tan sols amb el Senat. Com en la seva majoria, els fragments d'història d'aquesta època, els trobarem a **Tit Livi, Ab urbe condita, 1, 49, 1-7**.

També sobre l'últim i darrer dels reis, Tarquini el Superb en parla **Eutropi al seu Breviari de la fundació de la ciutat, 1,6**, sobretot de les seves guerres i de la seva fi com a rei.

Sobre el conegudíssim episodi de la violació de Lucrecia i de la fi de la monarquia a causa d'aquest fet, **Tit Livi, a 1,59**. Brutus promet, traient el ganivet de la ferida de Lucrecia, que “no permetré que ni ells ni cap altre home regni a Roma”. Tothom segueix Brutus com a cap i s'enderroca la monarquia.

Tit Livi, Ab urbe condita, I, 60, II, 1 ens dona informació sobre l'expulsió dels reis i la creació dels còsuls. L.J.Brutus i L.T.Col.lati. És un bon testimoni per conèixer el poder del Senat. El triem per això.

Valeri Màxim, a 3,2,1, ens explica l'últim intent dels etruscos de restablir la monarquia a Roma.

2.3.1.2. REPÚBLICA

Una frase amb la que podríem començar aquest capítol seria la del poeta arcaic èpic **Enni, 500V**, “La república romana es basa en els costums antics i en els homes”. La triem també com a text a comentar per a l'annex complementari

Són molts els episodis que conformen cronològicament el període de la República. En triarem uns quants.

La primera meitat del s. IV es va caracteritzar per les lluites defensives contra les onades d'invasions dels gals. **Florus, 1,7,15**, ens explica detalls de la llegenda de com per mostrar seguretat i riquesa llençaven els pocs pans que tenien.

Un dels personatges més coneguts de la República és també Jugurta i les guerres nòmides les descriu **Sal.lusti a La guerra de Jugurta, 26**.

Si parlem d'alguns dels fets més importants a la República, el primer que ens ve a la memòria és el de les Guerres Púniques. Un autor posterior a l'època, **Eutropi, al Breviari de la fundació de la ciutat, 3,7** ens en fa una descripció. Sobretot aquí parla de la segona i a Sagunt. **Sal.lusti a La guerra de Jugurta, 5-6** ens parla de la segona guerra púnica, i descriu els personatges de P.Escipió l'Africà i de Jugurta. Aquest últim personatge al mateix llibre, però al **capítol 35**, diu de Roma “oh ciutat que es deixa subornar! Que poc que duraries si trobessis un comprador!”.

El pas d'Anníbal pels Alps l'han narrat molts escriptors. Entre ells **Apià, a Història Romana, Guerra d'Anníbal, 4**, on ens explica el seu pas entre les muntanyes, concretament en un que encara en l'època de l'autor conservava el nom del cartaginès.

Un dels personatges més coneguts de l'antiguitat i més importants en aquesta època, Anníbal, és retratat en detall per **Tit Livi a Ab urbe condita, XXI**. Seria bo compararlo al d'una altra figura com Cèsar a Suetoni, del que parlarem més endavant.

Atili Règul i el seu comportament a la primera guerra púnica, 256 a.c., exemple de fidelitat a Roma i a la paraula donada, estan explicats a **Aulus Gel.li a Nits àtiques, 7,4**.

Florus a 1,22,9-20 ens explica com es destrueix Sagunt, com l'exèrcit d'Escipió va ser aniquilat, els fets del llac de Trasimè i la derrota de Cannes. Tot resumit.

La destrucció tràgica de Sagunt, conseqüència de les guerres púniques, la **descriu Valeri Màxim a Arts i fets memorables VI, 6**. El mateix autor ens explica la batalla d'Anníbal al llac Trasimè i ens dona xifres dels que es van morir, fugar, salvar,... ...És al mateix llibre citat, **I,6,6**. La destrucció de Sagunt per part d'Anníbal és també explicada amb detall a **Tit Livi, Ab urbe condita, XXI, 14-16**. També parla d'aquest episodi **Apià a Història Romana, Guerra d'Anníbal, 3**, on després de creuar l'Ebre, destrueix Sagunt i queden per això trencats els tractats concertats entre romans i cartaginesos després de la guerra de Sicília.

Detalls curiosos de les estratègies de lluita que tenia Anníbal els podem llegir a **Apià, Història Romana, Guerra d'Anníbal, 14, 15**, on juga amb la complicitat de la manca de llum a la nit i del silenci per atacar.

Un personatge romà conegut en les guerres amb Aníbal era Escipió. En parla **Apià a Història Romana, 133**, explicant el caràcter generós del romà amb els soldats, després de la destrucció de Cartago.

Fent referència a Hispània i a les seves ciutats, properes al riu Tajo, sobretot Toledo, i a les guerres que allí hi van tenir lloc en aquesta època, és Tit Livi qui més en parla. **A Ab urbe condita, XXXV, 22,5-8**

La guerra de Roma contra els celtíbers i el seu recolçament als lusitans en l'enfrontament contra Roma, i la resistència de la ciutat de Numància van ser episodis ben coneguts d'aquesta època. Sobretot el paper d'Escipió i la resistència numantina. En parla **Apià a Ibèrica, 95-97**.

El començament de les guerres civils, amb Mari i Sul.la, després de la desaparició dels gemans Gracs, van fer més notòria l'oposició entre ciutadans rics i oprimits. En parla **Ciceró, Defensa de Sext rosci, 36, 2-3**.

Una de les frases famoses més conegudes del llatí és "Alea iacta est". Cèsar és un dels protagonistes de la República romana. I aquesta la seva frase que va provocar el pas del Rubicó i les seves conseqüències. **Suetoni, Vida dels dotze Cèsars, I, 31-32**.

Els personatge de Cèsar és els més retratats pels autors llatins. **Suetoni a Vida dels dotze Cèsars, Cèsar, I,45** ens fa una de les descripcions més conegudes del polític.

També el mateix autor a **1,82 i 88** ens descriu la mort de Cèsar per mà dels conjurats. I la seva segona frase coneguda "tu també, fill meu" dedicada a un dels assessins, Brutus. Morí als 55 anys, als idus de març i mai més es va fer cap sessió al Senat en aquella data, diu Suetoni.

Cèsar derrota els pompeians a Munda, a la Guerra Civil, un dels altres episodis principals de la República. Ens ho **explica Plutarc a Vides paral·leles, Juli Cèsar, XXXVI, LVI.**

La batalla de Farsàlia, en el mateix marc aproximadament temporal, és un dels altres episodis republicans protagonitzats per Cèsar i Pompeu, dignes de ser detallats. Ho farà **Lucà a Farsàlia, VII.** I al mateix llibre, però parlant concretament de Sula i de la matança que feu dels seus enemics acabdillats per Màrius, precedents de l'anarquia que s'apoderà de Roma, en parla a **II, 132-165.**

El pànic s'escampa per Roma davant l'arribada de Cèsar, a **Cèsar, Sobre la Guerra Civil, I, 14-15.** També a la mateixa obra, però al capítol **II, 18-19,** ens parla del desenvolupament de la Guerra Civil a la Hispània Citerior i el pas cap a Gades i Corduba amb les legions.

Hi havia irregularitats comeses pel Senat i per Pompeu, segons **Cèsar a Sobre la Guerra Civil, I, 6-8.** Cèsar esbrina que el Senat té sessions fora de la ciutat i que els soldats són d'ànim hostil a Cèsar.

També de les guerres civils hi ha un altre autor, **Apià, a Guerres Civils II, 86** que en fa tema central. En aquest fragment detalla com es talla el cap a Pompeu. Pocs capítols abans, a **II, 81** ens explica els últims moments, la fugida dels soldats de Pompeu.

A més de Iugurta, Anníbal, Cèsar, Pompeu,...podem parlar d'una figura totalment diferent però igualment destacable per importància com és Espàrtac. Parla de la mort d'Espàrtac davant Cras, l'historiador **Florus, 2,8, 12-14.**

No podem deixar de parlar dels triumvirats en època republicana.

El segon triumvirat marcarà la fi de la república. El combat naval a Acci contra la flota egípcia significarà la victòria d'Octavi i el començament de l'imperi. En parla **Florus a l'Epítom, 2, 21, 9-11. (TEXT N. 9)**

Una de les figures cabdals i que a més a més de ser protagonistes van ser testimonis de primer ordre fou Ciceró. Ens aporta molts documents d'anàlisi sobre la república.

Ciceró a Sobre la República, 25, ens defineix la república dient que "és cosa del poble, i per poble cal entendre no pas una reunió d'homes agrupats com a ramat, sinó la reunió d'una multitud d'homes associats per un acord sobre unes lleis i per uns interessos comuns".

Prenent un to pessimista i abandonant els triomfalismes d'altres obres, **Ciceró a Sobre la República, V, 1,** passa revista als temps tan durs que li ha tocat de viure i acaba dient que "per causa dels nostres vicis, i no per raó de cap atzar, de la república en retenim la paraula, però la realitat ja fa temps que l'hem perduda".

El mateix **Ciceró a Sobre la República, II, 1,** parla de la manca d'una Constitució escrita unitària, promulgada per un legislador, a l'estil de Soló d'Atenes. Diu que "la nostra república ha estat constituïda no pel geni d'un sol home, sinó al llarg de diversos segles i generacions".

Com ha de ser una república ("cosa del poble", regida per alguna mena de govern perquè sigui durable) ens ho explica **Ciceró a Sobre la República I, 26.** És un text triat per la seva significació. **(TEXT N.10)**

Ciceró a la mateixa obra anterior, **1,31**, ens parla de la necessitat d'existència de llibertat, però igual per a tothom, perquè si no ja no és llibertat.

Ciceró fou famós per pronunciar i escriure les **Catilinàries**. Pronuncia davant del Senat la **Segona Catilinària, 7**, on comença diguent que es ben trista la condició de protegir la república. A la **Primera Catilinària, I,II** és quan pronuncia les paraules tan conegudes "fins quan abusaràs de la nostra paciència, Catilina? ¿Fins quan ens esquivarà el teu furor? Fins quan,..."

Un bon retrat, a l'igual que abans hem parlat dels retrats de Cèsar, Anníbal i Iugurta, també el tenim de Catilina a **Ciceró, Primera Catilinària, X**.

Curiositats d'aquest període que podem aportar són per exemple les causes de la llatinització d'Hispania, amb la participació de soldats indígenes a l'exèrcit romà, a l'estacionament dels campaments a la península, a la colonització dels ciutadans itàlics a les províncies, al comerç, a la moneda i a l'escola romana. Trobem un document que ens ho explica, sobre queixes de ciutadans romans al Senat Romà. A **Tit Livi, Ab urbe condita, XLIII, 2**.

2.3.1.3. IMPERI

Suetoni és un dels autors que més informació ens aporten sobre l'època imperial. A la seva obra **La vida dels Dotze Cèsars**, August, ens parla de les aliances entre August i Antoni. (**TEXT N.11**)

El mateix autor ens fa una descripció amb abundància de detalls sobre el comportament i el físic d'August. És a la mateixa obra, **II, 78-81**. Ja abans a **55-56** ens explica el caràcter tolerant de l'emperador August vers el poble.

Sobre August tenim una **Oda d'Horaci**, dedicada a ell dedicant-li paraules com "òptim tutelador de la Ròmula gent".

Detalls de la vida d'altres emperadors romans els trobem en molts historiadors. N'és un exemple **Tàcit a Annals 15, 44**, que parla de l'incendi provocar per Neró, segons els rumors, per tal de poder cercar culpables entre els cristians. I igualment sobre el mateix emperador, però document excepcional perquè ens dona informació molt concreta sobre el primer creador de la novel·la a Roma, Petroni, i de la seva relació amb aquest emperador. Serà a **Annals XVI, 18, 20**. Fins i tot disposem d'un fragment de **Tàcit, Annals, II** on veiem que Neró maquinava l'assassinat de la seva mare Agripina.

Ja abans, a **Annals IV, 53**, Agripina, la dona de Germànic, és centre d'atenció. També parla de l'emperador Tiberi. De l'emperador Tiberi en parla **Veleyo Patèrcul a Història de Roma**, i de la fermesa del seu govern per a Roma. (**TEXT N.12**)

D'un altre emperador, Calígula, en parla **Suetoni a la Vida dels Dotze Cèsars, Calígula, IX, X**, on ens explica el seu comportament entre els soldats.

Del seu descendent, Claudi, també en parla, i del seu nomenament com a emperador a **5, 10**.

Eutropi, Breviari, 8, 5, ens fa un elogi de Trajà, l'emperador hispànic d'Itàlica. Acaba diguent que en el Senat s'aclama als emperadors amb aquestes paraules " més feliç que August, millor que Trajà"; se li conservava un gran record.

A la **Història Augusta, 1, 14, 4-6 i 25, 5-11**, trobem indicis de l'humanisme de l'emperador Adrià i de la seva poesia .

2.3.2. CÀRRECS POLÍTICS. MAGISTRATURES.

Ciceró, a Sobre els deures, I, 25, ens explica quins són els deures de l'home d'estat. Allà ens indica quines són les funcions dels homes que estan destinats a estar al cap de la república.

Ròmul, primer rei romà, tria els primers senadors, donant-los el títol honorífic de "patres". És a **Tit Livi, Ab urbe condita, I, 8,7**.

També **Tit Livi, a VII, 1-2**, ens explica com es va portar a terme la institució dels pretors i dels edils curuls.

Tenim notícies de la instauració del principat en **Tàcit, Annals**, quan ens explica que August va renunciar al títol de triumvir i es va presentar com a cònsol, però rebent el nom de "príncep".

Veiem un detall del comportament inflexible de certs càrrec públics, com és el cas d'un cònsol que condemna a mort el seu propi fill. A **Tit Livi, Ab Urbe Condita**.

Suetoni a La vida dels dotze Cèsars, Juli Cèsar, ens explica el pas de Cèsar per la magistratura d'edil i **a 2, 40, 8**, quan ja ha deixat l'edilat, ens explica que Cèsar s'esforça en restablir la indumentària ("heus aquí els romans, els amos del món i poble, vestits de toga").

També en la magsitratura d'edil, Ciceró, en el moment de ser elegit en aquest càrrec ens defineix les seves obligacions com a tal.

Un bon text per a comprendre el funcionament del Senat, en temps d'August, és el de **Suetoni, Vida dels dotze Cèsars, el Diví August, 35**.

La tria de Ciceró com a cònsol ens l'explica **Sal.lusti a la Conjuració de Catilina**.

També sobre el càrrec polític de cònsol , característiques, durada,... en tenim notícies gràcies, entre altres a **Ciceró, Sobre la República, II, 32**.

I el mateix **Ciceró a Sobre les lleis III, 3,4, (TEXT N. 13)** ens explica quines són les atribucions dels diferents magistrats. Potser és el text on es resumeixen millor tots els càrrecs. I també al fragment on diu que els magistrats són l'encarnació de la llei, a **Sobre les lleis, III,1, (TEXT N. 16)**

Pel que fa a les colònies, també tenien les seves pròpies magistratures, i conservem un document les les Lleis d'Osuna, on se'ns parla de les obligacions dels edils d'Urso. És a **Lleis d'Osuna, capítol 71. (TEXT N.14)**

A **Tit Livi, Ab urbe condita, III, 26**, podem conèixer L.Q.Cincinnat, com a dictador i detalls d'aquest càrrec.

Tit Livi parla dels comicis centuriats, com a recopiladors de les lleis de les dotze taules, que encara aleshores eren la font de tot el dret privat i públic. A **Ab urbe condita, 3, 34**.

Hi havia diverses classes de comicis. Ens ho explica **Aulus Geli a Nits Àtiques, XV, 27**, segons si es vota per classes socials, o per regions i llocs.

De caire molt més general, però, **Dionís d'Halicarnàs, a Història Antiga de Roma, 2, 14, 1-3**, ens explica les funcions de cada magistratura, d'una manera molt clara. **(TEXT N.15)**

Ciceró a Pro P. Sextio, 137-139, ens explica quines atribucions té el Senat romà i quina és la missió del polític. Al llibre **Sobre les Lleis, Ciceró** ens explica quina és la conducta d'un bon senador.

2.3.3. DRET. LLEIS. TRIBUNALS DE JUSTÍCIA

Un tema molt tractat en tota la literatura llatina és el de les herències. El trobem analitzat a **Plini el Jove, Epístoles II,15**. També parla de les lleis de compra-venda,...

El mateix autor a **X,112** ens parla de la necessitat de les lleis i de com estableixen la societat –Plini parla en temps de Trajà-. També diu que la base de la justícia és que les classes socials estiguin ben delimitades, a **IX,5**.

Com abans ja hem citat, hi ha un fragment de **Ciceró, a Sobre les Lleis, III, 1**, en el que ens parla dels magistrats com a encarnadors de la llei. **(TEXT N. 16)**

Tit Livi, a Ab urbe condita, III, 33,34, ens parla de les deu primeres taules, que conformen la font de tot el dret públic i privat. Van ser els decèmvirs els que ho van fer en una assemblea, convocat el poble.

Com a exemple del dret romà podem posar exemples de les **Lleis de les XII Taules**. Per exemple les III i IV sobre situacions privades i familiars. També a aquestes mateixes lleis trobem dos textos legals romans sobre el **Senatconsult sobre les Bacanals. (TEXT N. 17)**

L'autor **Sèneca a les Controversiae, 1,5**, ens proposa un debat a partir de la llei romana segons la qual una dona violada podia optar per condemnar l'agressor a mort o bé casar-se amb ell. Sobre les dones també, **Plutarc, a Vides Paral·leles, Ròmul, 22**, ens explica que Ròmul, promulgà algunes lleis, alguna com la que diu que "la dona no pot repudiar el marit, i ell pot fer-la fora de casa per enverinar els fills, per falsificar les claus i per cometre adulteri". **(TEXT N. 18)**

Un autor d'**Epigrames, com Marcial** ens parla d'un condemnat a mort, i de la seva mort penjat a una creu, oferint els seus membres com un Prometeu encadenat.

2.4. SOCIETAT

2.4.1. GRUPS SOCIALS

Quan parlem de grups socials hi podem incloure els patricis, plebeus, lliberts, clients, esclaus. Com que molts textos parlen dels diferents grups lligats entre ells, no farem la distinció per subapartats inicial, sinó que en farem un capítol general.

El rei Servi Tul.li va organitzar la societat segons un criteri personal diferent del que hi havia. Ens ho explica **Tit Livi, Ab urbe condita, I, 42-44. (TEXT N.19)**. Igualment **Dionís d'Halicarnàs, IV, 14, 1-2** ens explica aquesta distribució del poble en quatre tribus i la impossibilitat de canviar de tribu i habitatge.

El mateix rei Servi Tul.li concedeix el vot en els comicis centuriats en relació amb els riqueses de cada habitant. Ho explica **Ciceró a Sobre la República II, 22**.

Sal.lusti, a La Guerra de Iugurta, XLI, ens parla del poder de les classes socials a la República, el poder d'una minoria noble, l'aclaparació del poble,...

Sal.lusti, a Cartes sobre l'estat, 2,5, fa una distinció entre la importància creixent que van adquirint els drets de la plebs, comparant-ho amb la disminució de la força de la noblesa. Acaba diguent que " abans el màxim prestigi corresponia als patricis, però la força més considerable estava en mans de la plebs".

La Llei Hortènsia, 287 a C. va sostreure als patricis el dret a legislar; els plebiscits tindran en endavant força de llei per a tots els ciutadans, inclosos els patricis; a més no es demana la ratificació del Senat.. A **Plini, Història Natural, VI, 37**.

Tit Livi a Ab urbe condita, 6, 35, explica com els plebeus van accedir als col.legis d'àugurs i de pòntifexs. Eren lleis contràries al poder dels patricis i favorables a la plebs. Els plebeus, lluitant contra els patricis, van satisfer les seves reivindicacions. Van obtenir el dret a reunir-se i a elegir tribuns de la plebs i els edils plebeus. I ja finalment amb les lleis Licini-Sèxties van obtenir la completa igualtat en drets polítics i moltes reformes beneficioses per a ells.

El mateix **Tit Livi, a II, 32-33**, ens explica la secessió de la plebs al mont Sacre i la creació dels tribuns de la plebs.

Aquest autor ens dóna arguments a favor dels plebeus que aspiren al consulat.

A Tit Livi, II, 28, 6-7, se'ns explica com els plebeus es van negar a prendre les armes, en una reunió dissolta del Senat, atribuint que "a cadascú se li ha de donar la llibertat abans que les armes perquè tots lluitin per la pàtria i pels ciutadans, no pels seus amos".

Horaci als Èpodes, té alguna invectiva contra els nous rics, als quals els tenia molta aversió.

També **Ciceró a les Verrines, V, 7**, ens parla de l' "homo novus" i de l'odi que els tenen els nobles. **(TEXT N. 20)**

Igualment a aquesta obra, Ciceró, però a **V, 48, 126** ens diu com es pateix i calla el fet que les riqueses vagin a parar a uns pocs homes.

Apià, Guerres Civils, 1, 17, explica com les guerres de conquesta van provocar a Roma una situació social altament conflictiva. I sobretot van provocar una gran desigualtat econòmica, que va ser l'inici de les grans diferències rics-esclaus, i el problema de la gran massa d'homes plebeus sense feina.

El treball dels esclaus a la terra el trobem a **Plini el Jove, Epístoles, VII,30,; VI, 30 i a IX,20**.

I ja més concretament de la compra d'esclaus i de la seva venda a **Plini, I,21**. Sempre recordant que Plini era un autor que tenia un tracte de respecte sempre vers l'esclavitud.

Tàcit, a Diàleg dels Oradors, 29 i ss. ens desglosa quins són els inconvenients de deixar l'educació del nen en mans d'esclaus inexperts. En aquest text veiem les característiques que, segons l'autor, tenien els esclaus a Roma.

L'esclavitud no era només a Roma. La podem trobar analitzada al llibre **Germània, 25, de Tàcit**, com a molt difosa també a Germània. **(TEXT N. 21)**

Un document molt interessant sobre el tema de les classes socials és el de **Sèneca a Cartes a Lucili**, on ens parla de "la llibertat de l'esclau i l'esclavitud de l'home lliure".

Segons Varró els esclaus eren coses dotades de paraula. Els romans, homes pràctics, justificaven l'existència de l'esclavitud per un caprici de la sort. **Luci Anneu Florus, al Epítom, 2, 8, 1-14**, també ens parla de la inferioritat dels esclaus. **(TEXT N.22)**

Cató a Sobre l'agricultura, V, ens escriu com s'han de tractar els esclaus, on han de dormir, com se'ls ha d'alimentar,...

Apuleu, a Metamorfosis IX, 12, ens descriu l'horrible situació d'uns esclaus que treballen a una fleca.

I **Ciceró ens dóna a Filípiques 6, 7, 19** una definició del concepte de "libertas". Contraposa la seva arrel liber amb servus, de la qual provindrà la contrària servitus.

Plini el Jove, a Epístoles, III, 14 explica com Larci Macedó és atacat pels seus propis esclaus. I parla de la lleialtat d'alguns esclaus, també.

El mateix autor a Epístoles, V, 19 ens diu com també hi havia esclaus amb qui confiar i aquí el tema és la recomanació a favor d'un antic esclau perquè l'aculli el seu amic Valeri. Parla dels esclaus com a integrants de la família i es veu com és el tracte d'indulgència de Plini vers ells.

Horaci, a Sàtires, I, VI ens dóna dades autobiogràfiques, explicant que és nascut de pare llibert i el tipus d'educació que d'ell rebia. També al seu llibre **Sàtires, III, 171**, però en aquest cas sí molt irònicament, **Juvenal** ens explica que "a gran part d'Itàlia, ningú vesteix la toga fins que està de cos present..."

Cèsar a la Guerra Civil, II, 18 ens explica com el reclutament de tropes a Hispània i l'acollida dels indígenes hispans es prova suficient de l'establiment de la clientela militar. Concepte de client és el tema principal. Al capítol **III, 72**, ens torna a donar conceptes de clientela i sobretot de la devotio com a culminació d'ella. El devotus dona com a ofrena la seva vida pel seu amo com a acte de servei.

Un llegat d'homes nascuts de soldats romans i de dones hispàniques ven demanar una ciutat on habitar. El Senat els va atorgar una ciutat que seria qualificada com a colònia llatina de lliberts. **Tit Livi, Ab urbe condita, 43, 3.**

Parlant d'hispans, hem de destacar que els romans es van servir de la col.laboració forta i fidel dels hispans. Sempre la lleialtat de les tropes mercenàries hispanes va ser proverbial. Ho diu **Tit Livi, a XXIII, 46, 6.** Igualment, **a XXI, 7, 3, Livi** explica l'heroïsmes de Sagunt, Numància, Calahorra, Lleida, Munda només explicable a la fidelitat de la clientela. Queda clar el concepte de client.

Ciceró a Defensa a Archias, 7-8 demostra la ciutadania del seu mestre, de la qual dubtaven. És un escrit basat en el dret de ciutadania.

Allunyant-nos de Roma i parlant de classes social fora de l'imperi, trobem a **Cèsar, Guerra de les Gàl.lies, VI, 13**, l'explicació dels diferents tipus d'homes que hi havia a la Gàl.lia. Com sempre, es basarà en la diferència pobres-rics. Ens explica detalls de la vida i organització dels druides i dels cavallers i la consideració dels plebeus gairebé com a esclaus.

Sobre la concessió de la ciutadania, el ius Latii, en aquest cas a Hispania, cosa que va accelerar el procés de romanització (per part de l'emperador Vespasià el 73 d.C), tenim un text de **Plini el Vell, a Història Natural, III, 30.**

2.4.2. EDUCACIÓ

Quan parlem d'educació no podem evitar parlar, encara que sigui una part d'ella, i en una fase concreta, de l'escriptura. I dels tipus d'escriptura. En parlarem poc però citarem que els primers en parlar d'escriptura foren **Diodor de Sicília** sobre els jeroglífics i **Heròdot**. I que dels misteris de l'escriptura ja en parlava **Homer a la Iliada, 6,167**, cant oral per excel.lència.

Tàcit, a Diàleg dels oradors, 29 lamenta l'estat de l'educació en mans de pedagogs grecs. Així passarà que els nens romans se'n descuidaran de les virtuts pàtries. (**TEXT N. 23**). Justament en el capítol anterior, Tàcit ens recomana que la mare sigui la priemra educadora pels seus fills, com a mestra en l'art de la severitat i disciplina a més de la integritat i sinceritat afegits a l'amor maternal.

Sal.lusti, a La Guerra de Iugurta, 2, 1-3, compara les facultats humanes: moridores les del cos i incorruptibles les de l'esperit. És un altre exemple per a entendre la pròpia naturalesa.

Sèneca, a les Epístoles Morals, 88, ens explica quina és l'assignatura més important en l'educació,. Fa un llistat dels estudis lliberals propis d'un home lliure, de què és el que s'ha d'ensenyar per a tenir una excel.lent educació, tant pel que fa a coses concretes, com a virtuts i accions. (**TEXT N.24**)

Quintilià, a Sobre la formació de l'orador, II, 6, 9, ens diu que l'abundància de coneixements per als nens i per als mestres han de ser doctes. Ens diu com ha de ser un mestre i com s'ha d'educar un nen.

Quintilià és un dels mestres de l'eloqüència a Roma. I diu a **Institució oratòria** que "la primera virtut de l'eloqüència és la claredat". A la mateixa obra, **Institució Oratòria, II,10; Quintilià** ens diu quins són els deures dels deixebles i aconsella els mestres: "l'obligació dels uns és ensenyar, la dels altres és mostrar-se dòcils a l'ensenyament; i una cosa no val sense l'altra". (**TEXT N.25**)

Al capítol **II,2, Quintilià** ens deia quines havien de ser els obligacions del mestre, de l'estil de: s'ha de revestir de la naturalesa de pare amb els seus deixebles; no ha de tenir capricis ni consentir-en cap; la seriositat no ha de ser implacable ni l'afabilitat dèbil; senzill en l'ensenyament, constant,...

Però també es parla dels càstigs als alumnes, a **Institució Oratòria, 1,4,1**; Més concretament a **1,3,14**, a més de donar més consells sobre l'educació també ens fa una valoració de l'estudi de la gramàtica pel nen.

A més de la gramàtica, **Quintilià** parla d'altres ciències necessàries per l'educació. Seran la geometria i la música. Tot i que el mateix autor ens adverteix que "no convé carregar excessivament els anys juvenils, al llibre **I, 12,2-18**. Però queda clara la importància de l'estudi en comptes dels altres passatemps.

A **II, 4, 6-9, Quintilià** diu que cal donar abundància de coneixements al nen i que els mestres han de ser savis.

Sobre escoles a altres punts de l'imperi romà tenim un exemple a **Plutarc, Vides paral.leles, Sertori, 14**, on ens explica la fundació per part de Sertori d'una escola a Osca per a l'educació de joves. Fins i tot els pagava els estudis.

El mateix **Plutarc a Vides paral.leles, Paulus Aemilius, 6**, ens parla del model d'ensenyament aristocràtic a Emili Paule; els rics patricis romans no enviaven els seus fills a l'escola elemental, ja que era per a nens pobres. Rebien ensenyament a domicili.

Un altre exemple d'això és a **Plutarc, Vides paral.leles, Cató el Censor, 20**, on ens explica que Cató va ensenyar el seu propi fill i que mai va voler enviar-lo a l'escola primària.

Però **Ciceró a Sobre l'orador, 3.33.135**, lamenta que a Cató li manqués la cultura importada de Grècia, per a la seva cultura.

Plini el Vell a Història Natural 29,7,14, ens diu com és de bo llegir la literatura dels grecs, però no pas estudiar-la a fons. Acaba diguent que "si mai aquest poble ens dona la seva literatura, ho corromprà tot".

Plini el Jove a Epístoles, 8,14; 4, 13, ens parla de l'educació dels nens en els seus primers anys i diu que millor que a casa en cap altre lloc. A una altra epístola, la **8,4, 4-5** ens parla de la imitació dels grans escoltant-los.

Petroni a Satiricó, 1,3, en canvi fa una crítica al sistema d'ensenyament dels romans i diu que "els nostres fills es converteixen en tontos de solemnitat a les escoles".

Al mateix Satiricó 57, 7 el protagonista explica què ha estudiat a les escoles.

Marcial als Epigrames 10, 62, 12, ens parla del calendari de les escoles, les vacances,...i tècniques d'estudi amb tauletes i esborradors,...

També **Marcial als Epigrames X, 62** dóna consells al mestre d'escola per tal que sigui estimat.

Juvenal, a les Sàtires 14, 47, ens cita una de les frases més cèlebres quant a educació "es deu al nen la màxima reverència".

El mateix autor, a **Sàtires 7, 215-243** ens explica què es comentava a classe, en què consistia la feina del mestre, com eren els comentaris literaris, i sobretot quines exigències de treball de l'ensenyant hi havia al sII d.C. El mestre acaba dient que "no és poca cosa vigilar les mans i els ulls tremolosos de tants joves" i el constesten que "aquest és el teu treball i al cap de l'any cobraràs el que el poble reclama per a un auriga que ha guanyat una cursa".

Horaci a Sàtires critica amablement la manera d'aprendre el càlcul matemàtic a les escoles romanes.

A **Hermeneumata Pseudositheana, C.GLOSS, LAT.III**. trobem ben especificada la jornada d'un nen romà. (**TEXT N.26**)

Un altre autor, com **Aulus Gel.li, a Nits Àtiques, 13, 17, 1** ens diferencia paraules com *humanitas, filantropia, paideia, humanisme*,... importants en la formació i l'educació.

El mateix autor, al mateix llibre ens transcriu un decret dels censors Domici Ahenobarb i Licini Crassus contra la creació d'escoles de retòrica llatina a Roma, a l'any 92 a. C.

Ciceró a Defensa del poeta Archias, 12-13, fa una defensa de l'estudi en comptes de les alegries que pot proporcionar l'oci, festivals, diversions públiques i altres plaers i descans. Diu que "els estudis alimenten la joventut, alegren l'ancianitat, delecten a casa".

Al seu propi fill Marc Ciceró li dóna consells sobre la seva educació, quan és estudiant a Atenes. Li aconsella que aprengui dels filòsofs, de la seva saviesa i dels seus exemples, i també de les declamacions oratòries. És a **Ciceró; Sobre els deures, I**.

San Agustí a Confessions 1, 9, 14 ens aporta dues visions contraposades de l'experiència escolar. La de la duresa dels càstigs i la de la benevolença per a que els alumnes aprenguessin.

També **San Agustí** ens explica quines eren les lectures de la seva joventut, sobretot tractant-se de temes filosòfics. És a **De vita beata**.

Sobre la pronunciació del llatí, sobretot per gent que no habitava a Roma, com és el cas que citem, a Corduba, Ciceró fa notar l'accent peculiar que tenien a **Defensa del poeta Archias, X**.

Dels orígens mítics de l'alfabet en parla **Plini a Història Natural, 7,192-193**.

I ja centrant-nos en l'alfabet dels llatins i dels grecs els autors que més en parlen són **Heròdot a Història, 5,558-59** i **Tàcit a Annals, 11,13,3**.

Sobre l'ús del llenguatge oral, **Cèsar a Guerra de les Gàl.lies, 6,14,**

I ja entrant directament en el tema de la lectura i de l'escriptura, **Quintilià a Formació de l'orador, 1,1,12,15-16 i 24-25, i 27, 30-31** ens explica com s'ha d'ensenyar als nens a llegir i a escriure.

Per això s'han de conèixer els materials per a escriure i la producció de llibres. Interessant per a aquest tema és sempre **Quintilià a la Institució Oratòria, 10, 3, 31-32.**

També **Catul** ens cita l'ús de tauletes com a llibretes d'anotacions a **Poemes, 50, 1-6.**

Les superfícies per a escriure, especialment el paper les recorda **Plini a Història Natural, 13,68-72, 74,77,81 i 89.**

Marcial ens ensenya i aconsella com s'ha de fer per estalviar paper a **Epigrames, 8, 62.** Igualment ho fa **Plini a Epístoles, 3, 5,17.**

L'ús de la tinta també està documentat. Fins i tot l'ús de la tinta vermella. **Marcial a Epigrames, 14, 19** ho fa. I ell també però a l'epigrama **2,8 i al 14, 208** parla de la condició dels copistes. I també ens explica com eren els rotlles de pergamí al **32,7-11** i quan va ser la invenció del pergamí i com fou el canvi a **14, 184.** (també ens ho explica **Catul als Poemes, 22, 3-8).**

Hauríem d'incloure aquest apartat potser en l'economia, el comerç, però com que també té a veure amb l'educació i la pedagogia, l'inclourem aquí. És el tema de la venda de llibres i de les botigues que serveixen per a aquesta finalitat.

Aulus Gel.li a Nits Àtiques, 9,4,1-5 ens descobreix casualment una caseta, un lloc de llibres de vell, usats.

En canvi **Sèneca a Sobre la tranquil.litat de l'ànima, 9, 4-7** ens parla de les llibreries privades. Igualment ho fa **Catul a Poemes, 68, 33-36** i **Vitruvi, Sobre l'arquitectura, 7 prefaci 4.**

2.4.3. MILÍCIA

Horaci a Odes, II, 7, ens expressa l'horror del combat .En aquesta oda ens diu que “ vaig fugir ràpidament llançant l'escut”

Però en canvi el mateix **Horaci a Odes III, 2,** ens diu contràriament que “ és dolç i bell morir per la pàtria. La mort va al darrera de l'home que fuig”

També **Tibul a les Elegies, I, 10; I, 44** ens fa una elegia sobre el rebuig de la guerra per algú que està obligat a participar en ella; és la tragèdia d'un home de camp que s'ha d'incorporar a files i que no vol altra cosa que viure amb tranquil.litat a casa seva. Desesperat invoca la protecció dels déus Lars i exposa els motius del seu desig de no anar a la guerra.

En canvi **Virgili a Eneida IV, 621-629** té uns versos com aquests en contraposició als d'Horaci anteriors: “ ara i en el futur, en qualsevol època que s'enfrontin les nostres forces. Ho imploro, lluitin costes contra costes, onades contra onades, armes contra armes; que lluitin els nostres pobles i els seus descendents”.

I segueix a **Eneida VI, 851-852**, amb un imperatiu a favor de la guerra per als romans “tu, romà, recorda't de governar els pobles amb el teu imperi, d'imposar les lleis per a la pau, de personar els vençuts, de subjugar els superbs”.

Tàcit, a Annals IV, 45 narra amb admiració el valent comportament d'un pagès que va preferir la mort abans que delatar els seus compatriotes.

També **Tàcit a Annals XIV, 29-3** ens explica amb detall una campanya militar a Britània.

I a **Germània, 7-8**, **Tàcit** ens diu com les dones i els fills acompanyen en el combat els guerrers germànics. És un fragment en el que podem comprovar les diferències entre les tècniques bèl·liques romanes i les de la resta de l'imperi.

Igualment a **Germània XIII, XIV**, **Tàcit** ens descriu el caràcter bel·licós dels germànics: “no els persuadiràs tan fàcilment de llaurar la terra com de provocar l'enemic i guanyar ferides. I encara més; els sembla covardia i mandra adquirir amb suors el que poden obtenir amb sang”.

Sobre el reclutament de tripulacions durant la guerra, en aquest cas les guerres púniques, tenim un fragment de **Tit Livi a Ab urbe condita**.

Dels assetjaments, en aquest cas de Siracusa, defensada per Arquímedes – personatge que li dona especial rellevància al fragment- en parla **Tit Livi a Ab urbe condita, XXIV, 33-36**.

És interessant conèixer les tàctiques bèl·liques d'un dels personatges més importants de la història romana, com fou Anníbal. Ens parla de la intel·ligència tàctica del general cartaginès l'autor **Tit Livi a Ab urbe condita 21, 36, 1, ss**.

A més d'idees de la guerra a Germània i Britània, també tenim notícies d'Hispania. **Suetoni a Vida dels dotze Cèsars; Cèsar, 86**, ens explica com les escoltes de Sertori, Cèsar i August estaven formades per soldats hispanos, possiblement “devoti”. Sempre s'imposa davant de tot la “fides” hispana.

Suetoni a la mateixa obra i dedicat també a Cèsar ens diu quina era l'atenció que tenia el general vers els soldats ; els anomenava “companys d'armes” en comptes de “soldats” en els seus discursos i els cuidava molt.

Una altra idea de com els generals tractaven als soldats la trobem a **Sal.lusti, Guerra de lugurta, 86**. Allà l'autor ens explica com Màrius reclutava soldats no segons les classes de ciutadans sinó entre els proletaris perquè “els me's necessitats són els més oportuns, ja que, com que no tenen res , no estimen res seu, i tot el que pot significar una recompensa els sembla honest”.

A la mateixa obra, **93-94**, **Sal.lusti** ens descriu detalladament l'acció valerosa d'un ligur, soldat de Màrius. Però també al mateix llibre ens diu que “tant a la pau com a la guerra governava l'arbitri d'una minoria;en poder d'uns mateixos homes estaven l'erari (...); el poble, en canvi estava aclaparat pel servei militar i la indigència”.

En una altra obra, **Sal. Iusti, Conjuració de Catilina, 9,1-3** ens afirma que “en la pau i en la guerra es cultivaven els bons costums; la concòrdia era màxima(..) Amb aquestes dues arts –l’audàcia en la guerra i la justícia en temps de pau-tenien cura d’ells mateixos i de l’Estat”.

Plutarc a Vides Paral.leles, Numa, ens explica com per tenir el favor del poble dominava la seva exaltació per la guerra a base de sacrificis, processons i danses, que ell mateix va instituir i oficiar.

Sobre les processons dels guanyadors en una guerra trobem un document a **Plutarc, Vides paral.leles, Paulus Aemilius, 32-34**, on se’ns explica com els carruatges conduïen els vencedors, i els esclaus i el botí de guerra,...

Plutarc a la mateixa obra, però al capítol adreçat a **Cato Maior, 20**, ens diu com Cató va ensenyar al seu fill també a fer servir les armes, com a part integrant de la bona educació dels nens romans.

D’una manera més còmica, **Plaute a Miles Gloriosus, I**, ens fa un retrat d’un soldat romà, Pírgopolinices, amb el seu escut i espases, el seu desig de lluitar “el mateix mart no gosaria badar boca ni comparar les seves gestes amb les teves”.

Lucà a Farsàlia. II, 271-284, diu com la guerra ignora la lògica.

Tit Livi a Ab urbe conditaXL, 35 ens parla de les campanyes de Cató a Hispània i de la rebel·lió de les ciutats i de les amenaces de guerra per part de Cató a aquells que no l’obeïssin d’immediat.

Flavi Josef a Guerra dels Jueus, III, 70-107 ens fa un resum del sistema militar dels romans molt detallat i estudia com van aconseguir sempre tant d’èxit. Diu “si considerem el sistema militar dels romans s’haurà de reconèixer que la possessió d’un gran imperi els va arribar com a premi del seu valor, no com a una mera jugada del destí o de la fortuna;...sembla que han nascut amb les armes als dits..Es podria dir que un poble que ha conquerit aquest imperi és més gran que l’imperi mateix”. (**TEXT. 27**)

Florus, a 1,18,4, ens diu que “aquell poble inexpert...mostrà que no hi havia cap diferència de coratge entre lluitar a cavall o en vaixell a terra o en el mar”. Ho deia quan després de ser Roma una potència exclusivament terrestre, va crear un estol de cent-vint-naus i va començar a pensar en la conquesta de la Mediterrània.

Dos textos de **Ciceró de l’obra Sobre els deures, I, 11**, ens són molt útils per tal d’explicar la guerra i el dret de gents per una banda i per l’altra que el càstig i la guerra tenen també les seves normes. “La raó d’emprendre una guerra ha de ser el desig de viure en pau i sense ofensa; però aconseguida la victòria , cal respectar els qui en la guerra no han estat cruels ni inhumans”

Si parlem de la tecnologia militar, trobem que **Plini a Història Natural** ens parla de la invenció de les armes a **7,200-2**.

Vitruvi a Sobre l’arquitectura, 10, XIX, dedica un llibre a les màquines de guerra més habituals: catapultes, ariets, ballestes, tortugues,...En aquest fragment és l’ariet el tema central.

I **Demòstenes a Filípiques, 9, 3,47-50**, ens parla de les màquines de guerra, especialment a Macedònia.

Sembla que el primer exèrcit amb armes i una organització bèl·lica fou descrit per **Polibi a Història 6, 22-23. I a Tit livi, Ab Urbe condita, 8,8,9-14.**

També es parla de tàctica, d'elements d'estratègia a **Frontí, Estratagema, 1, prefaci 2,3.**

I com eren les comunicacions a la guerra, amb senyals de foc, ens ho **explica Ésquil a l'Agamèmnon, 280-312; i també Polibi, Història, 10, 43-47.**

L'ús d'elefants a la guerra . En parlen **Polibi, Diodor de Sicília a Història 2,16,8-9 i Tit Livi, Ab urbe condita 30,32-35.**

La invenció de les catapultes, a **Diodor de Sicília, Història, 14,42,1.** I igualment, catapultes, arpons, armes de foc,...les descriuen molts autors com **Apià a Guerra Civil, 5,118,119, i Tit Livi, Ab urbe condita, 37, 11,13 i Polibi,..**

Com s'equipa una flota per a la guerra ho explica **Tit Livi a Ab Urbe Condita, 28,45 ,14-25.**

Sobre guerres navals, **Vegeci a De re militari**, acaba dient que “acaba essent molt més útil la rapidesa que el valor”

El mateix **Vegeci** a la mateixa obra ens explica com ha de ser el reclutament de tropes, quina gent és més apta per a les armes. (**TEXT N.28**)

Ens explica també com és una legió i quina quantitat de soldats hi ha a cadascuna i en quines parts es divideix i quin és el seu equipament en màquines de guerra. (**TEXT N 29**).

Molt més concret és el fragment en el qual ens dóna **Vegeci** pistes per a calcular l'alçada de les muralles enemigues i poder propiciar un millor assetjament. Igualment com el que segueix sobre les torres d'assaltament com a màquines de guerra, i la seva construcció.

I com es fortifica una muralla a **Aristòtil, Política, 7,10, 5-8 (1330b.1331^a).** Però també a **Tit Livi, Ab urbe condita, 1,44,3; 6,32,1. I a Història Augusta, Aurelià, 39.2.**

Més específicament podem tractar de la construcció de torres de defensa a **Vitruvi, Sobre l'arquitectura, 1,5.**

Ja trobem exemples d'una inicial i prematura guerra química. A **Pausànies, Descripció de Grècia, 10,37,7-8.**

I com a exemple la defensa que feu Arquímedes a Siracusa contra els romans. Ens ho explica **Plutarc a Vides paral·leles, Marcel, 14,9-17,7 i també Diodor de Sicília, Història, 26, 18.**

2.4.4. ALIMENTACIÓ

Suetoni a Vida dels Dotze Cèsars ens aporta molta informació sobre detalls de la vida quotidiana pel que fa a temes com és el de l'alimentació. Per exemple, a **Viteli, 13, 2**, ens parla del costum de vomitar després d'un menjar per tal de poder tornar a menjar. I també de costums alimentaris.

Una altra font d'informació segura és **Petroni a Satiricó**, en aquest cas a **cap. 35**, on ens parla dels esclaus que servien taula i dels costums de cantar himnes, de les infusions de laserpici i vi,... Al capítol **40**, Trimalció intenta sorprendre els convidats amb plats espectaculars: senglars, fulles de palmera, dàtils frescos, dàtils secs de Tebes, porcells,...i a dintre del senglar ocells que van sortir volant,...

A **Petroni, Satiricó, 40** també veiem com d'important era el triclini i la presentació a la taula. (**TEXT N. 30**)

Al capítol **XXXVI i XXXVII del Satiricó**, ens mostra **Petroni** com és un inici d'un sopar, després d'haver pres els aperitius; i com era el compàs de la música mentre menjaven i com era el servei dels servidors.

Ovidi, a Ars Amandi, 3, 755-6 ens dóna consells per a menjar: "s'han d'agafar els menjars amb els dits; tingues delicadesa en menjar; i no t'embrutis amb la cara plena de grassa".

En un to satíric, **Marcial a Epigrames, 3, 60** retreu a la persona que el convida a sopar que no se serveixin els mateixos menjars per al amo de la casa que per a ell, convidat, sempre pitjors menjars per a ell.

També **Marcial, a Epigrames**, explica com organitza una festa , un sopar romà amb convidats, per a set convidats i els anuncia el menú. És un exemple de menú romà. (**TEXT N. 31**).

Satíric és també el punt de vista que **Horaci** dóna de la cuina a **Sàtires, 2, 4**; dóna molta importància als detalls: els mariscos no són iguals pescats en una lluna o una altra; és molt important conèixer el condiment especial per a cada plat. "no n'hi ha prou amb comprar a bon preu els més exquisits peixos del mercat si s'ignora quins s'han de servir amb salsa i quins a la parrilla".

I a **Sàtires , 2, 8**, i seguint amb la importància dels detalls, **Horaci** ens especifica un menú de crancs en salsa i explica amb quins quatre tipus de vins diferents s'ha de cuinar, segons la salsa, l'ebullició, el cuinat, i la condimentació,...

Un detall sobre l'all, que segons **Horaci** li provoca gastritis, a **Èpodes, 1, 3**,

Un altre detall concret sobre la col i les seves virtuts medicinals per a la inflamació de la melsa, l'humor negre, les afeccions al cor, al fetge, als pulmons,..."en una paraula: guarirà tot allò que fa patir l'interior"; si es menja en dejú. A **Cató, Sobre l'agricultura, CLVII, 2,7**.

Apici, el més conegut dels gastrònoms llatins, a **De re coquinaria, XIII, 1**, ens dóna receptes variades per a cuinar , consells dels estris a emprar, i consells per a la cuina. Per exemple aquest és uin menú de dàtils, i el següent de porc farcit amb tords, dàtils,

pollastres, cebes, cargols, herbes,...impregnats amb garum, vi dolç, mel,...(**TEXT N.32**)

Parlem del procés de fabricació d'aliments i de la seva elaboració. Per exemple de l'aliment més bàsic: el pa. **A Plini, Història Natural, 18,97-98. I Apuleu a l'Ase d'or, 7,15** ens parla de com es mol el gra per a fer el pa, o manual, o amb mules,...

Pel que fa al tipus de pa, blanc, negre,...en tenim referències a **Cató, Sobre l'Agricultura,74, Petroni, Satiricó, 66,2 i a Juvenal, Sàtires, 5,67-75.**

L'arrós era un aliment bàsic també i ens en parla **Plini, a 18,71, Estrabó a Geografia, 15,1,13 i Horaci a Sàtires 2,3,155.**

Sobre el raïm trobem molta informació que la podem anar desglosant segons el tema concret:

- Del raïm, de la premsa de raïms per al vi(**Varró, Sobre agricultura, 1,54,3; Pal.ladi, Agricultura, 1.18**)
- i del tipus de raïms més emprats (**Plini,18,317**)
- de la fermentació del vi(**Macrobi, Saturnalia,7,12,13-16**)
- de l'ús de brea i altres additius pel vi i la seva conservació(**Plini, 14,124**)
- de com posar el vi en bótes i com emmagazemar-lo(**Plini, 14,133-135**)
- de les varietats de vi obtingudes (**Plini, 14,54-55**)

Igualment important que el vi és l'oli, el consum de les olives, la producció, la premsa i la conservació de les olives i de l'oli. En parla **Varró a Sobre l'agricultura, 1,55,4-6; Columel.la, Sobre l'Agricultura, 12,50,1-3, Plini a Història Natural, 15.5 i Columel.la a 12,52,1.**

D'altres aliments i altres begudes. Sobre begudes alcohòliques en parlen **Plutarc a Moralia 4,6 (672b), Diodor de Sicília, aHistòria, 5,26,2-3 i Plini a Història Natural, 14,149.**

De la beguda més imprescindible de totes, l'aigua, de la seva explotació, del procés de destil.lació i del seu consum en parlen **Horaci a Sàtires 1,5,1-8; Aristòtil a Meteorologia, 2,3(358b) , i Plini a Història Natural 19,55.**

Parlem de formatges. De la seva fabricació ja en teníem coneixement a **Homer, Odissea, 9,218-223, 237-239.. i Columel.la, Sobre l'Agricultura, 7,8, 1-5**

Com aconseguir sucre i el seu ús a **Plini, Hist. Natural, 12,32.**

I el procés de confecció i consum de salses(garum, liquamen, passum, mulsum,...) a més de a Apici, trobem referències a **Columel.la, Sobre l'agricultura, 12,19-21.**

Els antics no tenien un sistema de refrigració artificial com ara i havien de buscar mètodes de conservació naturals per als aliments, com eren el sistema de l'afumat i de la conserva. En parlen **Cató, Sobre l'agricultura, 162 i Plini a Història Natural 15,62-65.**

Molt més pràctic és parlar dels utensilis per a cuinar diàriament i de tot l'equipament de cuina necessari. Àmpliament en parla **Apici a De re coquinaria**.

2.4.5. VESTIT. COSTUMS. HÀBITS.

Tàcit a Agrícola, 21, 3 diu que “entre els incauts era anomenat civilització allò que era un instrument de servitud”, com era per exemple el vestir; ja que els estrangers honoraven la manera de vestir romana i envejaven la toga i es deixaven endur pels refinaments de la civilització romana.

Sobre l'origen de la toga pretexta, tenim un fragment de **Macrobi, Saturnals, 1,7-4**, explicant-nos que era en realitat signe dels magistrats inicialment. (**TEXT N.33**)

Un exemple molt concret de coneixement de com vestien, en aquest cas, gent de al categoria de Juli Cèsar, el trobem a **Suetoni, Vida dels Dotze Cèsars, Cèsar, 45,3**. “feia servir la túnica dels senadors però amb les mànigues amb una franja, que li arribaven fins a les mans, i la cenyia amb un cinturó molt fluix “.

El mateix **Suetoni, a Vida dels dotze Cèsars, Calígula, 35, 3**, també parla de l'ús de la toga per Calígula com a vestit nacional romà, portat tant per homes com dones al principi, però llavors només homes. Com que era incòmoda de portar, Suetoni explica en aquest fragment com Calígula en un espectacle públic la va trepitjar i va caure rodant per les graderies.

Ovidi, a Art amatorià, 3, 261, 274, dona consells a una dona per tal de dissimular les imperfeccions del seu cos i poder amagar amagar els defectes amb uns vestits determinats. Ens parla de la gruixudària dels teixits, del color, del tipus de calçat, ..segons es tracti d'una noia massa prima, massa pàl.lida, massa morena, de peu deforme, de cama prima, d'espatlles primes, de pit ,massa llis,... (**TEXT N.34**)

Herodas, 7, 1-62 ens descriu una escena a cal sabater. Hi ha tota mena de sabates, i així podem conèixer d'on provenien, de quins colors i formes, de quines teles,...

De vegades per la manera de vestir podies saber de qui es tractava el personatge que veies, com és un exemple el fragment **d'Aulus Gel.li a Nits Àtiques, 9,2** on fa equivalència entre portar un mantell grec i barba amb ser filòsof..

També **Aulus Gel.li a Nits Àtiques, 6, 12** ens explica el naixement de toga i túnica, el color, el bordat, la roba interior,...

A més del tema de la vestimenta, haurem de tractar també sobre materials tèxtils i sobre la pell. Ho feien **Plini a Història Natural 7,196** i **Lucreci a Sobre la naturalesa de les coses 5, 1350-1360**.

Ja **Ovidi a les Metamorfosis i també a Fastos 3,815-824** parlava de Minerva com de la deessa instructora en l'art de la confecció de teixits i vestir.

Plini a 8,190-193 ens parla de les diferents qualitats i varietats de llana.

Filòstrat, a la Vida d'Apol.loni, 8,7,5, ens parla de l'ús del lli; i igualment **Plini** sobre l'ús del cotó a **12,38-39**

L'Ús de la pell per a vestir; en trobem referències a **Aristòtil, Història dels animals, 5,19 (551b)** i **Lucà a Farsàlia, 10,141-143**.

També hi havia d'altres fibres i materials per a vestir, com l'espart, sobretot pel calçat, a **Plini, 19,27-30**.

Pel manteniment del vestuari i el calçat trobem que s'emprava molt l'oli d'oliva, sobretot pels vestits de fil i de lli; les referències són molt antigues, ja a **Homer, a Odissea, 7,107**.

Se'ns explica la preparació del lli per a teixir a **Dioscòrides, Farmacologia 5,134**.

Les plantes i els animals eren de gran utilitat, amb el tractament correcte, per a utilitzar-los com a tint natural per a teyir vestits i calçats. Ens ho explica **Plini a Història Natural, 22,2-4**. També el tint podia servir per a la llana i per al cabell, ja. (Plini parla de les anous com a fruit per a teyir).

El treball dels que proporcionen el vestit, les teixidores i els treballadors de la llana i la pell a Roma són tractats a **Columel.la, Sobre l'agricultura, 12,3,6** i amb un to poètic i llegendari a **Ovidi, Metamorfosis, 6,53,60**, i amb un to irònic, però que deixa constància de la vida quotidiana a Roma en parla **Plaute a la Comèdia de l'Olla, 505-522**.

La pell, el tractament de la pell (**Plini,23,140**), el mètode per a curtir la pell(**Plini,23,140**), són ben estudiats.

I parlant de pell, el més important eren les sabates de pell. Ja en parlava **Aristòfanes a Els Cavallers 315-321**; i els impermeables de pell, molt útils, a **Marcial Epigrames 14, 130**; o bé altres robes de pell com barrets o cinturons a **Cató, Sobre l'agricultura, 135, 3-5**.

Era un bon vestuari també per als grangers i per als caçadors (**Hesíode, Treballs i Dies, 536-546**) i **Plini, 19,10-12**.

Ovidi, a Ars Amandi, 3, 133-155, ens explica com han d'anar adornades les noies pel que fa a arrecades, a tipus de pentinats,...quin tipus de pentinat és millor per a cada cara,...

I **Ovidi** igualment, a **Cosmètics per a la cara, 1-22**, ens ensenya com ha de ser la cura personal d'una noia per a ser bonica. I especialment l'ús o l'abús de joies.

Marcial a Epigrames, 2, 66, ens parla d'un pentinat, de la rebeldia dels cabells, de les trenes,...satíricament.

El mateix autor, a **Epigrames, 6, 57** ens explica com es fingien els colors dels cabells, com es tenyien, com es posaven perruques de colors,...fins i tot els homes. En aquest

epigrama l'autor es mofa d'un home que es pinta els cabells i porta perruca i li aconsella una esponja es comptes d'un barber.

També pel que fa a l'adornament personal dels homes, **Ovidi, a Ars Amandi, I, 505-524**, els aconsella tenir un aspecte més aviat deixat, però elegant i fort, amb una toga que els escaigui bé, sense taques; les dents netes, canbells ben tallats, ungles netes, sense pèls al nas, amb bon alè,...és tot el que ha de fer un home pel seu aspecte personal. "La resta deixa-la a les noies coquetes i als homes que busquen marit, si n'hi ha algun". (**TEXT N. 35**).

2.4.6. JOCS I ESPORTS. ESPECTACLES.

Començarem parlant de jocs i esports en l'àmbit privat, domèstic i seguidament ens dedicarem als espectacles públics.

Virgili a Eneida VII, 378-383, ens fa una comparació poètica emprant un dels jocs més reeixits pels nens romans de l'època: la baldufa.

Igualment utilitza la mateixa metàfora **Tibul a Elegies, 1, 5, 3-4**, parlant de la baldufa com comparació amb un estat d'ànim personal. Aquesta repetició retòrica ens fa adonar que la baldufa era un joc molt molt popular.

Un altre joc popular era un semblant als jocs de taula actuals, com ens demostra **Suetoni a Vida dels Dotze Cèsars, August, 83**, on ens explica el funcionament de la taula, els peons de cada part. La victòria l'aconsegueix qui els col.loca primer en línia recta. Un dels altres jocs és el de la *NUX*, l'anou, com els nens la trenquen, la divideixen, l'empenyen, fan apostes, fan punteria en un recipient buit,...

Sobre els jocs públics, podríem començar citant **Juvenal a Sàtires, 10, 80-81** tan coneguda "aquest poble només desitja ansiós dues coses: pa i jocs de circ". El famós "*panem et circenses*"

També **Frontó a Història, 5, 11** ens diu que "el poble romà està preocupat fonamentalment per dues qüestions: la seva alimentació i els espectacles".

I com a tercer exemple de la mateixa idea, l'emperador Trajà pensava el mateix ja que deia que "si bé la distribució de blat i diner satisfà la gana dels homes, els espectacles valien per a alimentar el temps d'oci d'una gran massa plebea". La cita és a **Dio Cassi, 66, 10. (TEXT N. 36)**

Una altra màxima coneguda i també de **Juvenal a Sàtires** és "la teva pregària ha de ser que tinguis un esperit sà en un cos sà". El "*mens sana in corpore sano*" motiu central sovint per a promoure l'exercici físic.

Vitruvi a Sobre l'arquitectura, 5, 1, 1-2, ens explica que la forma que va adquirir el fòrum, oblonga,-diferentment de l'àgora quadrada grega i de la seva disposició-, pel fet d'haver-s'hi de celebrar antigament els espectacles i les exigències que portava aquest fet.

El teatre a Roma, i la creació d'un teatre amb seu estable, ja que abans els jocs es feien en tribunes improvisades i en escenes aixecades per a cada ocasió, amb la presència d'espectadors de peu,.. d'aquest tema ens en parla **Tàcit a Annals, XIV, 20**.

També **Vitruvi a Sobre l'arquitectura, V, 6**, ens dona indicacions d'on s'asseien els actors i on el públic, els senadors,...escena, orchestra,...

També al teatre hi havia venedors ambulants, que servien menjars exquisits i vi ranci. Ens ho diu **Estaci, a Silves, 1, 6, 27 i ss**.

Virgili, a L'Eneida, 5, 144-149, ens escriu sobre l'ambient i l'emoció en una cursa de carros, cavalls, aurigues, cotxeres,...

Fins i tot el poeta **Ovidi a Amors, 3, 2, 65-66** ens detalla la sortida de les quadriques de les cotxeres. I a **3, 2, 69-73**, Ovidi ens parla de les apostes en les curses i del mal humor quan perd aquell pel qual ha apostat.

Quant a la fama que tenien els aurigues, ho podem comprovar deduint-ho d'aquest elogi fúnebre de **Marcial a l'auriga Escorp, a un dels seus Epigrames**.

Marcial, al Llibre dels Espectacles, XXVIII, ens parla de les naumàquies i del mal gust d'August en posar en un tranquil indret flotes que destorben la placidesa de les aigües amb trompetes navals.

Suetoni, a Vida dels Dotze Cèsars, Juli Cèsar, 1, 39, explica els espectacles que aquest va oferir al poble: teatre, jocs de circ, combats de gladiadors, jocs atlètics, naumàquies,...(**TEXT 39**)

Plutarc a Vides paral.leles, Cèsar, 5, 8, 1, ens parla dels deutes que va acumular Cèsar per a celebrar espectacles a canvi d'una fama efímera i breu.

El mateix **Suetoni, a Vida dels Dotze Cèsars, August, 44, 2-5**, ens explica com estaven col.locats els romans als espectacles: els senadors a la primera fila; separació dels soldats del poble; graons especials pels casats; a les dones, a la part superior i soles,..(excepte als espectacles atlètics on les dones tenien la presència prohibida).

De detalls més insignificants però interessants en parla **Lucreci a Sobre la Naturalesa de les coses, 4, 75-77**. En aquest cas sobre l'ús de tendals o protectors pel sol als espectacles, i el seu funcionament.

Sobre els decorats de colors que embellien els escenaris dels teatres en comptes de les taules anteriors sense pintures ens en parla **Valeri Màxim a Fets i Dits Memorables, II, 4, 6**. En explica que uns recobriren l'escena de plata, altres d'or, altres de marfil,..i fins i tot es va ampliar l'ús de certs teixits per al vestuari. El mateix autor, al mateix llibre però a **II, 4, 4** ens parla dels actors, dels seus moviments, dels *histrions*.

Valeri Màxim a Fets i Dits Memorables, 2, 4, 7 ens parla de quin fou el primer combat de gladiadors, el 264 a.C., fets pels fills de Brutus per honorar amb jocs fúnebres els cendres del seu pare.

També als combats de gladiadors hi combatien romans de bona família. Ens ho explica **Juvenal a Sàtires, 8, 199-206**.

La lluita de gladiadors fou cruel sempre i ja no es podia distingir entre si era un esport, un espectacle o fanatisme. **Tàcit a Annals, XIV, 17** ens descriu una massacre en un combat de gladiadors on es va desbordar la plebs de Pompeia. En aquell lloc el Senat va prohibir aquest tipus d'espectacle durant deu anys com a càstig. .

L'emperador Claudi era famós per a la seva crueltat, pel seu caràcter ferotge i sanguinari en les lluites de gladiadors. Com disfrutava veient-los lluitar, als *bestiaris*, als *retiaris*, als *meridians* –protagonistes dels espectacles del migdia, condemnats a mort-, fins i tot obligant a lluitar vestit i tot amb la toga a un dels seus *nomenclatores*. Aquest fragment és a **Suetoni, Vida dels Dotze Cèsars, Claudi, XXXIV**.

També l'emperador Domicià feia caceres i lluites de gladiadors, celebrades fins i tot de nit, i pugilats entre homes, però també –detall especial- entre dones. **Suetoni, Vida dels Dotze Cèsars, Domicià, 4**. Suetoni en el mateix capítol ens explica com Domicià va fer 100 competicions de curses de carro en un sol dia, abreujant a cinc les set voltes obligatòries que es donaven a l'entorn de la pista. I dels banquets que feia durant un combat de gladiadors, i dels regals que repartia entre els assistents,...

Sobre Domicià i els jocs de gladiadors que oferia –amb elefants- també en parla **Plini el Vell a Història Natural, 8,2**.

Un fragment molt satíric i divertit és el que ens ofereix **Juvenal a Sàtires, 6, 78-113**, en el que ens explica com Epia, la virtuosa dona d'un senador va abandonar casa, marit i fills per anar-se'n amb un gladiador. Juvenal ens fa un retrat del gladiador (lleig, cicatrius, jepa, repugnant, ulls que supuren,...) “però era gladiador”.

Sobre l'ús de certs animals als jocs també en parla **Plini el Vell a Història Natural, 8, 28-29**. Parla dels jocs de Pompeu en els que hi havia lleopards, i animals procedents d'Etiòpia mai més vistos a Roma, rinoceronts, contra elefants,...

També **Juli Capitolí a Antoní Pius, 10, 9**, ens parla dels espectacles amb tot tipus d'animals, cent lleons, tigres, cocodrils, rinoceronts, elefants, hipopòtams,...tots els animals del món, diu.

També parla de rinoceronts als espectacles **Marcial als Epigrames, Espectacles, 9**.

Aquest **Llibre dels espectacles que Marcial** va oferir en la inauguració de l'amfiteatre Flavi per Titus, contenia tot de poemes alusius als espectacles que es van oferir en aquesta citada inauguració. Parla de la visió d'un condemnat a mort, de la lluita de tigres contra lleons o de braus contra elefants. (**TEXT N. 37**)

De l'emperador Titus també en tenim notícies sobre la seva afició als espectacles. **Suetoni a La vida dels Dotze Cèsars, Titus, 7,3**, ens explica que va aixecar un amfiteatre i unes termes i va celebrar lluites de gladiadors esplèndides, i combats navals en l'antiga naumàquia i a més va exhibir en un sol dia 5000 feres de totes les espècies.

L'emperador Neró va fer servir els cristians per a espectacles de tot tipus. En **Tàcit, Annals, 15, 44**, trobem una descripció dels jardins de l'emperador que eren emprats per a espectacle, com a festivals de circ, pujat en un carro,...amb els cristians com a víctimes.

Al mateix llibre, però al capítol **15, 54, 2-4, Tàcit** ens explica exactament la manera en què morien els cristians víctimes dels espectacles: coberts amb pells de feres, crucificats, queixalats per gossos, plens de flames,...

Plini el Jove a Epístoles, 9,6, ens mostra el seu despreci per a l'afició a les curses: "el que més m'admira és que tants milers d'homes adults desitgin veure córrer els cavalls i els aurigues en els carros una i altra vegada com si fossin nens". Així veiem que no tot el poble romà assistia als espectacles.

Conservem, pel que fa a les curses de carros, una inscripció del s. II d.C. en la que Lucius Minicius Natalis Quadronius Verus, barceloní –nascut a Bàrcino, de la Hispània Citerior- va assolir de formar part de la llista de campions olímpics en ésser el vencedor de la cursa de carros en la 227ena olimpíada. . Aquesta **inscripció té la referència I.B. 32** i el pedestal, conservat al Museu Arqueològic de Barcelona ens informa del seu testament a favor dels colons de Bàrcino.

En el **Corpus Inscriptionum Latinarum, VI, 10048**, trobem una inscripció dedicada a Diocles, auriga de la factio dels Vermells, natural de Lusitània. Ens diu quantes curses va córrer, a quines "factiones" i a quines va guanyar.

Igualment en el **C.I.L., II, 4314**, conservem un monument funerari dedicat a un auriga. Es lamenta de no haver mort al circ sinó de malalties que els metges no van poder curar. I acaba demanant al vianant que esparceixi flors damunt la seva tomba i pensa que "tal vegada em vas aplaudir quan jo era viu".

El mateix **Plini el Jove al Panegíric a Trajà, 33**, ens dóna també la seva opinió sobre els jocs d'amfiteatre: "un espectacle que contribuï al menyspreu de la mort i a saber ferir de manera noble, sobretot quan el desig de vèncer i l'amor a la fama rau també en els cossos dels esclaus i dels criminals".

Des del punt de vista més filosòfic, **Sèneca A Cartes a Lucili, I, 7**, fa una anàlisi dels jocs de l'amfiteatre i en denuncia la crueltat. (**TEXT N. 38**)
Igualment a **Epístoles, 7, 5, Sèneca** parla dels combats de gladiadors.

I seguint amb les anàlisis morals, **San Ciprià a Epístoles, A Donat, 7**, denuncia la crueltat dels combats de gladiadors diguent que "es mata un home pel plaer d'un altre; i ser capaç de matar es considera una habilitat, un art, una pràctica. No només es comet un crim sinó que també s'ensenya. Què es pot considerar més inhumà, més amarg?

També **Ciceró a Tusculanes, 2, 41**, deia que els espectacles de gladiadors acostumen a semblar cruels.

També podríem parlar dels interessos diversos que poden promoure unes olimpíades. Ja Pitàgores deia que la vida dels homes li semblava comparable a aquell mercat que organitzaven a Olímpia amb el gran espectacle dels jocs. Uns volien fama i glòria amb els cossos, i els altres fer negoci. Altres simplement a contemplar com ho feien. Ens ho explica bé **Ciceró a Tusculanes 5, 3, 9**.

2.4.7. VIDA PRIVADA

2.4.7.1. AMOR

Lucreci a Sobre la Naturalesa de les Coses, IV, 1141-1148, ens parla dels mals que es troben en un amor correspost i favorable. I també dels mals innombrables que hi ha en una maor no correspost, advers i desgraciat. Acaba diguent que “evitar ser arrossegat en les xarxes de l’amor no és tan difícil com sortir-ne”.

Com a text curiós, **Apuleu a L’ase d’or, III, 21**, ens parla d’un sortilegi per aconseguir l’home perdut.

Tenim moltíssims exemples d’autors, sobretot poetes llatins que parlen del tema de l’amor, **Properci, Tibul, Lígdam, Ovidi, Catul, Virgili, Horaci**,...No cal aprofundir en totes les poesies, ja que trobaríem exemples en cadascuna d’elles; i cadascuna parlant de diferents tipus d’amor i d’amants. Posarem simplement uns exemples. Moltes històries d’amor les inclourem a l’apartat de mitologia, per ser més pròpies de la llegenda, que de la realitat.

Virgili, a Bucòliques, II ens explica l’amor del pastor Coridó.

I a **L’Eneida, II, 2-5** i més endavant a **IV 160-188**, **Virgili** escriu la història d’amor de Dido i Eneas. Segueix parlant d’aquest amor a tot el llibre IV, per exemple a **IV, 133-139** i a **IV, 65-79**, on diu que “de què serveixen els vots i els temples a una dona enamorada? Mentrestant la flama devora els seus ossos i la silenciosa ferida viu al seu pit”.

També els autors de comèdia tene per tema central l’amor. En múltiples ocasions. Només en posen exemples. Com **Terenci a L’Eunuc, 59-72**. Un dels personatges, Parmenó diu que “ a l’amor hi ha tots aquests inconvenients: afrontes, sospites, tregües, guerra, de nou la pau; si mires d’ordenar totes aquestes coses incertes amb una ment certa, no faràs més que si intentessis tornar-te boig amb seny” (**TEXT N. 40**)

Ovidi canta a l’amor en moltes de les seves obres. Per exemple, explica la conquesta de l’estimada a **Amors, II, 12, 1-8**. I al mateix llibre **Amors, III, 116** té un combat entre l’amor i l’odi “així no puc viure ni sense tu ni amb tu, i crec que no sé jo mateix què desitjo”; segons ell propi dels enamorats. Un altre fragment és a **Amors III,3**, on el poeta fa un retrat de l’estimada, i es queixa que “els déus mateixos permeten a les dones de jurar ara i sempre en fals”.

En el llenguatge amorós dels romans s’emprava el lèxic militar per a fer les comparacions oportunes. Per **Ovidi**, expert en amor, l’amant és com un soldat perquè aconseguix les mateixes fites que el militar, però en el terreny amorós. A **Amors, III** ens ho explica i ens fa una comparació detallista de la guerra i de l’amor “és soldat tot amant i Cupidó té campament propi. L’edat idònia per a la guerra és la mateixa que per a l’amor...tots dos estan de guàrdia la nit sencera,...i segueix. (**TEXT N. 41**) . A **III, 2, 49**, acaba fent una lloança a Venus, quan el soldat lloa Mart.

Per quan l’amor no convé o convé defugir-lo, **Ovidi** ens proposa a **Remeis per a l’amor** molts consells a seguir; sobretot “evitar l’ociositat”.

Marcial també escriu a l’amor, a **Epigrames, X, 35**; dóna consells a les dones que vulguin agradar al marit únicament.

Catul en el seu famós “odi et amo”, a **Carmina, 85**, ens dóna un dels temes als que més es recorre en el tema amorós. Igualment com el d’evitar les murmuracions quan s’estima en **Carmina, 5**, “vivamus mea Lesbia”.

Apuleu, a Metamorfosis, 2, 91 ens fa un retrat de l’enamorada.

2.4.7.2. AMISTAT

Un dels autors que més han escrit sobre l’amistat, **Ciceró**, ens en dóna una definició: “l’amistat no és més que el comú sentir de les coses divines i humanes amb benevolència i amor”. No hi ha res millor que l’amistat excepte la saviesa. I la fidelitat és el fonament de la constància que busquem en l’amistat. Serà a tot el tractat **Sobre l’amistat**; aquestes idees abans citades al **cap. 20 i al cap. 65. (TEXT N . 42)**

En un dels altres textos de **Sobre l’amistat, 7, Ciceró** fa una reflexió i conclueix que la societat necessita l’afecte de l’amistat. I al **capítol 6** ens assegura que l’amistat és inseparable de la virtut. .

Sobre la nostàlgia de l’amic mort i els recursos per a conservar la memòria dels records, sobre la relació que el protagonista havia tingut amb Escipió, en parla **Ciceró a Sobre l’amistat XXVII**.

Ciceró ens parla també de les lleis de l’amistat; la primera demanar als amics coses honestes i fer coses honestes per a ells, fins i tot sense esperar que ens les demanin. “L’afany de servir” és l’objectiu principal a tenir en compte en els relacions d’amistat. Ens ho diu a **Sobre l’amistat, XII-XIII, 43-44**.

Cicró no està d’acord amb aquells que diuen que l’amistat ha de ser buscada per la protecció i ajuda, més que per l’afecte. Així –diu ell-els que tenen menys fermesa i menys força són els que tenen i busquen més amistat, com les donetes, els pobres i els desgraciats. La cita és a **Sobre l’amistat, 46**.

Sèneca, a Cartes a Lucili, I, 3, ens dóna una altra definició sobre la veritable amistat. De vegades anomenen amics a aquells que simplement són coneguts. Sèneca ens ajuda a distingir-los. “has de considerar amiga una persona en la qual confies en la mateixa mesura que en tu mateix: aquesta és al força de la veritable amistat”.

Altres autors han tractat el tema de l’amistat. **Marcial a Epigrames, II, 43** ens diu que “Càndid no és un bon amic” ja que la frases que Càndid repeteix sovint és “tot és de tots entre amics”, però resulta que les coses dels altres són per a ell, però les seves coses són només seves.

Ovidi a Pòntiques, II, 6 essent a l’exili es recorda del seu amic Grecí i li demana que l’ajudi en la seva desgràcia, prometent-li que el seu nom perdurarà en la posteritat, ja que l’inclourà en el seu poema i serà recordat sempre.

2.4.7.3. FAMÍLIA

En l'apartat de la família hi inclourem tant la relació entre els membres de la família, el casament, el divordi, la vida de la dona a la casa, com els costums, hàbits familiars, què fan quotidianament, com viuen, com és la casa,...tot el que pugui tenir relació amb el dia a dia d'una família.

La família i la gens són un mirall per a l'adolescent romà: "en contemplar les imatges dels seus avantpassats, l'ànim se'ls encenia amb vehemència per a practicar la virtut.." **Sal.lusti a Iugurta, 4, 5-6.**

El casament, vida de parella, i el divorci entre els romans.

Sèneca a Sobre els beneficis, 3, 16, ens diu que certes dames il.lustres compten els seus anys no pel dels cònuls, com es feia habitualment, sinó pel dels marits, i es casen per a poder-se divorciar i es divorcien per a poder-se tornar a casar.

Justinià a Institucions, I, 9, 1, fa una definició del matrimoni molt particular "les núpcies o matrimoni és la unió entre un home i una dona amb la comunicació singular de vida"

No tothom es podia casar, però. El "ius connubii" era negat als plebeus. No es podien casar els plebeus amb els patricis. Ens ho explica **Tit Livi a Ab urbe condita**.

Al 445 a. C. el dret al matrimoni o Lex canuleia es va fer patent. El ius connubi era una antiga reivindicació de la plebs. Però el Senat defensava la puresa de la sang. Ni la llei de les XII taules va poder aportar solucions a aquest tema. En parla **Ciceró a Sobre la República, II, 37**.

També August va fer aprovar disposicions contra els solters i els matrimonis sense fills, davant l'escassetat de naixements legítims. Els va carregar d'impostos. **Dio Cassi, 54, 16, 1-2**

Catul, als Carmina ens dóna l'exemple de com eren les cançons de bodes.

Ciceró a les seves Cartes als familiars ens dóna un testimoni de les relacions entre ell i la seva esposa Terència, com a exemple de matrimoni feliç.

Molt irònic és **Sèneca a Controvèrsies, 2, 3, 2** quan diu que "qualsevol animal, esclau, roba, estri de cuina el provem abans de comprar-lo; únicament a l'esposa no se la pot examinar..si és tonta, si és deforme, si té mal geni, només després del casament ho sabrem".

Plutarc a Obres morals i de costums: qüestions romanes, 29 i 30 ens explica l'origen dels costums als casaments: entrar amb la dona a coll i què simbolitza per a l'home; com es crema l'eix del seu carro també com a símbol i l'explicació d'ell, **...(TEXT N. 43)**

El mateix autor **Plutarc** a la mateixa obra, **Qüestions romanes, 31** ens aporta un document testimonial dels casaments pel que fa a les invocacions: es tracta de la invocació nupcial a Talassi. L'autor ens explica el significat i qui era Talassi i per què va transcendir el seu nom per a la posteritat.

El mateix autor **Plutarc, a Qüestions romanes, 30** ens explica els significat de “*tu Gaius, ego Gaia*”, conegut ritus matrimonial, en entrar a la nova casa els que s’acaben de casar.

En cas d’adulteri la dona havia de ser castigada. Hi ha un fragment a **Plini el Jove, Epístoles, 6, 31, 4-6** en la que una casada amb un tribú va tacar la seva dignitat amb l’amor vers un centurió. Cèsar va destituï el centurió i volia castigar la dona, però el propi marit endarreriria l’acusació i la condemna perquè l’estimava. Tot i així fou condemnada perquè així ho dictaven les lleis romanes.

Marcial a Epigrames 7,58, fa una sàtira d’una dona que porta ja set marits diferents..acaba diguent Marcial que “no és fàcil, Galla, casar-se amb un home que ho sigui de veritat”.

El mateix poeta **Marcial a Epigrames IV, 13** ens testimonia però, contràriament el que hem dit abans, la fidelitat de les esposes romanes.

Juvenal també ha escrit **Sàtires, 6, 142 ss** contra la durada del matrimoni.

Igualment hem de dir que els epitafis que es llegeixen a les tombes romanes que enalteixen les esposes “*unius viri*”, d’un sol home. La religió romana no condemnava les segones núpcies però sí que les desaprovava. En un epigrama **Marcial** lloa la perfecta casada i la mare exemplar a **Epigrames, X,63**

En virtut de les **lleis sagrades de les XII Taules**, un home li podia treure les claus a la seva esposa i fer-la fora. **Ciceró a Filípiques, 2, 69**.

Digest a 48, 5, 24, 4 ens escriu la llei que imposava el càstig a un adulteri quan un marit trobava in flagranti a la seva esposa (al marit només li era permès de matar l’amant, de fet). Però un pare sí que pot “la llei li permet de matar l’adúlter i la filla, si ho fa en aquell mateix moment”.

Paraules atribuïdes a **Cató el Censor**, però escrites a **Aulus Gel.li, Nits Àtiques 10, 23**, ens tornen a testimoniar que iuna dona no té dret a res en l’adulteri del marit i sí al revés.

El mateix **Aulus Gel.li a Nits Àtiques, 1, 6, 2**, molt sarcàsticament diu que si es pogués viure sense dones els homes s’estalviarien una gran càrrega; però que la natura ha demostrat que ni amb elles es pot viure còmodament ni sense elles tampoc. El que cal és “pensar me’s en el benestar continu que en el plaer breu”

La dona. Sobretot parlarem de la dona romana, però inclourem algunes cites de d’altres dones de l’imperi.

Sèneca, a Consolatio ad Helviam, 16, 3-4, enalteix la figura femenina i tot el cúmul de virtuts femenines que creia veure en la figura de la seva pròpia mare. En aquest fragment veiem la importància de la figura femenina a la casa, i sobretot de la mare. És un entranyable retrat d’un fill a una mare. (**TEXT N. 44**)

Un retrat d’una dona romana, només que poc típica, poc habitual serà el de Semprònia. Ens l’aporta **Sal.lusti a la Conjuració de Catilina, 24**. Era una dona afortunada en bellesa, família, fills, espós, sabia literatura llatina, grega, cantar, dansar,..però no cuidava de la seva reputació com s’esqueia a una dona romana.

Un altre retrat curiós d'una dona especial, Clèlia, que va alliberar-se ella de la captivitat del campament dels enemics, i a més va aconseguir alliberar la pàtria del terror. **Valeri Màxim, 3,2,2,**

Corneli Nepot, Sobre els homes il.lustres, prefaci 6, parla de la dignitat de la dona romana.

Estrabó, a Geografia, 3, 4, 17 ens parla dels costums de la dona ibèrica, com llauren, com pareixen, com ajuden el marit, com el marit càntabre donava una dot a les seves dones i deixa a la filla com a hereva,... Es tractava d'una ginecocràcia.

En els primers temps de la monarquia romana, aquest era el tractament que rebien les dones i els nens, segons **Plutarc a Vides paral.leles, Ròmul, XIX, XX:** “es van reservar certs honors a les dones: cedir-li el pas a una dona , que ningú digués una paraula deshonesto ni es deixés veure despullat...,que els seus fills portessin la bulla i un vestit rematat de púrpura”.

Ara bé, també el mateix Ròmul va establir unes lleis duríssimes; en aquest punt la legislació romana és taxant i injusta. Alguns documents els trobem per exemple a **Plutarc ; Vides paral.leles, Ròmul, 22** on diu que “Ròmul va promulgar lleis molt dures com la que no permet a la dona repudiar el marit, podent aquest repudiar l'esposa per enverinar els fills, canviar les claus, beure,...” En conclusió, la dona, en condició d'esposa-filla, no tenia drets jurídics, podia ser matada, venuda,..i podia no disposar de dot, i se repudiada.

També **Valeri Màxim a Obres i Dites memorables** explica com es comporta la societat romana davant el repudi d'una esposa.

Hi ha fragments, però, que ens mostren una cara més tendra de la relació amb les dones. A **Plini el Vell, Història Natural, 7, 36, 121,** se'ns explica com una partera, visitant la seva mare empresonada va ser descoberta alletant –la ja que patia molta gana. A causa d'aquesta acció digna d'admiració la van premiar amb l'excarceració de la mare i els van proporcionar aliment per sempre més.

Els ancians.

De la situació de la vellesa en parla molt **Ciceró a Sobre la vellesa.** Però és més des d'un punt de vista filosòfic. Els costums i la vida familiar dels ancians,els podem veure en fragments com: **Virgili, Bucòliques I,** on se'ns diu que els ancians són feliços gaudint de la vida al camp.

Cató resumeix les acusacions contra la vellesa que la fan odiosa i molesta. Aquestes opinions estan recollides a **Ciceró, Sobre la Vellesa, 15.**

El mateix autor, a la mateixa obra, dóna consells als ancians per poder mantenir-se sempre joves; cuidar la salut, fer exercicis físics, ser frugals i potenciar les facultats intel.lectuals. **Ciceró, Sobre la Vellesa, 36.**

Els fills.

Sèneca a Sobre la ira, I, 15, 2 retreu els costums bàrbars que hi havia a la societat “destruim els parts monstruosos i fins i tot els nostres fills si neixen deformes els ofeguem”.

Segons la **Llei de les XII taules, que recull Ciceró a Sobre les lleis, 3, 19** “ha de ser mort immediatament el nen deforme

Dionís a Lex Regia, Romulus, 3 ens explica la potestat de vida i mort que Ròmul va concedir al pare per a poder encarcerar, fuetejar, recluir, matar,...el fill; també tenia el permís de vendre'l, exposar-lo, casar-lo, desheretar-lo, i adoptar fills aliens a la família.

Hi ha el procés de la lustratio o purificació, en el qual l'àvia agafa el nen del bressol, i amb saliva purificadora aparta els mals esperits,...i fa vots suplicants. El fragment el trobem a **Persi, 2, 31-38**

P. Festus, 107, 28, ens explica que en el procés de la lustratio, els dies s'anomenen “l'octau” per a les nenes i “el noveè” per als nens perquè en ells són purificats els nens i se'ls atorga un nom.

Com a curiositat pel tema dels nens, podem explicar que també els nens romans tenien “l'home del sac” o “el coco” que tenim en altres cultures posteriors. Les àvies espantaven els nens amb la figura de la “Làmia”, un vampir amb cos de dona i peus d'ase, que es menjava els nens dolents. Ens ho explica **Horaci a L'Art poètica, 340,ss**

La casa i llocs d'habitatge.

El pròleg d'Aulularia de Plaute comença amb un parlament del déu familiar de la casa. Veiem la importància dels déus domèstics.

A Ciceró, Cató, 11, 37, se'ns descriu una escena en la que podem observar el respecte familiar : “en aquella casa hi romanien vius els costums i la disciplina paterns”.

Sèneca, a Epístoles, 56, 1,2, ens explica que no es pot viure damunt d'unes terres; i ens en descriu els detalls. És un bon retrat de com és el funcionament d'unes terres romanes.

També **Marcial a Epigrames, XII, 57** ens explica que els sorolls de Roma són insuportables: “tinc tota Roma al capçal el llit. Per això cada vegada que aclaparat d'avorriment, tinc ganes de dormir, me'n vaig a la meva vil·la”

Petroni, al Satiricó, 28, 8-9, 29-1 ens explica com és una casa, el vestíbul, la porta, el rètol del goss “*cave canem*”,...

Costums i hàbits quotidians.

El temps d'oci i el temps de negoci: **Sèneca a Sobre la tranquil·litat de l'ànima** ens explica quina és la diferència, com ho van establir els legisladors, com es feien les migdiades, els treballs com es repartien en els horaris,...

Un dia a la vida de **Marcial** és el que explica el mateix autor a **Epigrames**, sobre quines activitats són les que fa cada hora del dia.

San Ciprià es lamenta a **De habitu virginum, 19** de l'hàbit de frequentar els banys públics.

Sèneca ens explica a **Cartes a Lucili, 86, 9-12** com eren les banys romans, com era la transparència de l'aigua, com s'atempava, si eren nets, com s'adornaven, com es posaven els unguents,...

Ja se n'ha parlat a l'apartat dels jocs, però hem de recordar que els nens romans tenien uns jocs com "edificar casetes de cartró, junyir ratolins a un carretó, jugar a parells i senars, cavalcar en una llarga canya,..." **Horaci, Sàtires, 247-248.**

El tractament que rebien els esclaus per part dels seus amos, el podem analitzar a l'apartat sobre els esclaus, però pel que fa al tractament estrictament domèstic podem conèixer-lo bé a través de **Plaute** i de les seves comèdies. Per exemple a **Aulularia** on veiem com l'amo tracta Estàfila.

Petroni al Satiricó, 27 explica com Trimalció en un convit utilitza els esclaus per fins molt poc elegants : es fa portar un orinal, desfoga la bufeta, es fa portar aigua, es mulla els dits i se'ls eixuga amb la cabellera d'un esclau.

2.4.7.4. MORT

Ciceró, a Sobre la Vellesa, XVI, ens diu que quan t'acostes a la mort és quan més gaudeixes de la natura.

Les **Lleis de les Dotze Taules**, diuen que el mort no s'ha de sepultar ni cremar-se – per perills d'incendi,...Ho diu **Ciceró a Les Lleis, 2, 23**

També al mateix llibre, **Les Lleis, 2, 22-23, Ciceró** ens parla dels dos tipus d'enterrament: incineració i inhumació. També parla del ritus funeraris i dels costums mortuoris.

Igualment **Polibi, 6, 53, 1-8,** ens explica la cerimònia d'un enterrament, des de que es retira el cadàver de la casa; els costums funeraris, les festes públiques, les insígnies,... (**TEXT N. 45**)

Petroni a Satiricó, 71, 4-71, 12 ens fa una descripció de la tomba de Trimalció; el monument, el panteó, l'estàtua, la inscripció,..

Conservem poetes lírics que han dedicat alguna de les seves poesies a plorar o lloar algun amic mort. És el cas **d'Ovidi a Amors, III, 9** on acaba imaginant l'amic mort a l'Elisis,. Acaba així "ossos, reposeu tranquils, us ho prego, dins l'urna que us protegeix, i no sigui, la terra, feixuga a la teva cendra".

Horaci, a Odes, 1, 11, parlant del dia de la mort, ens dóna resumit un dels tòpics universals, que ell va instituir: el carpe diem : "més val acceptar el que ha de venir,...Sigues sàvia, filtra el vi perquè diurem poc Mentre parlem el temps fuig gelós. Gaudeix l'instant; no t'hiis del demà". (**TEXT N. 46**)

A **Odes 1,28, 15 Horaci** també ens diu que "una mateixa nit ens espera a tots..i cap cap se salva de la cruel Prosèrpina".

I la mateixa idea de la vida fugissera està a **Horaci, Odes, II, 14**.

I també a la **IV, 7**. És coneguda: “noe speris l’immortal. Qui sap si a la suma d’avui afegiran un demà els déus del cel?”

Però Horaci té clar que quan mori no ho farà del tot ja que “ha donat fi a un monument més perenne que el bronze: la seva obra”. **A Odes, 3, 30, 1-7**.

Una de les odes més conegudes **d’Horaci, la 2, 14, 1-4** “ai fugisser Pòstum, s’esmunyen els anys i la devoció als déus no retardarà pas les arrugues ni la vellesa que ens acuita ni la mort indomable..”

Marcial, a Epigrames, 11, 91 també lamenta la brevetat de la vida d’una nena morta a l’edat de 7 anys.

Curiós és l’epitafi que transcriu **Marcial a un dels seus Epigrames, 10, 63**, d’una dona que s’adreça –com és costum- al caminant “petit marbre és aquest que llegeixes, caminant...”

Marcial, a Epigrames I, 88 fa una poesia a la inscripció sepulcral dedicada a Àlcim.

Igualment, una nena morta és font d’inspiració per a un dels epigrames de **Marcial, V, 34**. El poeta es commou sempre davant la mort precoç dels nens. En aquest cas, l’epigrama col·locat sobre la tomba de la nena parla en boca de la mare, que encomana l’ànima de la nena al pare mort. Sempre acaba amb els mateixos versos “i no siguis tu, oh terra, pesada perquè ella per a tu ha estat lleugera”, el famós “sit tibi terra levis”. (**TEXT N. 47**)

No tan tendre i molt més sarcàstic és el poeta **Juvenal quan a Sàtires 2, 149** ens diu que l’existència de Caront, l’Hades,..no s’ho creu ni tan sols un nen.

Conservem inscripcions i epitafis a tombes transcrits e poemes i a documents, i que ens aporten molta informació sobre el mort, l’època i els costums,... **Alcuí** va escriure un epitafi per a la seva pròpia tomba. “el que tu ets ara, i un viatjant famós en el món, jo també ho vaig ésser, i el que jo sóc ara, tu també ho seràs...Recorda’t de preocupar-te més de la teva ànima que del teu cos, perquè l’ànima queda i el cos mor”. Aquest seria un exemple destacable.

Com a exemples **d’inscripcions funeràries** podríem proposar les del Museu d’Història de la Ciutat de Barcelona. Quasi sempre responien a un model general; una invocació als déus (DMS: consagrat als déus manes o DM: deis manibus); llavors es feia referència a les dades del difunt, i el nom del qui dedica la làpida. Com que l’espai del que es disposa és limitat, les sigles formulàries de les inscripcions són: HSSESTTL: hic situs est sit tibi terra levis; o bé DSPFC: de sua pecunia faciendum curavit,... proposem així algun exemple.

2.5. RELIGIÓ

2.5.1. POLITEÏSME

Definim sempre la religió clàssica com a politeïsta. No només són els déus importants dels que estem parlant sinó també d'aquells petits númens i divinitats inferiors. En trobem referències a tota la literatura. Per exemple, a **Virgili, Eneida, I,8**, on adreçant-se a la musa, demana per quin és el númen agreujat.

Igualment, **Plaute a Aulularia, 1 i ss**, ens fa parlar en primera persona al geni domèstic: "jo sóc el Lar d'aquesta casa, d'on m'heu vist sortir. Fa molts anys que ocupo el seu edifici i l'habito...". En aquest fragment veiem la importància d'un geni domèstic per a la vida dels habitants de la casa, tanta que n'és el protagonista de la comèdia. (**TEXT N. 48**)

Ciceró a Sobre la naturalesa dels déus, II, 23, 60 ens resumeix que el que és de gran utilitat per al gènere humà es deu a la benevolença divina cap als homes. I així passa que un do atorgat per un déu és anomenat amb el nom de la divinitat mateixa, com passa a Ceres –blat- o a Liber-vi. (**TEXT N. 49**)

El mateix Ciceró a Sobre la naturalesa dels déus, II, 26, 67, ens dona etimològicament el significat del naixement de Demèter (Gemeter), derivada del verb gero, perquè engendra les collites.

També **Ovidi a Metamorfosis, V, 346** ens parla de les funcions i importància d'aquesta deessa.

Un altre déu dels que ens parla **Ovidi és a Metamorfosis, II, 850**; i és Júpiter.
Lucreci a Sobre la naturalesa de les coses, I, 1-42, ens fa una invocació de Venus.
Horaci al Carmen Saeculare, 1-12 ens parla d'Apol.lo i Diana.

Frontó a la Correspondència amb Marc Cèsar, III, 10 comença una carta preguntant a tots els déus que afavoreixen els homes i els dedica súpliques diferents segons siguin i quines atribucions tinguin: a Asclepi per conservar la bona salut, a Atenea per tenir intel.ligència, als déus protectors dels pobles,...

Un fragment diferent i original és el que trobem a **Fedre, a les Faules Esòpiques, II, 17**, en el que cada déu tria un arbre que estigui sota la seva protecció segons les seves preferències personals; i cadascú explica el perquè.

També a l'**Antologia Palatina, en aquest cas cap. VI** trobem descripcions de déus i les seves funcions, per exemple d'Àrtemis.

Un dels reis més importants per a la imposició del politeïsme fou Numa Pompili, a causa de la seva notable religiositat. Va instruir sacrificis, cerimònies, cultes, va crear els pontífexs, Janus, Vestals, dies fastos i nefastos,... Ens ho explica **Florus a Gestes dels Romans, I, 19**. De fet ja ens deia **Tit Livi a Ab urbe condita, prefaci, 7**, que és un privilegi de l'antiguitat barrejar les coses divines i les humanes i fer més augustos els orígens de les ciutats per la intervenció dels déus.

Altres cultes són els que ens explica **Lucreci a Sobre la naturalesa de les coses**, com el culte a Cibeles.

També **San Agustí a La ciutat de Déu, 4, 11, 3-4** dóna una explicació de les accions i de les facultats humanes, parlant en aquest cas de Lucina, a la qual invoquen les parteres.

2.5.2. MITOLOGIA

Tants són els textos que parlen de mitologia que es fa impossible fer-ne ni tan sols un resum. És en aquest apartat potser en el que és més subjectiva i aleatòria la tria que s'ha fet de textos.

Hem triat aquelles llegendes que són més conegudes, o que han influenciat més en les arts o en la literatura, o que han trascendit més. O simplement que creiem que als alumnes i lectors els poden atraure més.

Les llegendes que més abunden són sempre les de les fundacions de les ciutats. En aquest cas ens trobem amb la fundació de Roma. I la llegenda d'Amuli, Numitor, de Rea Sílvia i els seus fills Ròmul i Rem. A **Tit Livi, Ab urbe condita, I, 4**, ens explica la llegenda de Mart, Fàustul, Larentia,...(**TEXT N. 50**). A **Tit Livi, I, prefaci, 6-8**. Ens explica Livi quin és el seu punt de vista sobre la creença en les llegendes. (**TEXT N. 51**)

Un dels altres temes molt tractats en l'inici de l'imperi romà fou el del rapte de les sabines. **Tit Livi, Ab urbe condita, I, 13**.

Una de les llegendes mitològiques més conegudes és la d'Orfeu i Eurídice. És a **Virgili, Geòrgiques, IV, 485 ss**. Igualment **Ovidi a Metamorfosis X, 32-41** ens parla del mateix mite. (**TEXT N. 62**)

Virgili a Eneida XII, 411-424 ens explica la història de Venus i del seu fill Eneas. I a **Eneida VIII, 193-264**, ens parla d'Hèrcules. I també d'Helen, de Troia i de tots els herois troians.. I també d'Eneas al **llibre II**, juntament amb altres herois. També d'Eneas parla **Juvenci** a la seva obra, basant-se en les històries que explicaren Ovidi i Virgili.

Lucreci, a Sobre la naturalesa de les coses, I, 1-9, invoca la deessa Venus i en fa un elogi.

La famosa història del laberint de Creta, a **Eneida, 5, 588-591** de **Virgili**. Igualment a **Virgili, Eneida, 2, 204** coneixem la història de les serpents i Laocont i els seus fills. (**TEXT N. 52**)

Coneguda és igualment la història del sacrifici d'Ifigènia. Se'ns explica a **Virgili, Eneida, II, 114 i ss**. També ens en parla **Lucreci a Sobre la naturalesa de les coses, 1, 82, ss**. . En aquest fragment Lucreci explica que els romans tenen una mentalitat molt més pràctica i realista que els grecs i que per tant el sacrifici d'Ifigènia tenia uns fins pràctics. "Sovint és la religió qui ha engendrat crims i fets sacrílegs".

Sèneca, a Hèrcules a l'Eta, ens parla de la figura d'Hèrcules i dels seus treballs. També d'Hèrcules en parla **Ovidi a Metamorfosis, IX, 126-158**. En ella Deianira provoca la mort del seu espòs Hèrcules.

Sobre la llegenda del Minotaure al Laberint i el pacte de Minos, a **Plutarc, Vides Paral.leles, Teseu i Ròmul, XIV. (TEXT N.53)**

El mateix tema és tractat a **Metamorfosis d'Ovidi, VIII, 157 i ss.** on coneixem la figura de Dèdal, també. Uns versos més enllà també coneixerem la figura d'Ariadna i a **Metamorfosis VII, 453 i ss.**, la figura d'Egeu.

Plaute ha escrit sobre algunes llegendes mitològiques, donant-los un to còmic, com és el cas de la comèdia **Amfitrió**.

Petroni a Satiricó, 62, ens parla de la licanthropia, ja coneguda aleshores. Un dels invitats al sopar explica el conte de l'home-llop. L'hem triat per la seva transcendència posterior. (**TEXT N. 54**)

Un dels temes més recorrents en mitologia és el mite de la creació. La versió llatina la trobem ben explicada en **Ovidi, Metamorfosis, I, 5-37 (TEXT N. 61)**. Igualment com el mite de les edats de l'home. És a **Ovidi, Metamorfosis, I, 89-112 (TEXT N.55)**. També ens explica la creació del primer home a partir del fang per Prometeu i com Minerva li va infondre l'esperit.

Molt freqüents són els mites on trobem conversions i metamorfosis. És naturalment en Ovidi en l'autor on major nombre en trobem. per exemple, la metamorfosi del jacint. A **Ovidi, Metamorfosis, X, 209-216**. Una de les altres conversions conegudes és la de Ciparís, el xiprer i la seva història posterior lligada al món dels morts. És a **Ovidi, Metamorfosis, X, 126-142. (TEXT N.56)**. I **Ovidi** és també qui parla de la conversió de Narcís. És a **Metamorfosis III., 502-530**.

Europa i Zeus, i el famós rapte. a **Ovidi, Metamorfosis, II, 837 i ss.**

Conegut també el conte del diluvi, de Deucalió i de Pirra, a **Metamorfosis, I**. I el naixement d'homes, a partir de pedres llançades per Pirra. És a **Ovidi, Metamorfosis, I, 253-292. (TEXT N.57)**.

La descoberta de les infidelitats de Venus i Mart. És una faula molt coneguda, per **Ovidi, Ars Amandi, II, 561**.

Una altra història d'amor molt coneguda és la de Dafne i Apol.lo i la conversió de la ninfa en llorer. A **Ovidi, Metamorfosis, I, IV, 452-567. (TEXT N. 58)**

Una altra història coneguda i explicada per **Ovidi** és la de Màrsias, a **Metamorfosis VI, 382-402**.

Una altra metamorfosis coneguda és la de l'estàtua i Pigmalión. La trobem a **Ovidi, Metamorfosis, X, 270-294**.

La història d'Aracne i la seva conversió en aranya, també serà coneguda posteriorment gràcies al relat **d'Ovidi a Metamorfosis, VI, 133 i ss. (TEXT N.59)**.

A **Fastos, IV, 610 ss, Ovidi** ens parla de la història de Prosèrpina i Demèter i al seva vida compartida i la relació amb el cicle de la naturalesa.

És molt ampla també la relació de les constel.lacions amb la mitologia. Una història de Febus , déu de la profecia, ens la relaciona amb la creació de les constel.lacions de la Serp, Corb i de la Cratera que brillen junts gràcies a aquesta història. **Ovidi, Fastos, , 247- 266**

Horaci a Odes, I, 10 i a III, 18, parla poèticament de Mercuri. I també amb un to poètic **Catul als Carmina, LXIV, 124-143** parla d'Ariadna i de l'abandó que sofrí per part de Teseu després de matar el Minotaure al Laberint.

Higí, a les Fabulae ens parla del mite de Laomedont i el càstig a Troia

Una de les llegendes d'amor més conegudes fou la de Psique i Cupido que ens explica **Apuleu, a L'Ase d'Or, al capítol IV**. El fragment és molt extens però se'n pot fer una tria. (**TEXT N. 60**)

2.5.3. CULTE

Molts són els objectes i els procediments de culte. En trobem exemples a **Virgili, Eneida, II**, on ens explica la importància dels objectes de culte , dels Penats de la pàtria, de les purificacions,..."Troia et confia els objectes del seu culte i els seus Penats: pren-los com a companys del teu destí, cerca per a ells unes muralles,...".

Varró a Sobre la llengua llatina, V, 15 ens parla dels noms dels sacerdots i dels noms dels déus, des d'una vessant etimològica. Important d'estudiar.(**TEXT N. 63**)

Suetoni, a La Vida dels Dotze Cèsars, Cèsar, I, 82, ens parla dels presagis, dels harúspexs, amb ocasió dels idus de març i de Cèsar.

Plutarc a Vides Paral.leles, Numa, X, ens explica detingudament els detalls de la processó d'una condemnada i la funció dels sacerdots, de les oracions, del Pòntifex Màxim,...

Igualment a **Vides Paral.leles, Ròmul, XXI, Plutarc** ens explica el rite de la fundació de la ciutat.(**TEXT n. 64**). I al mateix llibre, **però a la Vida de Cèsar, 9-10**,ens explica la veneració que els romans feien d'una deessa que es deia Bona, o nimfa Dríade, casada amb Faune i la celebració de la seva festa.

Ovidi, a Fastos, VI, 283, ss ens explica per què les Vestals han de ser sacerdotesses verges i són les responsables del temple de Vesta. I **Tit Livi a Ab urbe Condita, VIII**,

15 ens parla d'una Vestal, Minúcia, enterrada viva, castigada per sospites d'infidelitat al càrrec.

Sovint es parla de sacrificis d'animals. Però també podem trobar referències, encara que alguna d'elles sigui mitològica, de sacrificis de persones. És el cas del sacrifici d'Ifigènia. L'explica **Lucreci, a Sobre la naturalesa de les coses, I, 80-101**. El mateix **Lucreci, a Sobre la Naturalesa de les coses, 5, 1197-1203** ens parla de la inutilitat dels sacrificis, però. (**TEXT N. 65**).

Hi ha fragments on se'ns mostren les més variades supersticions. **Tit Livi, Ab Urbe condita, XXII, I, 9,13** ens parla d'aeròlits, rodelles al cel, lluita del sol amb la lluna,...Igualment de supersticions i prodigis parla **Tit Livi a Ab Urbe Condita, I, 45**, on un sacerdot de Diana enganya un sabí, perquè li havia nascut un vedell tan excepcional que els déus van determinar que qui el sacrificués a Diana aconseguiria el poder.

Tit Livi a Ab urbe condita, I, 32 i també a 19, 3 i 4 parla del col·legi dels Fecials, 20 sacerdots, responsables del "ius fetiale", l'atribució dels quals eren els tractats de la guerra i la pau. I també parla del Col·legi dels Salis i del Col·legi de les Vestals.

També **Horaci, a Odes, III, 30**, parla de les verges Vestals, dels seus honors i dels seus privilegis i de l'acompanyament que feien al Pontifex Maximus al Capitoli per honorar la Tríada Capitolina.

I sobre l'elecció de les vestals, **Aulus Gel.li** ens en fa un resum a **Nits Àtiques., I, 12**. (**TEXT N. 66**)

Dels auguris de la fundació de la ciutat se'n parla ja a altres apartats. **Tit Livi I**, és on millor s'expliquen.

De caire satíric, però igualment interessant és l'explicació que **Juvenal a Sàtires, XII, 1-15** fa dels animals que són conduïts al temple per a un sacrifici.

Sili Itàlic, a Guerres Púniques ens parla dels sacerdots i de l poder que tenien a més del vestit que portaven en cada ocasió, que anaven descalços,...

Una anècdota curiosa és l'existència dels llibres sibil·lins, els tres llibres sagrats als quals s'acudeix com a un oracle quan cal consultar els déus. Ens l'explica **Aulus Gel.li a Nits Àtiques, I, 19**. (**TEXT. 67**)

Fest a 34, 9 ens explica l'origen etimològic de la paraula "contemplar", provinent de "temple", lloc que es pot veure des de pertot arreu i des del qual es pot veure tot.

Fedre a Fabules Isòpiques, Apèndix, VI, ens parla de l'oracle de Delfos, dels trípodas, del Parnàs, de les poetesses. Dels llorers, la Pítia, els númens,...i la importància dels auguris.

També **Diodor, a 16, 26** ens parla de l'oracle de Delfos i de les seves profetesses.

Ciceró a Sobre les lleis, II, 8-20; III, 3, 7-11 parla de les magistratures i les seves funcions, però també dels sacerdots, pòntifexs i flàmines, vestals i la seva custòdia.

August a les Res Gestae ens aporta una oració d'August oferint sacrificis per a l'imperi de Roma.

2.5.4. IMMORTALITAT I MÉS ENLLÀ

Quan parlem de la immortalitat i del més enllà en un to que no sigui únicament filosòfic, no podem oblidar Virgili i els autors que l'han seguit en les seves llegendes i les seves descripcions del Tàrtar.

Eneas baixa al Tàrtar a **Virgili, Eneida, VI**. En tot el llibre hi trobem referències.

Però hem triat els fragments següents per ser més explícits. A **255-277** la Sibila, l'entrada al Tàrtar, el vestíbul.

A **VI, 273** l'Aqueront, el barquer Caront i la tria de camins (**TEXT N.68**).

A **VI, 390-404, 752-759; 788-794** la baixada d'Eneas i els seus acompanyants al Tàrtar, la conversa amb la Sibila i la presentació de Cèsar i el seu llinatge futur.

A **VI, 426** i ss la divisió dels Camps Elisis i la descripció dels seus habitants.

A **VI, 540** i ss la descripció del Tàrtar i del Flegetont i els càstigs que imposa Tisífone. (**TEXT.69**)

A **VI, 679-702**, Eneas baixa amb la Sibila i troba el seu pare i hi conversa. Li prediu la glòria dels seus descendents i de la futura Roma.

A **VI, 703** i ss els que han arribat dolçament a l'oblit gràcies al Leteu.

A **VI, 893** i ss la sortida per les dues portes del Somni: la de les ombres reals i la d'ivori blanc que porta aparicions il·lusòries.

Servi, al Comentari a L'Eneida, VIII, 276 ens parla del detall de les fulles de l'arbre àlber, que són de dos colors: la part fosca simbolitza els inferns i el món dels morts i la part blanca el front d'Hèrcules; això va passar quan Hèrcules va baixar al món dels morts i es va cobrir el cap amb una corona feta d'àlber i les que estaven en contacte amb el seu front es van convertir en blanques per la suor.

L'esposa Júlia s'apareix al seu marit Pompeu el Gran en somnis explicant-li com va ser foragitada dels Camps Elisis, portada cap a les tenebres Estígies; com va veure les Eumènides, l'Aqueront, els càstigs del Tàrtar; com les Parques tallen fils. Ella rencorosa amb el seu marit agraeix a la mort el poder que ara té per poder aparèixer-se a Pompeu en somnis i fer-li la vida impossible. Ens ho explica **Lucà a Farsàlia, III, 8, 30**.

2.5.5. RELIGIONS MISTÈRIQUES. RELIGIONS ORIENTALS.

Les més conegudes d'entre les religions místèriques són les que s'oferien a Dionís i a Demèter. És el cas dels misteris d'Eleusis, que van tenir molta acceptació entre els atenesos. En parla **San Agustí a La ciutat de Déu, VII, 20**.

De les deesses orientals una de les més coneguda entre els romans fou Isis. I fou gràcies a **Apuleu i L'Ase d'Or, 11, 5**, on Isis es revela davant Luci. En tenim una descripció detallada aquí. (**TEXT N. 70**)

2.5.6. RELIGIÓ CRISTIANA.

Virgili a Bucòliques, IV, 7-10 ens parla de la profecia romana del naixement de Jesús: "Ja una nova generació baixa del cel. Tu, casta Lucina, afavoreix l'infant que neix amb el qual desapareixerà finalment la raça de ferro i una raça d'or sorgirà a tot el món ". També **Virgili a Bucòliques, IV, 1-3, 46-63** canta l'adveniment del nen que ha de portar a la Terra una nova era.

Tàcit als Annals, 15, 54, 2-4, parla de l'època de Neró i dels cristians, de l'imperi de Tiberi i de Ponç Pilat, i de les persecucions. (**TEXT N. 71**)

Els cristians com a mal universal a totes les desgràcies ens l'explica **Tertulià a Apologètic, XL, 1-2**.

Un dels autors que més notícies ens han aportat sobre el cristianisme ha estat **Plini el Jove. A Correspondència amb Trajà, 97**. En aquest ens parla de les inculpacions i els càstigs als cristians, els interrogatoris i les amenaces, suplicis i execucions.

Els cristians no són ateus. Així es consideren ells. I ho explica **San Justí a Apologia, I, 6**.

Podríem reproduir aquí un dels documents més importants per al Cristianisme: **L'Edicte de Milà**, que fou el triomf d'aquesta religió. **Constantí, al 313 D. c.** concedeix la llibertat per a practicar el cristianisme: "Després que vam arribar a Milà, Constantí i Licini, i que vam tractar el que es relacionava amb la seguretat i el benestar públics, hem cregut que el nostre deure era tractar aquells assumptes en els que radica el respecte a la divinitat, a fi de donar als cristians i a tots els altres la lliure potestat de seguir la religió que cadascú vulgui..."

I també important serà **l'Edicte de Tessalònica, al 380 d. c. Teodosi** proclama el cristianisme com a religió oficial. "Volem que totes les gents que estiguin sotmeses a la nostra clemència segueixin la religió que el diví apòstol Pere va predicar als romans, de tal manera que segons els ensenyaments dels Apòstols i de les coneixements de l'Evangelí, creguem en la Trinitat del Pare, Fill i Esperit Sant, un Sol Déu i tres persones amb un mateix poder i majestat."

Cels ens aporta a **El Discurs Verdader, III, 18** un atac pagà contra el cristianisme: "perquè una de dues: o éu es canvia vertaderament en un cos mortal i això és impossible; o Ell no canvia sinó que fa que ho sembli als que el veuen, i en aquest cas enganya i menteix".

Prudenci a Peristephanon, I, 1-15 ens proposa un fragment de l'Himne llaor dels sants màrtirs Medir i Celdoni, de Calagurris.

I el mateix **Prudenci, a Psychomachia, 19-46** ens analitza un combat entre la virtut de la Fe i de la Idolatria.

2.6.FILOSOFIA

Parlar de filosofia llatina ens porta a recordar la filosofia grega. “Grècia una vegada conquerida, conquerí el seu ferotge vencedor i introduí les seves arts en un Laci de camperols”, va dir **Horaci, a Epodes, 2, 1, 156**, afirmació que ens pot servir en gairebé tots els aspectes de la cultura.

2.6.1.CATÓ

Plutarc a Vides Paral.leles, va comparar filòsofs com Cató. Ell ensenyava els seus fills l'art de filosofar, les lleis, a suportar les adversitats,...

Sal.lusti, a La Conjuració de Catilina , 53-54 ens aporta un document molt entenedor sobre la filosofia de Cató. Compara Cató i Cèsar. Cató “s'estimava més ser bo que semblar-ho, i així tant més la glòria l'empaitava quan menys ell la cercava”, per exemple. .(**TEXT N. 78**)

2.6.2. PITAGÒRICS

Porfiri, a Vida de Pitàgores, 19, ens aporta moltes dades sobre la vida i l'obra de Pitàgores. Aquí parla de la seva persona després que la seva fama creixés enormement i atraiés deixebles.

2.6.3. EPICURIS

Parlem sobretot de **Lucreci i d'Epictet**, quan parlem d'epicureïsmes.

“Pels epicuris el més fonamental és buscar el plaer evitant el dolor...” Així comença el fragment de **Lucreci, Sobre la naturalesa de les coses, II, 1,19. (TEXT N.72)**.

El mateix **Lucreci a Sobre la naturalesa de les coses, 1,63-79**, fa un elogi d'Epicur i de la importància que va tenir com a destructor del pes de les supersticions religioses.

Epictet a Plàtiques, I, 3 parla de Déu com a pare dels homes i de les conseqüències que d'això venen: “si un arriba a creure's engendrat per Déu, crec que res innoble ni roí pensaria ja d'ell mateix”.

2.6.4. ESTOICS

La figura principal quan parlem d'estoïcisme llatí és Sèneca.

A **Epístoles Morals a Lucili, 47, 2-1**, Sèneca parla de la humanitat d'un seu amic vers els esclaus. Acaba dient "pensa que el que anomenes esclau ha nascut de la mateixa sement que tu, de gaudeix del mateix cel, que respira el mateix aire i que viu i mor igual que tu. Qualsevol dia pots veure'l a ell com a lliure i a tu com a esclau. Ves en compte doncs, de despreciar un home la condició del qual pots adquirir en qualsevol moment"

Un altre exemple de les idees dels estoics sobre els esclaus el trobem també a **Sèneca, Epístoles Morals a Lucili, 47, 1**, quan diu que "he sabut amb goig que vius familiarment amb els teus esclaus; i això escau a la teva prudència i a la teva cultura".

A **Epístoles Morals a Lucili, XI, 87**, Sèneca parla de la frugalitat. "jo torno un dia feliç i propici per mitjà de bons pensaments i de sentiments de grandesa d'esperit, que mai no és tanta com quan l'ànima s'ha desfet de tota cosa que li és estranya i s'ha procurat la pau, no tement res, i la riquesa, no desitjant res", màxima principal dels estoics.

La recerca de la felicitat és un dels motius més tractats en l'estoïcisme, com podem veure al fragment escollit de les **Epístoles Morals a Lucili, de Sèneca: (TEXT N.73)**. (es resumeix en "el plaer que ve de fora, cap a fora se n'anirà")

I la recerca del plaer: "hom cerca el plaer arreu; cap vici roman dins uns límits: el luxe mena de cap a l'avarícia". A **Sèneca, Epístoles Morals a Lucili, 95,33**.

Una altra idea estoica és la de la humanitas, la manca de supèrbia i mordacitat amb els aliats; l'amabilitat, la simplicitat, la modèstia, la moderació, la frugalitat, la sobrietat, la clemència. A **Sèneca, Epístoles Morals a Lucili, 88, 30**.

Sèneca a la mateixa obra, CIII, escriu a Lucili en una epístola dient-li que no es preocupi per les coses que no sap si passaran, sinó per aquelles que passen cada dia, com l'amenaça de l'home per l'home. (**TEXT N. 74**).

Igualment diu sobre els viatges que "no vagis d'un costat a l'altre ni t'inquietis per canviar de llocs. Aquest vaivé e's propi d'un esperit malalt. No és a cap lloc qui és a tot arreu. Els qui passen la vida en viatges els passa que tenen molts albergs i cap casa. Joestic convençut que aquests viatges em treuen la mandra i aprofiten igualment a la meva salut i als meus estudis".

A favor de la seva mare Hèlvia parla –amb idees estoiques també– **Sèneca a Consolatio ad Helviam, 16, 3-4**. Parla de la seva austeritat, senzillesa, de la seva modèstia i frugalitat i amor pels fills.

Contra la selecció dels fills anormals parla Sèneca a **Sobre la ira, 15,2**.

Molt bon resum estoic de l'actitud de l'home bo davant l'adversitat es troba a Sèneca, **Sobre la Providència, II**: "res dolent li pot passar mai a un home bo...considera les adversitats com un exercici. Doncs sense adversaris la virtut s'apaga". (**TEXT N. 75**)

També és curiós aquest fragment de **Sèneca, a Sobre la vida benaurada**. Sèneca sempre és considerat el màxim representant romà de la filosofia estoica, la qual considerava que la màxima felicitat no es trobava en els béns materials, sinó en la pràctica de la virtut. No obstant això, els principis morals de Sèneca tant en la vida

privada com en la vida política no van ser sempre conseqüents. I és en aquest text en el que a més de lloar la virtut i considerar-la l'objectiu pel qual es pot aconseguir la veritable felicitat, tracta de donar resposta a les acusacions que se li feien de no predicar amb l'exemple. I acaba dient que "exigeix-me doncs, no que sigui igual als millors, sinó millor que els dolents; el que em basta és retallar cada dia una mica els meus vicis i combatre els meus errors".

Un dels autors que van criticar Sèneca va ser justament Quintilià, sobretot en l'art de l'oratòria. **Quintilià a Institució Oratòria, X, 1**, parla de la seva eloqüència, de les seves virtuts, del seu enginy, del seu estudi. Diu que en filosofia és poc exacte, però que reprèn bé els vicis; diu que té excel·lents sentències que serveixen per a millorar els costums, però que la seva eloqüència deixa molt que desitjar.

També Horaci parla de la frugalitat com a gran virtut: "qui dels dos tindrà en els dies de prova una confiança més ferma en ell mateix: aquell que haurà avesat el seu esperit i el seu cos insolent a moltes més exigències o aquell que, content amb poca cosa i temorós de l'esdevenidor, farà en la pau, a tall de savi, les provisions necessàries per a la guerra?". És **a Horaci, Sàtires, II, 2**.

Un dels tòpics horacians com el de l'Àurea mediocritas també el podem incloure en aquest apartat. El trobem en una de les **odes, II, 10 d'Horaci. (TEXT N. 76)**

Aulus Gèl·li, a Nits Àtiques, 1, 14 explica que Higí en la Vida i gestes dels barons il·lustres diu que en voler oferir diners a un general que semblava privat de tot aquest va contestar que "mentre pogués sotmetre i dominar tots els membres mai no li faltaria res".

Per acabar, **Tàcit als Annals. XV, 60-65** ens parla de la mort de Sèneca. Dóna als seus amics com a testament la imatge de la seva vida; procura convertir el seu plor en enteresa, parla als amics amb tranquil·litat recordant-los els preceptes i raonaments filosòfics que tants anys han estudiat. Els demana a ells i a l'esposa que moderin el dolor i que no el facin etern.

2.6.5. CICERÓ

Ciceró a Els Tòpics, 19, 73 va donar una definició de la auctoritas que "es basa sobretot en la virtus, però són moltes les altres coses que en cada moment l'aporten: el tarannà, riquesa, edat, fortuna, coneixement, pràctica, necessitat..."

A les **Disputationes Tusculanae, 5, 5**, **Ciceró** fa una lloança de la filosofia "que porta a la virtut i que expulsa els vicis. I que elimina el temor de la mort". (**TEXT N. 77**).

El model de ciutadà que sap conjugar les tradicions pàtries amb les de la cultura grega –tradicció romana amb la ciència estrangera derivada de Sòcrates– són les preferibles per **Ciceró**. Ho diu a **Sobre la República, 2, 1,1**. I segueix amb una idea semblant quan diu que "els nostres homes sense els seus costums antics i els costums sense aquells homes no haguessin pogut fundar i mantenir per tant temps tan gloriós i dilatat imperi". Ho diu **Ciceró a Sobre la República, 5,1**,

A **Sobre la naturalesa dels déus, 2, 60**, Ciceró ens dóna el seu punt de vista sobre la necessitat de l'home d'adaptar la natura a ell "amb les nostres pròpies mans ens atrevim a construir a la naturalesa una espècie de segona naturalesa".

Ciceró té una visió del naixement de la filosofia pròpia: "Socrates, amb una certa subtilitat solia refutar amb paraules els seus preceptes. De les converses d'aquest sorgiren homes doctíssims; i aleshores es diu que per primera vegada fou inventada la filosofia, no aquella sobre la naturalesa que era més antiga, sinó aquella en què es disputa sobre el bé i el mal i sobre la vida i els costums dels homes". És a **Brutus, 8, 31**.

De les doctrines filosòfiques gregues, Ciceró en va fer resums a **Academica, 2, 37**, recordant que Tales volia persuadir Anaximandre de que totes les coses consten d'aigua, però aquest últim afirmava que hi ha una naturalesa infinita, de la qual es generen totes les coses.

Sobre la mort de Ciceró en parla **Plutarc a Vides paral·leles, Ciceró**. Parla de la seva valentia en aquell moment i de la ràbia de Marc Antoni, objecte dels atacs de les Filípiques que Ciceró havia escrit.

2.7. CIÈNCIA I TÈCNICA

2.7.1. ASTRONOMIA

Tàcit a Històries 1,2,,1, ens fa una crítica dels astròlegs, com a traïdors que són.

Suetoni a la Vida dels dotze Cèsar, Cèsar,XL ens parla de la reorganització del calendari julià, calendari que excepte algunes reformes gregorianes es manté fins els nostres dies, basant-se en el Sol . També **Tit Livi Ab Urbe Condita, I,19** ens explica la redistribució de l'any en dotze mesos, segons el recorregut de la lluna.

Curiós és el text de **Sèneca en Apolocintosis, 2,3**, per a establir el còmput del temps. Acaba diguent que “no puc dir-te l'hora exacta; és més fàcil que es posin d'acord els filòsofs que els rellotges”.

Ciceró, Sobre la República, VI, 17 i 18, a l'episodi del Somni d'Escipió fa una anàlisi de les nou “orbis” o esferes, mitjançant les quals està tot unit, fins i tot el curs de les estrelles que giren. Estudia també les esferes del Sol, Venus, la lluna ,...i la Terra que és l'esfera més baixa i tots els cossos són atrets cap a ella per la seva gravitació. **(TEXT N. 80)**

San Isidor, al Llibre sobre la Naturalesa, 3, i d'una forma ben diferent dels anteriors autors ens parla dels dies de la setmana, de l'origen etimològic dels seus noms segons els astres i els déus.

Plini el Vell a Història Natural, II, 64 ens explica la forma de la terra i com se sap que és rodona, basant-se en l'astrologia i els signes zodiacals.

Ciceró ens parla a **Sobre la República, 1,15** de les supersticions astrològiques en un exèrcit, com a anècdota.

Aeci a Placita, 2,7, ens explica la col.locació de les estrelles, astres,...segons la teoria de Filolau.

2.7.2. BIOLOGIA

Virgili a les Geòrgiques, 169, 181-183 ens parla de plantes i flors, tipus i procedència

De la riquesa natural en espècies, arbres, boscos,...en parla **Plini el Vell a Història natural, 56, 18-1-3..**

2.7.3. FÍSICA i QUÍMICA

Vitruvi, Sobre l'arquitectura, 9,IX fa esment de les màquines autòmates, combinacions de rellotges d'aigua,...i altres enginys que va impulsar Tesibi , savi del s. III, a Alexandria, basant-se en la hidrostàtica descoberta per Arquímedes. Inventà orgues hidràulics, bombes de doble efecte, clèpsidres,...

Tales, basant-se en iun principi físic de com les coses suren sobre l'aigua, ens explicita la seva teoria de que la terra sura damunt l'aigua, en el llibre de **Simplici, Sobre el Cel, 522, 14**. I en el mateix autor, però en el llibre **Física, 1014** i ss. trobem l'explicació tan coneguda de la cursa entre Aquil.les i la tortuga i l'explicació de per què la tortuga sempre serà davant Aquil.les i que mai cap dels dos podrà recórrer mai la totalitat de l'estadi. (**TEXT N. 83**)

De l'ús de l'òptica i del seu naixement en trobem unes primeres mostres a **Plini el Vell, Història Natural, 37,16,64**, on ens explica com l'emperador Neró contemplava els combats de gladiadors amb una maragda per poder millorar la vista.

D'Arquímedes ens parla **Plutarc a Vides paral.leles, Marcel, 17, 4** i ens diu que tot i tenir una saviesa sobrenatural no va voler deixar cap document sobre aquests invents, ja que era degradant i innoble construir instruments amb finalitat pràctica. Ell preferia la bellesa i exquisitesa en si.

Lucreci, Sobre la Naturalesa de les Coses, 2,225-239, ens anuncia, quinze segles abans que Galileu que tots els cossos cauen amb la mateixa acceleració, sense que hi influïxi la massa .

Hipòlit, a Refutació de totes les heretgies, 1,6, ens transmet la teoria d'Anaximandre que diu que la forma de la Terra era rodona, però que estem situats en una de les seves dues superfícies planes. I en el mateix llibre , **I, 13**, ens transmet la teoria sobre els elements, sobre allò que és ple i allò que és buit i del seu constant moviment en el buit,...els intervals entre els móns desiguals, l'existència d'éssers vius,...

El sol com a primera font d'energia és un dels temes tractats en ciència. **Teofrast a Sobre el foc, 5**, en parla. I de les lleis sobre l'energia solar, **Ulpità i Digest, 8,2,17**.

De l'energia geotermal i del seu ús en temps dels banys romans en trobem referències a **Dio Cassi, Història Romana, 48, 51, 1-2**.

I del poder de l'aigua i del vent, sobretot en la confecció de turbines der eacció primitives, en parla **Hero a Pneumatica, 1, 43 i a 2, 11**.

Els antics van estudiar molt científicament la importància del temps i la importància de mesurar-lo. Les primeres descobertes les feu **Diògenes Laerci, a Vida de Filòsofs famosos, 2,1**. I també **Heròdot a Història, 2, 109**.

La mesura del temps a Roma, mitjançant sol, aigua i sorra, rellotges, calendaris,..és tractada a **Tit Livi, Ab urbe condita, 1, 19, 6-7**; i també a **Plini el Vell, Història Natural, 7, 212-215**.

Ja més concretament dels rellotges de sol en parla **Aulus Gel.li a Nits Àtiques, 3,3,5; i Vitruvi a Sobre l'arquitectura, 9, 7, 1, i també a 9.8.1**. Sobre els rellotges d'aigua, Demòstenes a **Contra Macartatus, 8-9** i **Vitruvi a Sobre l'arquitectura, 9.8.2-7**.

Les fòrmules per a dimensionar els rellotges d'aigua i el càlcul de construcció d'aquest tipus de rellotges les podem trobar com a exemple als **Papyrus Oxyrrincus, 470, 31-85**.

Tenim coneixement d'un antic despertador a **Athenaeus, 4.174.c**

2.7.4. MATEMÀTIQUES

Horaci a Epístola als Pisons, 326-330 ens dóna l'exemple d'una classe pràctica de matemàtiques, amb sumes i restes.

Triem el text **d'Aulus Gel.li, Nits Àtiques, 1,1**, en el que ens parla del raonament intel·ligent i hàbil que tenia Pitàgores per tal de descobrir i mesurar l'estatura del cos d'Hèrcules, quan era humà. El mateix autor a la mateixa obra, **1,9**, ens defineix què és un matemàtic i quins són els seus estudis. (**TEXT N. 79**)

Columel.la a De Re Rustica, 2, ens mesura un quadrat d'una manera molt simplificada.

La importància dels nombres, la verdadera naturalesa del nombre és 10. És el que ens explica **Aeci a Placita, 1,3-8**, i ens parla de ls pitagòrics i de la importància de la tètrada.

2.7.5. MEDICINA

Una de les **Elegies, II, 1,57 i ss de Properci** comença dient que "la medicina cura tots els dolors humans".

Però també trobem supersticions i llegendes en l'art mèdica. Per exemple **Plini el Vell a Història Natural** ens dóna remeis casolans per a fer créixer el cabell i curar d'altres mancances.

Hi ha qui acaba dubtant dels metges, com **Petroni al Satiricó XLII** i ens diu que "són massa els metges que el van assistir. El metge no és més que un consol per a l'ànim". I fins i tot en un sentit molt irònic **Marcial a Epigrames, 1, 47** troba que l millor sinònim per a un metge és el de "enterramorts". Però també ens diu en un altre epigrama que la professió m'és profitosa és la de metge, quant a diners guanyats.

Lucreci, Sobre la naturalesa de les Coses, VI ens explica l'origen de les malalties sehjgons ell, l'origen dels gèrmens i acaba resumint que "en cada lloc, la malaltia ataca parts i òrgans diferents" (**TEXT N.82**)

Ja en la poesia èpica, Virgili i **Homer, Iliada, IV, 189-191** trobem metges que curen les ferides dels guerrers ferits.

Sempre des d'un punt de vista etimològic, **Isidor de Sevilla, Etimologies, IV, 5,3**, ens dóna una explicació de l'origen de les malalties en quatre humors: sang, bilis, melangia i flema. Cada humor correspon a un element: sang-aire; bilis-foc; melangia-terra i flema-aigua. I també **Isidor de Sevilla a Etimologies, IV, 9, 2-3** ens explica els procediments per a curar les malalties: la farmàcia, la cirurgia i la dieta. I com a punt final , a **Etimologies, IV, 13, 14**, ens respon a la pregunta de per què creu que la Medicina és un saber total; i que s'ha d'incloure entre les arts lliberals. Considera la filosofia com a una segona Filosofia, ja que totes dues ciències reclamen per a sí a l'home en la seva totalitat; curen l'ànima i el cos. (**TEXT N. 81**).

Sobre remeis i auxiliis i la salut en general tracta **Galè, Sobre les escoles,1**.

I sobre les característiques que ha de tenir un metge; i també sobre quins han de ser els diagnòstics més encertats, **Cels a De re medica, VII**. Molt curiós és el fragment de **Cels en el mateix llibre, però a II,1**, on ens parla de la importància i sobretot de la influència dels vents sobre la salut.

Troblem referències a l'anestèsia i als opiacis a **St. Hilari de Poitier, Sobre la Trinitat, 10, 14 (329)**.

2.7.6. TECNOLOGIA

En els inicis de la humanitat, en la literatura, podríem donar referències del naixement de la tecnologia en **Hesíode, Treballs i dies, 107-178**. O bé en la història dels cíclops a **Homer, Odissea, 105-131**.

Igualment, **Lucreci** ens parla de la importància de la tecnologia per als humans a **Sobre la naturalesa de les coses, 5, 925-1025**.

Prometeu i l'inici de la tecnologia, Prometeu com a benefactor de la raça humana a **Èsquil, Prometeu Encadenat, 442-506**.

També parla a favor del progrés de la civilització **Isòcrates, al Panegíric, 29-40**

Filòstrat a Imágenes, 1, 9, ens parla de la imitació de la naturalesa com a inspiració per a la tecnologia. I de la relació de la tecnologia amb la naturalesa també en fa un apartat a **Sobre la naturalesa de les coses 5, 1361-1369, Lucreci**.

I a aquest apartat igualment com al d'arquitectura també podem parlar de la semblança de tecnologia i art amb la natura, en **Vitruvi, Sobre l'arquitectura, 10, 1, 4-6**.

Concretament de la mecànica i de la seva relació amb la natura, **Aristòtil a Problemes mecànics, 847 a, 10-25** ; i també **Xenòfanes, Fragments 18**.

De l'origen del foc en parla **Lucreci a Sobre la Naturalesa de les coses, 5, 1091-1104**.

I de l'habilitat que tenim els humans per a aprendre qualsevol tecnologia i art, **Diodor de Sicília, a Història Antiga, 1, 8, 7-9**

Les mans són l'atribut més important en tecnologia. Ho diu **Anaxàgores als Fragments, 59, A, 102**. I també **Aristòtil a Sobre l'ànima, 3, 8 i 432 a**.

A més de les mans, també la raó i la memòria són els millors atributs per a potenciar la tecnologia. **A Lucreci Sobre la Naturalesa de les coses, 5, 1448-1457**.

Dels límits de la tecnologia humana; fins on pot arribar l'home per aconseguir millores per a viure, ja en parlava **Xenofont a Memòries, 1,1, 7-8**.

Aristòtil, a Metafísica, 981 a-982a parlava de la distinció entre artista i artesà en tecnologia i en arts. I **Polibi a Històries, 3, 4, 10-11** parlava del plaer i de la utilitat de la tecnologia, de les dues vessants complementàries.

Els filòsofs també van parlar el tema de la tecnologia. El seu punt de vista sobre el futur de la humanitat, referent al tema tecnològic sobretot, el tracta **Sèneca a Epístoles Morals a Lucili, 71, 15**.

Parlant de la tecnologia en l'ús d'enginyers referits a l'aigua, trobem models d'irrigació a **Estrabó, Geografia, 12,3,30 i a Vitruvi, Sobre l'arquitectura, 10,5, 1-2**

Un molí d'aigua és el que ens descriu precisament **Pal·ladi a Agricultura, 1, 41**; i **Procopi a Història de les guerres, 5, 19, 8-9; 5,19,19-22**. **Aristòtil a Problemes Mecànics, 35, 3**.

Vitruvi a Sobre l'arquitectura , 10.8.1-6 ens parla de l'invent d'un orgue d'aigua.

No ens podem oblidar del poder animal i humà-parlem sobretot de mules i d'esclaus en la tecnologia. Per exemple en molins de cereals i premses. En parlen **Aulus Gel·li a Nits Àtiques, 3,3, 14**. **Plaute a Asinària 707-709**; també **St. Agustí, Cartes, 185, 4, 15**; **Suetoni a Calígula, 39, 1** i també **Apuleu a l' Ase d'or, 9, 10-13**.

Pel que fa al foc com a energia, en parla **Teofrast a Sobre el foc, 1-2, 63, 5.9.6-7**. I dels mètodes per a aconseguir foc, **Lucreci a Sobre la naturalesa de les coses, 6, 160-163**, i **Plini el Vell a Història Natural, 16, 207-208**; així com **Marcial a Epigrames, 1.41, 2-5**.

I al contrari, per a extingir el foc, **Teofrast, sobre el foc, 59**.

Dels múltiples usos del foc en parla **Plini el Vell a Història Natural, 36, 200-201**.

I de l'ús del carbó, com a més antic combustible en parla Teofrast, així com també de com aconseguir-lo; i també parla del carbó i de la turba al món mediterrani **Plini el Vell a Història Natural, 16. 23 i a 16.4**; i **Teofrast a Sobre les pedres, 16**.

El petroli era ja una important font d'energia. El petroli i les seves aplicacions, les varietats de petrolis i bitumen, són els temes dels que parlen **Estrabó a Geografia, 16**,

1,15; Plini el Vell a Història Natural, 35, 179, Plutarc a Vides paral.leles, Alexandre, 35, 1-4.

I concretant més, sobre torxes, làmpares i l'ús de l'oli d'oliva per a ells, en parlen **Aristòfanes a Assembleïstes, 1-16, Pausànies a Descripció de Grècia, 1.26.6.7; Teofrast a Sobre el foc, 21-22, 57 i Juvenal a Sàtires, 3, 283-288.**

Pel contrari, del gel i de la seva consecució, del seu ús per a refrigerar, i més concretament de les begudes refrescants, a **Plini el Vell, Història Natural, 19. 55 i també Sèneca a Especulacions sobre la Natura, 4B. 13.3**

Altres enginys. Les cinc màquines simples: la roda i l'eix; l'elevador; el sistema de politges; la cunya i falca; el vis i cargol sense fi. En parlen **Aristòtil a Problemes mecànics, 18, 853, a.b i Pappus a Col.lecció matemàtica, 8.52.**

D'aparells mecànics en general en parla **Aristòtil a Problemes mecànics, prefaci., 848 a. 20-38.**

Ciceró a Sobre la República, 1.14, 21-22 parla del planetari mecànic d'Arquímedes.

És curiós parlar dels autòmats reals i els imaginaris de l'antiguitat. De robots domèstics, per exemple i parlant en l'estat imaginari, Hefest ja va crear robots per a servir els déus. Ho veiem a **Homer, Ilíada, 18, 369-379.**

O bé l'enginy de Dèdal a **Aristòtil. Sobre l'ànima, 1.3.406b**: un dels més antics invents, l'ocell volador; també en parla **Aulus Gel.li a Nits Àtiques, 10. 12.9.10**

Altres més curiosos com la invenció d'un timbre per a un temple, a **Hero, Pneumatica, 1.16-17**, igualment com làmpares, dispensadors d'aigua, obertures automàtiques de portes,...

Parlem sobre enginyeria hidràulica, de la qual en foren uns vertaders mestres els romans.

L'aigua, la troballa de l'aigua, la qualitat, gent que busca aigua ("aquilegus": són temes que tracta **Vitruvi a Sobre l'arquitectura, 8.1.1.2, Cassiodor a Cartes, 3.53.1 i 6; Plini el Vell a Història Natural, 31.43-49; I Pal.ladi a Agricultura, 9.8.1,4.6.**

Sobre la cosntrucció de cisternes, **Vitruvi a Sobre l'arquitectura, 8.6.12-15 i Plini el Vell a Història Natural, 36.173.**

D'irrigació i drenatge, per exemple de nilòmetres, en parla **Estrabó a Geografia, 17.1.48.** I del sistema d'irrigació concretament a Mesopotàmia, **Estrabó a Geografia, 16.1.9.10.**

Els projectes hidràulics en enginys mecànics que va tenir Claudi els explica **Suetoni a La Vida dels Dotze Cèsars, Claudi, 20.1.2, 32 i també Plini el Vell a Història Natural, 36.124-125.**

Vitruvi a Sobre l'arquitectura, 8.6.1-11ens parla del diseny i de l'execució d'un aqüeducte municipal. I **Plini a Història Natural, 31.57-58**, del sistema de canyeries.

Ja parlem en un altre apartat de temes legals en l'ús de l'aigua,; però ho resumim aquí: **Frontí a Sobre els aqüeductes de Roma, 2. 75-76, 112-115 i a 2,116-125,127** tracta

el tema de l'ús fraudulent de l'aigua pública a Roma i també de les regulacions i de les sancions i multes per això igualment com de les lleis per a mantenir els aqüeductes de Roma.

Per acabar parlarem de tecnologia però des d'un punt de vista més filosòfic: de les actituds davant el treball, la innovació i la tecnologia que adoptaven els antics.

Ja **Homer a Odissea, 17, 382-386 i Hesíode als Treballs i Dies, 303-311; 410-413**, parlaven de l'actitud que l'home prenia davant del treball; i sobretot de la dignitat que proporciona el treball. **Aristòfanes**, però, creia que era el diner el que estimulava el treball.

Plató (a Lleis, 8.846d-847a) i Aristòtil (a Política, 3.2.8-9, 1277 a.b) parlen del paper de l'artesà, el treballador, en un estat ideal.

Ciceró parla de l'actitud aristòcrata romana vers el treball. A **Sobre els deures, 1.42 i també a Brutus, 257; i a Sobre la naturalesa dels déus, 1.19. 50-53.**

Sèneca, a Epístoles morals a Lucili, 88, 21-23 ens divideix els treballs i les arts en quatre apartats: 1r. vulgar i degradant, manual ; 2n. concurrent a la diversió; 3r. relacionat amb l'educació de la joventut; 4t. sobre arts liberals.

l'important en aquest apartat de tecnologia és l'actitud que es pren davant la innovació i l'experimentació. En parla **Plató a República, 7.528, 3.c** (sobre els defectes de l'educació); i a **7. 530-531.a** ; i **Plutarc a Vides paral·leles, vida de Marcel, 17.3-4** (sobre la insuficiència del mètode experimental)

Sobre la recerca i la innovació també en parlava **Ciceró a Tusculanae Disputationes, 1.1.2; i Plini el Vell a Història Natural, 14.2-4.**

Sèneca, a Epístoles morals a Lucili, 90.10-13 parla del conflicte entre la filosofia i la tecnologia.

Les respostes hostils cap a les innovacions les refereix **Suetoni a Vida dels Dotze Cèsars, Vida de Vespasià, 18; i també Petroni al Satiricó, 50-51.** I l'imperfecte estat de la tecnologia humana, **Arquímedes, Fragment (246, 13-17) i Sèneca a Especulacions sobre la naturalesa, 7.25.4-5.**

2.8. ARTS

Com podem dir de gairebé totes les disciplines, en les arts també “Grècia, una vegada conquerida, conquerí el seu ferotge vencedor i introduí les seves arts en un Laci de camperols” (**Horaci, Èpodes 2, 1, 156**).

Altres cites semblants a l’anterior serien: “Antigament Grècia era superior a nosaltres en erudició i en tots els gèneres literaris, i era fàcil que ens vencés en això, aj que nosaltres no vam oposar resistència a deixar-nos vèncer” (**Ciceró a Tusculanes, 1, 3**).

Ciceró a A favor de Flac, 26, 62, diu que “hi són presents els d’Atenes, d’on hom pensa que provenen la civilització, la cultura, la religió, els conreus, el dret i les lleis, i d’on hom pensa que s’escamparen arreu. Es diu que a causa de la seva bellesa, fins i tot els déus lluitaren entre ells per posseir-la; la seva antiguitat és tal que hom explica que ella va fer néixer els seus ciutadans de si mateixa. Aquesta seva terra és anomenada mare, dida i pàtria, i és tan gran la seva autoritat que el nom de Grècia, ja molt afeblit i debilitat, se sosté en la glòria d’aquesta ciutat”.

S’hauria d’incloure entre els apartats de les arts també la literatura, és clar. Però donat que en tot el treball s’han citat i donat referències de textos literaris seria una repetició d’autors i d’obres, per la qual cosa s’ha decidit prescindir-ne. De fet, en ser un recull de textos literaris en vuit apartats, ja és tot el treball que parla de literatura.

2.8.1. PINTURA, ESCULTURA I MOSAICS

Troblem l’explicació dels estils de pintura a **Vitruvi, Sobre l’arquitectura, 7, 5, 1**. En aquest cas seria el primer estil. I a la mateixa obra, **7,5,2**, els altres tres estils. Explica detalladament la col·locació del marbre, la imitació dels edificis, les columnes, la pintura de paisatges. I la representació mitològica, en el quart estil; i ens explica escenes de faules, guerres troianes o viatges d’Ulisses.

Petroni, al Satiricó, al Sopar de Trimalció ens parla de la pintura tan usual de “Cave canem” a la paret. I explica en primera persona quines figures i escenes hi ha a la paret: mercat d’esclaus, el propi Trimalció que entrava a Roma sota la direcció de Minerva;...tota la vida de Trimalció en escenes i amb llegendes; amb Mercuri conduint-lo al tron, la Fortuna, el corn de l’abundància, els tres Parques,.... (**TEXT N. 84**).

Sobre la decoració d'escenaris teatrals i dels seus accessoris en parla **Vitruvi a Sobre l'arquitectura, 5,7**, Ens explica que al darrera hi ha els espais destinats a les decoracions, en els quals hi ha les màquines triangulars giratòries, en cadascuna de les quals hi ha d'haver tres decoracions diferents destinades als canvis de temes o aparicions de déus...; una escena tràgica, una còmica i una satírica...; i ens explica com és cadascuna.

Pel que fa al mosaic romà, ens en dóna referències **Plini el Vell a Història Natural, 36, 60 i 64**. En aquest fragment ens parla del canvi de les pintures en els paviments de terra per mosaics i l'exemple del model "cambra sense escombrar", de tesselles diminutes, per imitar les deixalles d'un sopar per a escombrar. (**TEXT N.85**).

2.8.2. ARQUITECTURA I URBANISME

L'arquitectura és el tema principal de l'obra de Vitruvi: Sobre l'arquitectura. En aquesta obra tant es tracta d'edificis públics, privats, urbanisme, des de construcció, adequació dels llocs construïts, tècniques de conducció d'aigües, de construcció, estils arquitectònics,... És, per tant, l'obra de referència obligada en aquest apartat.

Explica **Vitruvi, a Sobre l'arquitectura, 4,1**, els estils de les columnes, atenent a la seva procedència. Seran els ordres dòric, jònic i corinti. Triem el fragment per ser tan significatiu. (**TEXT N. 86**).

Del procés d'urbanització en **parlen Dio Cassi a Història, 56, 18-1-3. I també Tàcit a Agrícola, 21**.

Parlant d'urbanisme, **Vitruvi a Sobre l'arquitectura, 1,4,1 i 1,6,1**, ens ofereix un fragment sobre llocs i edificis públics i sobre les normes per a construir una ciutat: recinte emmurallat, distribució d'àrees d'accés, places, carrers,...mirant sempre la direcció dels vents, per tal de triar llocs sans per a viure: "considerem correcte si els vents no es fan coincidir amb la direcció dels carrers. Perquè si són freds, molesten; si són càlids, desequilibren; i si són humits, perjudiquen la salut". També ens proposa quina és la millor localització per al mercat i per als altres llocs públics-per als sagrats, el lloc més elevat, des d'on es pugui veure la totalitat de la ciutat.

Vitruvi, a 5, 2, ens diu on han de ser construïdes la Cúria, la Presó i la Cúria – contigües a la plaça pública- i amb quines dimensions –proporcionades sempre a la mesura de la plaça. Sempre els edificis han de correspondre a la importància i a la dignitat de la ciutat respectiva.

També Plutarc, **a Vides Paral·leles, Ròmul, 11, 1-5**, parla de la fundació d'una ciutat – Roma-: excavació d'un pou, construcció de la ciutat al seu entorn, bous junyits, mascle

i femella amb una arada obrint un solc als límits, delimitant la muralla, deixant els intervals per a les portes,...

De la fundació de la ciutat i el lloc triat, també en parla, és clar, **Tit Livi, a Ab Urbe Condita, V, 54, 4**. I ens diu que els déus no van triar el lloc per a fundar la ciutat sense motiu, ja que té turons molt agradables, un riu cabdalós, collites, mar pròxim, i sobretot situat al centre del país i molt apte per a poder fer créixer la ciutat.

Vitruvi ens parla de la importància que la Basílica sigui situada tocant a la plaça pública, però en un indret assolellat, per no aptir les inclemències del temps els homes de negoci. Serà a **Vitruvi, Sobre l'arquitectura, 5,1,4**.

A la mateixa obra, **5, 1,1, Vitruvi** fa una comparació de les places públiques dels grecs àgores quadrades, amb porxos espaiosos i duplicats adornades amb arquitectures de marbre i amb galeries porticades al pis superior- amb els fòrums romans.

Amià Marcel·lí a Història, fa també una descripció del Fòrum romà, amb els seus temples, les termes, anfiteatre, Panteó,...

Els temples i les classes de temples –in antis, amfipròstil, perípter, dípter,...-són tractats a **Vitruvi, 3,2,1**.

De l'orientació dels temples –sempre tenint en compte la naturalesa del lloc i les inclemències del temps, com en tots els edificis- en parlarà a **4, 5**. Tots els altars dels déus han de mirar cap a orient. Ens ho explica al **TEXT N. 87**.

August embelleix Roma “amb raó es va poder gloriar de deixar-la de marbre quan l'havia rebut de rajola”. **Suetoni, a La Vida dels Dotze Cèsars, II, 28-29**, explica com va aconseguir aquest embelliment l'emperador i quins temples va inaugurar. (**TEXT N. 88**)

El mateix **August a la seva autobiografia “Fets del diví August”** ens parla de la seva aportació a l'urbanisme i a les obres públiques. Parla dels edificis que va construir, del preu que en va pagar, dels canals que va restaurar, dels temples, dels terrenys de la seva propietat que va cedir a Roma, de les ofrenes,...

Tàcit, als Annals, 15, 43 ens explica com Neró va ordenar que les cases incendiades fossin reconstruïdes, formant carrers més amples, limitant l'alçada de les cases, prohibint la fusta per a la construcció, ampliant la instal·lació de conductes per a l'aigua,...; l'incendi, per tant, va ser un motiu per a una reconstrucció de la ciutat per a evitar posteriors incendis, i canviant els plans urbanístics antics.

Plini el Vell, a Història Natural, 3, 66-7 ens dóna una idea de com era Roma per als antics –la ciutat més extensa i amb l'arquitectura més agosarada; era la més ornamentada i la que seduïa més-. Fa un càlcul des dels mil·liaris d'entrada, i de les alçades,...i acaba concluint que “si algú ho comprovés n'obtindria una informació molt acurada i reconeixeria que cap altra ciutat en tot el món no es pot comparar amb grandària a Roma”.

També **Ovidi a Pòntiques, I, 8**, diu, en ésser exiliat, que enyora els luxes de la ciutat. Enyora “ els fòrums, els temples, els teatres recoberts de marbre, les places amb els seus pòrtics, les prades del Camp de Mart, que mira cap als turons amb els seus jardins elegants, els estanys i canals, l'aqüeducte d'Agripa...”

Però parlant d'urbanisme tampoc ens podem oblidar de l'acústica dels carrers. Serà **Marcial, a Epigrames, XII, 57** qui ens expliqui com d'insuportables eren els sorolls que se sentien al carrer i per què ell decidia anar-se'n a la seva vil·la: “a mi em desperten les riallades de la multitud que passa, i tinc tot Roma al capçal del llit”.

També l'altre autor satíric, **Juvenal**, parla de l'enrenou dels carrers de Roma, a **Sàtires, III**. Diu que els carrers de Roma són animats i insegurs per als pobres. I a **Sàtires, 3, 193-201**, parla del gran perill d'incendis i del que cal fer en aquest cas tan freqüent ja que majoritàriament és fusta el que s'empra per a construir.

I a **Sàtires, 3, 268** i ss. diu que és molt perillós caminar pels carrers perquè et poden caure al damunt testos, vaixelles trencades,...i des d'una alçada prou destacable. “De nit hi ha tants perills de mort com finestres trobes obertes al teu pas. Desitja només una cosa...: que en tinguin prou amb tirar-te a sobre només el contingut dels grossos orinals...” .

I continuem amb la idea de no poder dormir, a **Juvenal, Satíres, 3, 235-236**. “quins apartaments de lloguer hi ha que permetin dormir? S'han de tenir grans riqueses per a poder dormir a Roma”.

A mesura que els romans van dominar amplis territoris van desenvolupar tècniques molt perfeccionades per a construir ponts fixos. El gran enginyer i arquitecte que hem citat, **Vitruvi**, ens explica com construïen els pilars dels ponts, amb encofrats, cabassos d'argila fets de canya, buidatge amb màquines de drenatge, assecament i construcció ja de fonaments. A **Sobre l'arquitectura, 5, 12, 5**.

Cèsar a La Guerra d'Hispania, 5, 1, parla de la construcció de vies, però també de la necessitat d'haver d'aixecar ponts per poder creuar els cabals dels rius. Si no eren gaire cabalosos es construïen ponts rudimentaris com el que refereix en aquest fragment “senalles plenes de pedres i taulons al damunt”.

Tenim exemples de construcció de ponts a **Heròdot, Històries, 7, 36**, a l'Hel·lespont; a **Cèsar: Guerra de les Gàl·lies, 4, 17-18**, sobre el riu Rin; i a Dio Cassi, **Història de Roma, 68, 13, 1, 6**, sobre el riu Danubi, per part de Trajà.

Sobre ponts pre-fabricats, i dels mètodes militars per a atravesar els rius, a **Vegeci, De re militari, 3, 7**. I a **Dio Cassi, Història de Roma, 71, 3, 1**.

Del primer pont de Roma, el pont Sublici, amb Ancus Marci –quart rei- sobre el Tíber, en parla **Dionís d'Halicarnàs, a Antiguitats de Roma, 3, 45, 2**.

Com en altres ocasions ja s'ha dit, s'aprofitaven els monuments públics per a fixar-hi inscripcions. Els ponts no en van ser una excepció. En trobem exemples a **C.I.L. 2.759, i 760 (=I.L.S.) 287 i 287 a.**

Sobre la conducció d'aigua i els tres dipòsits (per a banys públics, safarejos i fonts, i per últim a cases particulars). Sempre s'evitarà que no falti l'aigua necessària per al públic i que es pugui desviar el curs de les aigües destinades a ell. El fragment, a **Vitruvi, Sobre l'arquitectura.**

Com era una torre d'aigua ens ho explica **Vitruvi, Sobre l'arquitectura, 8, 6, 1-2.** I a més ens hi afegeix detalls sobre el pagament d'impostos per part dels particulars per a l'ús de l'aigua.

També ens dóna solucions tècniques per a travessar les valls. Com s'ho feien per evitar el desnivell de les muntanyes. I parla segons les valls i les muntanyes concretes, posant exemples precisos. És **Vitruvi, a Sobre l'arquitectura, 8,6,5.**

Frontí a Els aqüeductes de la ciutat de Roma, 16,1 ens compara la "inutilitat" aparent de les grans masses que són les piràmides o algunes obres dels grecs, amb el gran pragmatisme dels romans, prenent com a exemple els aqüeductes, una de les obres de l'enginyeria més celebrades i més útils. A la mateixa obra, però a **7, 8,** ens parla del recorregut de l'aqüeducte Marci de Roma; ens especifica quins passos són per canal subterrani, quins sobre terra, quins damunt d'arcs,... I a **111, 2,** ens adverteix de l perill de manca d'higiene i hi busca solucions: "la salubritat de la ciutat passa perquè dels dipòsits sobreixi una mica d'aigua".

Molt interessants, en parlar dels aqüeductes són els fragments de **Frontí a Els aqüeductes de Roma, 94, 3; 97, 5, 103, 2:** parla de l'aigua excedent i del perill que les persones privades de l'enduguin; parla també de les sancions amb què es castigaven els que embrutaven l'aigua pública; i de la concessió de permisos privats per a l'ús d'aigua pública per part de l'emperador sempre.

Tàcit, a Annals, 1, 63, ens parla d'una via per a passar a través d'uns aiguamolls.

També podem parlar entre l'arquitectura, de la construcció de vies, tot i que de la seva importància ja n'hem parlat en l'apartat de l'economia. **Sícul Flac, 146,** ens parla de les classes de vies romanes: vies públiques, carreteres locals, vies privades,...i parla del seu manteniment.

De la construcció d'una via, en parla **Estaci, a Silves, 4, 3, 40-55.** "marcar els solcs, cavar en profunditat, omplir els fossats buits, preparar un bon coixí perquè no cedeixi la part superior, atapeir pedres, trabar el camí pels costats, fer voreres,..."

Les termes i la seva dimensió. Semblava adient que fossin fixades d'acord amb la quantitat d'usuaris. Però Vitruvi ens en dóna la mesura exacta a **Sobre l'arquitectura, 5, 10, 4.** **Al mateix llibre, 5, 10, 2, Vitruvi** ens explica com s'ha de construir el sòl del caldarium, i com s'ha de fer per sostenir el paviment.

Al mateix capítol també ens parla de la disposició arquitectònica de les termes i del seu sistema de calefacció.

Fins i tot, a **5, 10, 3**, ens dóna consells per a construir el sostre d'unes termes –hauran de ser dobles, perquè la humitat del vapor no faci malbé el fustam de les vigues, dissipant-se entre les dues voltes.

I, com en tots els edificis dels que parla, Vitruvi ens dóna indicacions del lloc idoni per a ubicar unes termes –un lloc tan càlid com es pugui, a resguard de la tramuntana- per tal de poder-se banyar les màximes hores del dia. A **5, 10, 1**.

Per a la construcció d'un hipocaust, **5, 10, 2**

Sèneca a Cartes a Lucili, VI, 4, ens parla de l'enrenou de les termes, en part degut a la seva construcció. Però parlem d'aquest tema a l'apartat de societat.

Conservem inscripcions en unes termes a l'antiga Aurgi, que ens indiquen que C.Semproni, pontífex, i la seva filla, van donar i dedicar aquestes termes, abastint-les amb aigua i boscos,. Tot amb els seus diners i a les seves expenses.

Pel que fa a edificis públics, també trobem en **Vitruvi** una excel.lent font de textos per a comentar. Per exemple, a **Sobre l'arquitectura, 5, 9**, ens explica els elements arquitectònics del teatre, els pòrtics, els llocs a l'aire lliure,... A **5,7**, ens parla de les proporcions, condicions i exigències de tota classe de teatres, L'arquitecte, acaba diguent, sempre ha de tenir en compte la naturalesa del lloc i la magnitud de la construcció. Un bon text per a entendre la construcció dels teatres és a **5,3**, on se'ns parla de la dificultat d'aconseguir sonoritat i hi proposa solucions. En aquest cas parlarà del teatre de Pompeu. (**TEXT N. 89**).

Capítols més endavant, a **5, 6, Vitruvi** ens explica que per a dibuixar la planta d'un teatre s'ha de marcar el diàmetre i a partir d'ell es fan unes operacions semblants a les mateixes que fan els astròlegs quan en el diagrama dels dotze signes celestials calculen les harmonies dels astres.

En els edificis públics –estàtues, arcs de triomf,...- hi conservem **inscripcions** en memòria de ciutadans il.lustres. El seu ús, generalitzat a partir del segle II aC, remarca la persona que dedica el monument i a la persona a qui el dedica, i els càrrecs que ostenten. Per exemple tenim el text de l'arc de triomf de Trajà, dedicat a l'emperador per part del Senat i el Poble romà.

Les **inscripcions monumentals**, sempre amb la finalitat de doanr a conèixer el personatge que el va erigir o restaurar, la finalitat amb què fou construït, l'època,... sempre ens donen moltes informacions valuoses. Però no només en trobem en edificis importants com l'arc de Trajà, o el Panteó d'Agripa, o el tgeatre de Mèrida, per citar-en alguns; de vegades les trobem en mansions particulars o en cases particulars, posant simplement, epr exemple "Antonius me fecit", o una fòrmula senzilla semblant.

D'edificis particulars. **Vitruvi, a Sobre l'arquitectura, 6,1**, ens parla de la distribució que té en compte l'orientació i el clima ("no es pot construir igual a Egipte que a Hispània"), ja que la Terra està sota la influència immediata de la seva proximitat al Sol.

A 6,9,34 i ss ens explica com ha de ser la cuina, on han de ser les sales de bany (contigües a la cuina per a poder-se rentar); la bodega a prop, però amb finestres al nord perquè el vi no perdi la seva força amb el calor,...

A **2,1**, Vitruvi ens parla de l'evolució de la construcció de cases particulars, fixant-se amb el tipus de teulats, amb l'ús del fang i branques,...arribant cada vegada a una major comoditat. (**TEXT N. 90**)

Marcial, a Epigrames, 3, 52 ens parla de la facilitat amb què es cremaven les cases a Roma. I irònicament parla del profit que es treia en algun cas si hi havia un incendi.

Pel que fa a la casa de camp, **Columel·la, a Sobre l'agricultura, I, 6,1**, ens explica com ha de ser la distribució de la casa i en quines parts s'ha de dividir: rústica, urbana i de producció. A **6, 9, Vitruvi** ens diu com seran les dependències de la casa de camp i com s'han d'orientar. (**TEXT N. 91**)

Varró a Sobre l'agricultura, 1, 13, 6 i 7 ens parla sobre com eren les vil·les d'abans, seguint l'esperit pràctic no només per a aconseguir-en plaer. A la mateixa obra, però a **2, 2**, irònicament Varró explica que els pagesos posen noms grecs a les dependències (palaestra, apodyterion, peristylon, apotheca,..) per donar-se més importància.

Plini el Jove a Epístoles, 2, 17 ens fa una descripció acurada de la seva casa: cubículums, tricliniums, biblioteca, menjador, banys, piscines, jardins,... En un altre fragment, a **Epístoles, 5,6, 14-28, Plini** també fa una descripció d'una vil·la. En triem una de les dues al **TEXT N. 92**.

2. COMENTARI DE TEXTOS

Proposem un guió per a desenvolupar qualsevol comentari de text d'entre aquells que hem seleccionat a l'annex.

No comentem cap text aquí, però, ja que creiem que és molt clara l'exposició dels apartats a comentar.

Sí que hem subratllat la importància d'aquests quatre apartats:

1. LOCALITZAR EL TEXT.

Ens podrà contestar la pregunta **QUÈ** passa en el text. Haurem de tenir clar, en primer lloc, de quin tipus de text es tracta. No hi haurà el mateix comentari a fer si el text és literari o periodístic o administratiu, ...per exemple. Donarem als alumnes algunes pistes senzilles per a saber-los classificar a primer cop d'ull.

També és important que l'alumne sàpiga distingir si la font emprada és primària o secundària. Segons ella, se'n desprendreà una informació o una altra de ben diferent.

I sobretot la figura de l'autor. Preguntar-se quins trets biogràfics tenia; a quina època va viure i com va marcar aquesta circumstància la seva obra i aquest fragment en concret; preguntar-nos on el va escriure ens indicarà la gran diferència que hi ha entre el lloc de procedència a més de l'època; i sobretot i lligat amb el tipus de text, hem de saber a qui va adreçat el text, per qui el va escriure l'autor. Si és un text divulgatiu, propagandístic, personal, literari, epistolar,...canviarà totalment la credibilitat de les idees que conté i el seu comentari.

2. ENTENDRE EL TEMA DEL TEXT

És bàsic que totes les idees del text siguin ben enteses. Donada la limitació dels fragments triats hem de ser curiosos i fer entendre a l'alumne fins a l'última idea que tingui el text, i saber-los lligar amb altres textos, altres autors,...fer servir sovint el sistema comparatiu. També els ha de quedar clar, però quin és el tema principal i quines són les idees secundàries que se'n desprenen, per ordre d'importància.

3. ESTRUCTURA I ANÀLISI D'IDEES

L'alumne haurà de saber disposar les idees del text segons un ordre lineal, que es desprèn del mateix ordre del text, segons com va ser escrit; però també hem de fer-lo esforçar en trobar l'ordre lògic de les idees, encara que estiguin desordenades en el text. I sobretot, saber-les comentar.

4. ELEMENTS ESTILÍSTICS

Ja hem advertit en múltiples ocasions que amb aquest treball no preteníem fer una anàlisi estilística, ni lingüística dels textos. Però quan disposem del fragment a l'aula, podem remarcar algun tret d'estil, alguna figura retòrica, alguna apreciació lingüística concreta o bé algun comentari de les paraules emprades per tal que l'alumne es fixi en què el llatí també va ser una llengua viva, susceptible de ser comentada com seria qualsevol de les nostres actuals.

5. CONCLUSIONS

No podem oblidar-nos que molt important en un comentari de text és justament a quina conclusió personal arriba cada alumne segons la seva pròpia anàlisi. Que entengui finalment per què va ser escrit i amb quin objectiu; i que en sàpiga trobar els aspectes més rellevants per tal de poder-en donar una valoració crítica ben personal.

Per facilitar el comentari de text n'hem fet un esquema que ens podrà servir de plantilla i model per a qualsevol comentari que fem.

MODEL DE COMENTARI DE TEXT:

1. LOCALITZACIÓ

1.1. Tipus de text . QUÈ?

- literari
- humanístic
- periodístic
- científic-tècnic
- jurídic-administratiu
- publicitari

1.2. Font

- Primària
- Secundària

1.3. Autor. QUI?

1.4. Època. QUAN?

1.5. Lloc. ON?

1.6. Destinatari/s. PER A QUI?

2. TEMA I SUBTEMES

3. ESTRUCTURA I ANÀLISI D'IDEES

3.1. Disposició de les idees principals i secundàries en el text

3.2 .Anàlisis segons el mètode

- Lineal
- Lògic

4. ELEMENTS ESTILÍSTICS SEGONS EL TIPUS DE TEXT. COM?

4.1. Lingüístics

4.2. Semàntics

4.3 Retòrics

5. CONCLUSIONS

5.1.Extracte dels aspectes més rellevants del text

5.2.Causalitat. **PER QUÈ?**

5.3.Objectius. **PER A QUÈ?**

5.4.Aportacions originals

5.5.Valoració crítica

3. CONCLUSIONS

En acabar aquest treball de recerca i haver d'escriure unes conclusions sobre el seu desenvolupament, el primer que pensem és que ha quedat molt per a fer.

Pretenia ser un recull de textos per a ser emprats a l'aula, en tot el que fa a la cultura llatina.

Però en començar a recollir-los, ja veiem que és inabastable fer un treball de tota la cultura. Es va haver de retallar en molts aspectes. És per això que es trobarà el treball molt ampli en alguns apartats, com per exemple el de societat, i en canvi molt breu algun altre com el de filosofia o geografia.

Cal, però, advertir que hi ha temes –com la literatura, la filosofia, la història,...-que queden inclosos dintre de d'altres apartats més generals (per exemple, tot el treball podria ser literatura, ja que parlem d'autors; alguns autors –com Ciceró, Sèneca, Lucreci,...- a més d'incloure'ls en apartats concrets segons el tema del fragment (dret, societat, física, ...) també es podrien incloure en filosofia, ja que de filòsofs es tracta. És per aquest motiu que no s'ha inclòs l'apartat de literatura llatina i que s'ha resumit el de filosofia, i altres.

I així podríem fer una llarga llista de per què uns temes són més amplis que altres. I de per què s'han anul.lat alguns apartats inicials, se n'han comprimit altres i se n'hi ha afegit uns altres. Hi ha una raó per a cadascun d'aquests canvis.

Pel que fa a la diferència d'importància donada –fixant-nos en la major o menor informació que oferim- podem fàcilment jutificar que el tema més tractat a l'aula és el de la cultura llatina en l'aspecte de la societat. I tot el que se'n deriva.

Tant en els crèdits variables com en el batxillerat , a més de la llengua al que més importància es dona és a la societat (fixem-nos sinó en els títols, però busquem també quins són els objectius que tracten: Introducció a la cultura clàssica I i II, Civilització i cultura greco-romana,..).

Altres apartats importants són el de ciència i tècnica (crèdit de Ciència i Tècnica en el món clàssic); el de religió i mitologia (crèdit Mitologia).

És per aquest motiu que hem donat molta més importància als apartats de Societat, Religió i Ciència i Tècnica: per a facilitar l'ús a l'aula dels crèdits de clàssiques i del batxillerat de Llatí.

Els altres apartats igualment importants per a aquest ús, poden també ser emprats per a les classes d'Història (apartats de Política i Geografia); de matemàtiques (apartat d'Economia); de filosofia (apartat de Filosofia); d'art (apartat d'Arts);...Ja vam advertir des del començament que preteníem que el treball fos interdisciplinari i que pogués servir a més d'una disciplina. Serà doncs, material de suport per a les citades.

La intenció, donada la gran amplitud de textos i la inabastabilitat de tots els aspectes de la cultura llatina, era donar referències bibliogràfiques dels textos, afegint-hi un petit resum del que hi podíem trobar en cadascun d'ells.

L'important per a nosaltres era haver trobat les fitxes, haver-les llegit, haver-les classificat, haver-les seleccionat i haver-les resumit en una petita referència per a ser emprades pel professor o per a ser descartades.

De totes les referències que es donen en el treball disposem de la fitxa, del text classificat en fitxers segons temes i autors.

Però era impossible incloure-les totes. I a més tampoc era un treball de recopilació exhaustiva de fragments, sinó una tria i selecció d'ells. I per a ser eficaç havia de ser manejable, per tant, breu.

Tot i que en un principi es volien oferir uns tres fragments significatius de cada apartat, la tria es feia difícil; i per tant a l'annex es podran trobar uns 100 fragments de textos significatius per a alguna raó.

I aquest és el perill de qualsevol treball: que s'ha de retallar informació perquè vas desenvolupant temes i no es donaria mai per bo el resultat. Sempre queden coses per a dir i textos per a trobar. I un porta a l'altre. I altres que trobes, no són útils; i altres que necessites no els trobes.

També s'ha d'advertir que s'han triat –com en qualsevol antologia- els textos molt subjectivament. El criteri ha estat el seu ús a l'aula i la possible comprensió de part dels alumnes. Hi ha, és clar, molts textos, molts apartats, molts autors, moltes idees,...que no es trobaran en aquest treball. Però els més bàsics creiem que hi són. Per a ser ampliat caldria un altre treball d'profundiment.

Els suggeriments que donem per a fer pràctic aquest treball són: no emprar-lo indiscriminadament sinó sempre segons el tema que s'hagi d'explicar, completar, o especificar a l'aula. Només hauríem de fer servir els textos en el moment en què s'hagin donat ja unes idees sobre ell. Per exemple, si parlem de la fundació de la ciutat de Roma, podem fer servir el mite de la fundació (de l'apartat de Religió); la història dels primers reis (de l'apartat de Política); les anècdotes socials de l'època (de l'apartat de Societat); les lleis d'aquella època (de l'apartat de Societat);...Qualsevol tema es pot interrelacionar amb altres i es llavors que cal buscar-ne les connexions.

També recomanem que en acabar de donar la informació i de llegir el text, es faci un comentari del mateix segons el model que hem ofert més amunt. Aconseguirem una major comprensió i practicarem en el comentari de text, que no hi és mai de massa.

Donarem també uns possibles textos addicionals per a aquells alumnes que puguin o vulguin aprofundir en el tema. A ser possible, en primer lloc, dels que oferim en l'annex, per a facilitar la feina de buscar-lo. Però si es veu oportú caldrà buscar alguna de les referències donades; que creiem que són prou clares i especificades per a saber, sense necessitat de tenir-lo ja al davant, si el fragment serà adequat o no per a l'ús que li vulguem donar a l'aula.

També, pel contrari, es pot fer a la inversa: a partir dels textos triats i de la seva lectura inicial, desenvolupar el tema a tractar a l'aula. Fer-ne una lectura inicial i comparar-la amb una lectura després de ja haver explicat el tema.

Potser, en casos concrets, caldrà seguir un procediment o l'altre segons el tipus d'alumnat i segons el tema a explicar. De vegades una lectura inicial engrescarà i motivarà l'alumne a seguir unes explicacions posteriors. I de vegades justament la lectura inicial li provocarà un rebuig que dificultarà el posterior desenvolupament del tema. Cal anar-ho provant i sospesant a l'aula.

Trobem, en definitiva, i ja com a conclusió final, que aquest treball pot ser útil als professors de Clàssiques sobretot, però també als de les altres disciplines

interdisciplinars amb els temes tractats per a complementar el treball de classe, sobretot. No entenem aquest treball com una eina bàsica, sinó de **COMPLEMENT**.

5. BIBLIOGRAFIA. ÍNDEX GENERAL DE TEMES I TEXTOS

En aquest penúltim apartat del treball posarem un índex bibliogràfic de totes les obres que s'han emprat segons els apartats en els qual s'inclouen al treball de recerca..

No donarem la referència exacta del fragment trobat, perquè ja la donem a l'interior del treball. Aquí només hi haurà l'autor i l'obra.

Seguirem el mateix ordre que segueix el treball. Hem optat per fer-ho així i no alfabèticament per fer-lo més àgil. Hem optat també per prescindir d'anotar les editorials i volums emprats, ja que seria tanta la informació que hauríem de donar sobre la bibliografia que no seria pràctic l'ús de la bibliografia. A més, sovint s'han fet servir més d'una edició per a poder-les comparar i triar el text segons el seu caràcter més oportú.

LA CULTURA LLATINA

1. GEOGRAFIA

- 1.1. Geografia física; Sèneca, *Naturales quaestiones*; Plini el Vell, *Naturalis Historia*;
- 1.2. Literatura periegètica: Tabula Peutingeriana (S XIII: vies romanes des de Càdis a Orient); mapamundi d'Agripa; Notitia Regionum; Pomponi Mela, *Chorografia, Geografia*, (1a descripció llatina de la terra i primera descripció d'Hispania); Tàcit, *Germania*; Aviè, *Ora Marítima* (les més antigues notícies d'Europa Occidental); Peregrinatio Egeriae (medieval); Florus ; Estrabó, *Geografia*; Cèsar; *Guerra de les Gàl·lies.*; Properci, *Elegies*; Virgili, *Eneida*; Trogo Pompeyo; Tit Livi, *Ab urbe condita*; Marcial, *Epigrames*; Dio Cassi, *Història Romana*; Diodor de Sicília.

2. ECONOMIA

Plaute, *Aulularia*; Estrabó , *Geografia*; Cicerò, *Sobre els deures*; Elio Arístides, *Lloança de Roma*; Plini el Jove, *Epístoles*.

2.1. Sector primari

- 2.1.1. L'agricultura: Cató, *De agricultura, De mores maioribus*; Virgili, *Geòrgiques* ;Varró, *Rerum rusticarum*; Columel.la, *De re rustica*; Pal.ladi, *Opus agriculturae*; (Plauto, *Asinaria*); Mulomedicina Chironis (anònim); Vegenci, *Arte veterinaria*; Marcial, *Epigrames*; Horaci, *Èpodes*; Estrabó, *Geografia*; Plini el Jove, *Epístoles*; Demòstenes, *Contra Fenip*; Apià, *Guerra Civil*; Plini el Vell, *Història Natural*; Pal.ladi, *Estudi de l'agricultura*; C.I.L.; Píndar, *Odes*; Hesíode, *Treballs i dies*; Homer, *Odissea*.
- 2.1.2. La cacera: Enni, *Hedyphagetica*; Plini el Jove, *Epístoles*, Estrabó, *Geografia*; Columel.la, *Sobre l'agricultura*; Xenofont, *Sobre la cacera*; *Història Augusta*; Plini el Vell, *Història Natural*.
- 2.1.3. La pesca: Ovidio, *Haliéutica*; Plini el Jove, *Epístoles*.

2.1.4. La mineria: Plini el Vell, *Història Natural*; Tàcit, *Germania*; Estrabó, *Geografia*; Tit Livi, *Ab urbe condita*; Heròdot, *Història*; Pausànies, *Descripció de Grècia*; Justí, *Epítom de Pompeu Trogo*; Diodor de Sicília, *Història*; Cèsar, *Guerra de les Gàl.lies*; Estaci, *Tebaida*; Èsquil, *Els perses*; Aristòtil, *Constitució d'Atenes*; Plutarc, *Moralia*; Demòstenes, *Contra Pantenatus*; C.I.I.; Xenofont, *Camins i Pensaments*; Tàcit, *Annals*; Plutarc, *Vides paral.leles*; Vitruvi, *Sobre l'arquitectura*; Teofrast, *Sobre les roques*; Tàcit, *Història*; Sant Ciprià, *Cartes*.

2.2. Sector secundari

2.2.1. La ceràmica i vidres: Plini el Vell, *Història Natural*; Plini el Jove, *Epístoles*; Estrabó, *Geografia*; Flavi Josefus, *Guerra dels Jueus*; Papyrus Oxyrrincus; Marcial, *Epigrames*; Ulpià; Digest; Teofrast, *Sobre les roques*; Dioscòrides, *Farmacologia*;

2.2.2. La metal.lúrgia. Homer, *Il·lada*; Homer, *Odissea*; Lucreci, *Sobre la naturalesa de les coses*; Plini el Vell, *Història Natural*; Vitruvi, *Sobre l'arquitectura*; Estrabó, *Geografia*; Xenofont; Diodor de Sicília, *Història*

2.2.3. Altres activitats artesanals-industrials; Plini el Vell, *Història Natural*; Plini el Jove, *Epístoles*

2.3. Sector terciari

2.3.1. El transport; Enni

2.3.1.1. El transport terrestre. Plini el Jove, *Epístoles*; Homer, *Odissea*; Pausànies, *Descripció de Grecia*; Estrabó, *Geografia*; Tit Livi, *Ab urbe condita*; Suetoni, *Vida dels dotze Cèsars*; C.I.L.; Sèneca, *Epístoles*; Estaci, *Silves*.

2.3.1.2. El transport marítim. Cèsar, *Guerra de les Gàl.lies*; Plini el Jove, *Epístoles*; Tucídides, *Guerra del Peloponès*; Estrabó, *Geografia*; Plini, *Història Natural*; Horaci, *Sàtires*; Vegeci, *De re militari*; Juvenal, *Sàtires*; Heròdot, *Història*; Homer, *Odissea*; Xenofont, *Anàbasi*; Tit Livi, *Ab urbe condita*; Cèsar, *Guerra Civil*; Sèneca, *Epístoles*; Demòstenes, *Contra Lacritus*; Filòstrat, *Vida d'Apol.loni*; Longus, *Dafnis i Cloe*; Vitruvi, *Sobre l'arquitectura*; Virgili, *Geòrgiques*; Dio Cassi, *Història de Roma*; Dionís d'Halicarnàs; Suetoni, *Vida dels dotze Cèsars*.

2.3.2. El comerç. Vies de comunicació. Heròdot, *Història*; Aristòtil, *Política*; Plini el Vell, *Història Natural*; Estrabó, *Geografia*; Aristòfanes, *Lisístrata*; Plaute, *Curculio*; Marcial, *Epigrames*; Petroni, *Satiricó*; Plutarc, *Vides paral.leles*; Filòstrat, *Llibre d'Apol.loni*; Vitruvi, *Sobre l'arquitectura*; Suetoni, *Vida dels Dotze Cèsars*; Plini el Jove, *Epístoles*; Varró, *Sobre la llengua llatina*; Homer, *Odissea*; Ciceró, *Contra Verres*; Història Augusta; Xenofont, *Art de l'equitació*; Ciceró, *Defensa de S.Roscius Amerinus*; Cató, *Sobre l'arquitectura*; Aristòtil, *Política*; C.I.L.; Diògenes Laerci; Anaximandre; Ptolomeu, *Geografia*; Vegeci, *De re militari*.

2.3.3. Les professions lliberals: pedagog, logògraf; oradors, rêtors, literats,... Marcial, *Sàtires*; Tàcit, *Diàleg dels oradors*; Quintilià, *Institucions oratòries*; Plini el Jove, *Epístoles*; Petroni, *Satiricó*; Marcial, *Epigrames*; Juvenal, *Sàtires*; Quint.Tuli Ciceró, *Breviari de campanya electoral*; Ciceró, *Sobre l'orador*;

Ciceró, *De finibus*; Ciceró, *Brutus*; Apuleu, *Florida*; Florus, *Virgili, orador o poeta?*.

juristes:Pròcul; crítics i gramàtics: Valeri Probo, Remi Palemón.

3. POLÍTICA

Polibi, *Històries*; Rutili Namacià; Ciceró, *Sobre la república*.

3.1. Formes de govern i institucions

3.1.1. La monarquia; Florus, *Historia Augusta*, Tit Livi, *Ab urbe condita*; Ciceró, *De legibus*; Eutropi, *Breviari*; Enni, *Annals*; Ciceró, *Sobre la república*; Luci Ampeli, *Liber memorialis*; Florus, *Gestes dels romans*; Plutarc, *Vides paral.leles*; Suetoni, *Vida dels dotze Cèsars*; Valeri Màxim.

3.1.2. La república; Ciceró, *De re publica*, *Catilinàries*, Cèsar, Tit Livi, *Ab urbe condita*; Valeri Màxim; Florus; Eutropi, *Breviari*; Enni; Sal.lusti, *Guerra de Iugurta*; Apià, *Història Romana*; Aulus Gel.li, *Nits àtiques*; Valeri Màxim, *Arts i fets memorables*; Apià, *Ibèrica*; Ciceró, *Defensa de Sext Rosci*; Suetoni, *Vida dels dotze Cèsars*; Plutarc, *Vides paral.leles*; Lucà, *Farsàlia*; Cèsar, *Sobre la guerra civil*; Apià, *Guerres civils*; Florus, *Epítom*; Ciceró, *Catilinàries*

3.1.3. L'imperi: Suetoni, *La vida dels dotze Cèsars*; Tàcit, *Annals*; *Historia Augusta*; Horaci, *Odes*; Veleyo Patèrcul, *Història de Roma*; Eutropi, *Breviari*.

3.2. Càrrecs polítics. Magistratures. Ciceró, *Sobre els deures*; Tit Livi, *Ab urbe condita*; Tàcit, *Annals*; Suetoni, *Vida dels dotze Cèsars*; Ciceró, *Sobre la República*; Ciceró, *Sobre les lleis*; Sal.lusti, *Conjuració de Catilina*; Aulus Gel.li, *Nits àtiques*; Ciceró, *Defensa de P.Sextio*.Lleis d'Osuna.

3.3. Dret. Lleis. Tribunals de justícia. Plini el Jove, *Epístoles*; Lleis de les Dotze Taules; Senatxonsult sobre les Bacanals; Sèneca, *Controvèrsies*; Plutarc, *Vides paral.leles*; Marcial, *Epigrames*.

4. SOCIETAT

Marcial, Juvenal, Horaci, Enni, *Sàtires*; Lucili: *Sàtires* (a gladiadors, nobles,...)
Petroni: *El Satiricó*; Plaute: *Comèdies*; Terenci: *Comèdies* (Hecyra o la suegra, Eunuco, Formió, Andriana; Fescennini, epitalami, genethliacon (versos populars de naixement, casament, mort); Libri officii, leges Regiae, Leyes de las XII Tablas , Commentarii Tit Livi, *Ab urbe condita* Corpus Inscriptionum Latinarum (C.I.L.)

4.1. Grups socials

Petroni, *Satiricó*; Plini, *Epistulae ad familiares*

Plaute; *Comèdies* (*Miles Gloriosus*, *Pseudolus*, *Aulularia*, *Menecmi*, *Pseudolus...*), Petroni, *El satiricó*; Florus (sobre Espàrtac); Tit Livi, *Ab urbe condita*; Dionís d'Halicarnàs; Sal.lusti, *La guerra de Iugurta*; *Cartes sobre l'estat*; Plini el Vell, *Història Natural*; Horaci, *Èpodes*; Ciceró, *Verrines*; *Defensa a Archias*; Apià, *Guerres Civils*; Plini el Jove, *Epístoles*; Tàcit, *Diàleg dels oradors*; *Germània*; Sèneca, *Cartes a*

Lucili; Florus, Epítom; Cató, Sobre l'agricultura; Apuleu, Metamorfosis; Ciceró, Filípiques; Horaci, Sàtires; Cèsar, Guerra Civil; Guerra de les Gàl.lies.

- 4.2. L'Educació. Institucions educatives i socials: schola, grammatica, literaria, rhetorica. Marcial, *Sàtires*, Cató, *De moribus*; Plutarc, *Vides paral.leles*; Decret de Dioclecià (sobre salari d'ensenyants) ; Quintilià, *De institutione oratoria*; Diodor de Sicília; Heròdot; Homer, *La Ilíada*; Tàcit, *Diàleg dels oradors*; *Annals*; Sal.lusti, *Guerra de Iugurta*; Sèneca, *Epístoles Morals*; Quintilià, *Sobre la formació del'orador*; Plutarc, *Vides paral.leles*; Ciceró, *Sobre l'orador*; *Sobre els deures*; *Defensa del poeta Archias*; Plini el Jove, *Epístoles*; Petroni, *Satiricó*; Juvenal, *Sàtires*; Horaci, *Sàtires*; Aulus Gel.li, *Nits Àtiques*; Hermeneumata Pseudositheana; Marcial, *Epigrames*; San Agustí, *Confessions*; *De vita beata*; Plini el Vell, *Història Natural*; Cèsar, *Guerra de les Gàl.lies*; Catul, *Poemes*; Sèneca, *Sobre la tranquil.litat de l'ànima*; Vitruvi, *Sobre l'arquitectura*.
- 4.3. La milícia. Guerra i pau.; Higí, *De munitionibus castrorum*, Frontí, *Stratagemata*; Plaute, *Miles Gloriosus*; Sal.lusti, *Bellum Iugurthinum*; *Conjuració de Catilina*; Cèsar, *Comentaris de la guerra civil*; Polibi, *Historia*; Horaci, *Odes*; Tibul, *Elegies*; Virgili, *Eneida*; Tàcit, *Annals*; *Germània*; Tit Livi, *Ab urbe condita*; Suetoni, *Vida dels dotze Cèsars*; Plutarc; *Vides paral.leles*; Lucà, *Farsàlia*; Flavi Josefus, *Guerra dels jueus*; Florus; Ciceró, *Sobre els deures*; Plini, *Història Natural*; Vitruvi, *Sobre l'arquitectura*; Demòstenes, *Filípiques*; Polibi, *Història*; Èsquil, *Agamèmnon*; Diodor de Sicília, *Història*; Apià, *Guerra Civil*; Vegeci, *De re militari*; Aristòtil, *Política*; *Història Augusta*; Pausànies, *Descripció de Grècia*
- 4.4. L'alimentació: Apici, *De re coquinaria*; Enni, *Hedyphagetica*; Antimo, *De observatione ciborum*; Petroni, *Satiricó*, Plini el Jove, *Epistulae*; Marcial, *Epigrames*; Suetoni, *Vida dels dotze Cèsars*; Ovidi, *Ars amandi*; Horaci, *Sàtires*; *Èpodes*; Cató, *Sobre l'agricultura*; Plini Vell, *Història Natural*; Estrabó, *Geografia*; Varró, *Sobre l'agricultura*; Pal.ladi, *Agricultura*; Macrobi, *Saturnalia*; Columel.la, *Sobre l'agricultura*; Plutarc, *Moralia*; Diodor de Sicília, *Història*; Aristòtil, *Metereologia*; Homer, *Odissea*.
- 4.5. El vestit. El pentinat. Costums. Hàbits i tradicions. Jocs.: Suetoni, *Vida dels dotze Cèsars*; Ovidi, *Ars Amandi*; *Metamorfosis*; *Fastos*; *Cosmètics per a la cara*; Tàcit, *Agricola*; Macrobi, *Saturnals*; Aulus Gel.li, *Nits Àtiques*; Plini el Jove, *Epístoles*; Lucreci, *Sobre la naturalesa de les coses*; Plini el Vell, *Història Natural*; Filòstrat, *Vida d'Apol.loni*; Aristòtil, *Història dels animals*; Dioscòrides, *Farmacologia*; Homer, *Odissea*; Lucà, *Farsàlia*; Columel.la, *Sobre l'agricultura*; Plaute, *Comèdia de l'olla*; Aristòfanes, *Els cavallers*; Marcial, *Epigrames*; Hesíode, *Treballs i dies*; Cató, *Sobre l'agricultura*; Marcial, *Epigrames*.
- 4.6. Jocs i esports. Espectacles. Suetoni, *Vida dels dotze Cèsars*; Plini, *Epistulae*; Virgili, *Eneida*; Tibul, *Elegies*; Juvenal, *Sàtires*; Frontó,

Història; Dio Cassi; Juvenal, *Sàtires*; Vitruvi, *Sobre l'arquitectura*; Tàcit, *Annals*; Estaci, *Silves*; Ovidi, *Amores*; Marcial, *Epigrames*; *Llibre dels espectacles*; Plutarc, *Vides paral·leles*; Lucreci, *Sobre la naturalesa de les coses*; Valeri Màxim, *Fets i dits memorables*; Plini el Vell, *Història Natural*; Juli Capitolí, *Antoní Pius*; Plini el Jove, *Epístoles*; *Panegíric a Trajà*; C.I.L.; Sèneca, *Cartes a Lucili*; *Epístoles*; Sant Ciprià, *Epístoles*; Ciceró, *Tusculanes*.

4.7. La vida privada; Marcial, *Sàtires i Epigrames*; Juvenal, *Persi*; Gènere epistolar, (Ciceró, *A Àtic. A Túlia, Als familiars, Tusculanes*; Plini, *Als familiars, A Trajà,...* i Horaci; *Carta als Pisons*);

4.7.1. L'amor; Ovidi, *Metamorfosis* (Apol·lo i Dafne, Zeus i Dànae, Europa, Io, Alcmena,...; Píram i Tisbe, Pigmalió, Orfeu i Eurídice, Eco i Narcís, Tereu i Filomel·la, Persèfone i Hades, Jasó i Medea; Hèctor i Andromaca...) *Amores, Remedia amoris, Ars amandi*, Catul, Properci, Tibul.; Lucreci, *De rerum natura*; Virgili, *Eneida IV* (Dido i Eneas)... Apuleu, *L'ase d'or*; Virgili, *Bucòliques, Eneida*; Terenci, *L'Eunuc*; Ovidi, *Amors, Remeis per a l'amor*; Catul, *Carmina*.

4.7.2. L'amistat, Ciceró, *De amicitia*; Ovidi, *Metamorfosis*, Pòntiques; Plini el Jove, *Cartes a Trajà*; Sèneca, *Cartes a Lucili*; Marcial, *Epigrames*;

4.7.3. La família. El matrimoni. La dona. La vida quotidiana. La casa. :Ciceró, *Ad Familiares*, *Sobre la vellesa, Dels deures, Filípiques; Sobre la república*; Ovidi: *Tristia, Ex pontho*; Lleis de les XII Taules; Dió Cassi (sobre impostos a solters,...); Digest (sobre adulteri); Plini, *Epistulae*; Sal.lusti, *Iugurta*; Sèneca, *Sobre els beneficis, Sobre la tranquil·litat de l'ànima, Cartes a Lucili, Sobre la ira, Consolació a Hèlvia, Controvèrsies*; Justinià, *Institucions*; Tit Livi, *Ab urbe condita*; Dio Cassi; Plutarc, *Qüestions romanes*; Catul, *Carmina*; Marcial, *Epigrames*; Juvenal, *Sàtires*; Aulus Gel·li, *Nits àtiques*; Sal.lusti, *Conjuració de Catilina*; Valeri Màxim, *Obres i dites memorables*; Corneli Nepot, *Sobre els homes il·lustres*; Estrabó, *Geografia*; Plutarc, *Vides paral·leles*; Plini el Vell, *Història Natural*; Dionís, *Lex Regia*; *Persi, Sàtires*; P.Festus; Horaci, *Art poètica, Sàtires*; Plaute, *Aulularia*; Petroni, *Satiricó*; San Ciprià, *De habitu virginum*.

4.7.4. La mort. Ciceró, *Sobre la vellesa, Lleis*; Lleis de les dotze taules; Polibi, *Història*; Petroni, *Satiricó*; Ovidi, *Amors*; Horaci, *Odes*; Marcial, *Epigrames*; Juvenal, *Sàtires*; Inscripcions funeràries.

5. RELIGIÓ

5.1. Politeïsmes: déus i déus olímpics; Varró, *Antiquitates rerum humanarum et divinarum*; Ciceró, *De natura deorum*; Lucreci, *De rerum natura*; Virgili, *Eneida*; Plaute, *Aulularia*; Ovidi, *Metamorfosis*; Horaci, *Carmen Saeculare*; Frontó, *Correspondència amb Marc Cèsar*; Fedre, *Fables Esòpiques*; Antologia Palatina; Florus, *Gestes dels romans*; Tit Livi, *Ab urbe condita*; San Agustí, *La ciutat de Déu*.

- 5.2. Mitologia. Llegendes. Epyllion, Virgili, *Eneida*; Appendix Virgiliana; Ovidi, *Metamorfosis*, *Ars amandi*, *Fastos*, *Heroidas*, Catul, *Carmina*; Estaci, *Tebaida*, Valeri Flac, *Argonàutiques*; Plaute, *Amfitrió*; Tit Livi, *Ab urbe condita*; Juvenci; Lucreci, *Sobre la naturalesa de les coses*; Sèneca, *Hèrcules a l'Eta*; Plutarc, *Vides paral.leles*; Apuleu, *L'ase d'or*.
- 5.3. El culte (sacrificis, supersticions, festes atlètiques...), Fasti (Ovidio: *Fastii*), Calendarii, Disciplina auguralis, Epigrames sepulcral, Cants fúnebres (Horaci, *Oda*), Epicedi, Consolatio., *Carmen Arvale*, *Cant dels Salis*, Inscripcions votives, nènies funerals; Ciceró, *De divinatione*, *De legibus*; Virgili, *Eneida*; Varró, *Sobre la llengua llatina*; Suetoni, *Vida dels dotze Cèsars*; Plutarc, *Vides paral.leles*; Ovidi, *Fastos*; Tit Livi, *Ab urbe condita*; Lucreci, *Sobre la naturalesa de les coses*; Horaci, *Odes*; Aulus Gel.li, *Nits àtiques*; Juvenal, *Sàtires*; Sil.li Itàlic, *Guerres púniques*; Fest; Fedre, *Faules Esòpiques*; Diodor de Sicília, *Història*; Historia Augusta.
- 5.4. La immortalitat i el més enllà (Avern)/ llibre VI de *L'Eneida*, Lactanci, Euhemerus; Ovidi, *Metamorfosis* (Orfeo i Eurídice; Teseu i Piritous; Hèrcules; Persèfone i Hades,...) ; Servi, *Comentari de l'Eneida*; Lucà, *Farsàlia*.
- 5.5. Les religions místiques i orientals: Apuleu, *L'ase d'or*; San Agustí, *La ciutat de Déu*.
- 5.6. El cristianisme; Tertulià, *Apologètic*; Sant Agustí, *Confessiones*, San Jerònim, Ambrosi; Lactanci, San Ciprià, Minuci Fèlix; Plini el Jove, *Cartes a Trajà (sobre tractament a cristians)*; Virgili, *Bucòliques*; Tàcit, *Annals*; San Justí, *Apologia*; Edicte de Milà.; Edicte de Tessalònica; Prudenci, *Peristephanon*; Prudenci, *Psychomachia*.

6. FILOSOFIA

- 6.1. Cató: Cató, *Carmen de moribus*; Horaci, *Èpodes*; Plutarc, *Vides paral.leles*; Sal.lusti, *Conjuració de Catilina*.
- 6.2. Pitagòrics.: Enni, *Epicharmus*; Porfiri, *Vida de Pitàgores*.
- 6.3. Epicureïstes: Lucreci, *De rerum natura*; Epictet, *Plàtiques*.
- 6.4. Estoics. Sèneca, *Naturalis quaestiones*, *De clementia*, *De brevitare vitae*, *De ira*, *Dialogi*, *De tranquillitate animi*, *Consolatio ad Helviam*, *De providentia*, *De vita beata*, *De otio*, *Cartes a Lucili*; Marc Aureli; Persi; Quintilià, *Institució Oratòria*; Horaci, *Sàtires*, *Odes*; Aulus Gel.li, *Nits àtiques*; Tàcit, *Annals*.
- 6.5. Ciceró: *Paradoxa stoicorum*, *De legibus*, *De finibus bonorum et malorum*, *De senectute*, *Topica*, *De re publica*, *De natura deorum*, *De amicitia*, *Hortensius*, *Tusculanae disputationes (sobre passions, por a la mort, al dolor,...)*, *Academica (sobre Tales, Anaximandre,...)*, *Brutus*;
Plutarc, *Vides paral.leles*, Ciceró.
- 6.6. . Medievals: Boeci, *Sententiae Varronis*,

7. CIÈNCIA I TÈCNICA

- 7.1. Astronomia/ Lucreci, *De rerum natura*, Manili, *Astronomica*; Censorí, *De die natali*; Nigidi Fígul, *De astronomia*; Claudi Ptolomeu, *Almagest* (terra al centre i planetes al seu entorn); Vitruvi, *De architectura* (sobre planetes i constel.lacions); Tàcit, *Històries*; Suetoni, *Vida dels dotze Cèsars*; Tit Livi, *Ab urbe condita*; Sèneca, *Apolocyntosis*; Ciceró, *Sobre la República*; San Isidor, *Llibre sobre la naturalesa*; Plini el Vell, *Història Natural*; Aeci, *Placita*;
- 7.2. Biologia/ Plini, *Naturalis Historia*; Dioscòrides, *De re medica*; Virgili, *Geòrgiques*.
- 7.3. Física i química/ Lucreci, *De rerum natura*; Simplicí, *Física* (paradoxa Aquíl.lles i la tortuga); Vitruvi, *De architectura* (sobre mecànica i hidràulica); Tesibi (invent de la clepsidra,...), Hieró d'Alexandria, *Mecàniques*; Simplicí, *Sobre el Cel, Física*; Plutarc, *Vides paral.leles*; Hipòlit, *Refutació de totes les heretgies*; Teofrast, *Sobre el foc*; Dio Cassi, *Història Romana*; Ulpià i Digest; Hero, *Pneumatica*; Diògenes Laerci, *Vida de filòsofs famosos*; Heròdot, *Història*; Tit Livi, *Ab urbe condita*; Plini el Vell, *Història Natural*; Aulus Gel.li, *Nits àtiques*; Demòstenes, *Contra Macartatus*; Papyrus Oxyrrincus.
- 7.4. Matemàtiques/ Balbo, *Geometria*, Boeci, *De institutione arithmetica*; Ciceró, *Tusculanae disputationes* (opinió sobre les matemàtiques a Roma); Aeci, *Placita* (sobre el poder dels números, dècada i tètada); Aulus Gel.li, *Nits àtiques* (etimologies matemàtiques i sobre como Pitàgores mesura l' estatura d' Hèrcules basant-se en el estadiu de Pisa); Horaci, *Epístola als Pisons*; Columel.la, *De re rustica*.
- 7.5. Medicina/ Corpus Hippocraticum , Plini, *Naturalis Historia*; Escriboni, *Compositiones* (receptes), *Medicina*, Pal.ladi, *De veterinaria medicina*; Cels, *Enciclopedia, De re medica*; Galè, *Sobre les escoles*; Dioscòrides, *De re medica*; Areteu, *Sobre la diabetes*; Vegenci, *Arte veterinaria*; Sora d'Èfes, *Sobre malalties de las dones*; Lucreci, *De rerum natura*; Properci, *Elegies*; Petroni, *Satiricó*; Marcial, *Epigrames*; Lucreci, *Sobre la naturalesa de les coses*; Homer, *Iliada*; Isidor de Sevilla, *Etimologies*; Sant Hilari de Poitiers; *Sobre la Trinitat*.
76. Tecnologia. Hesíode, *Treballs i dies*; Homer, *Odissea*; Lucreci, *Sobre la naturalesa de les coses*; Èsquil, *Prometeu Encadenat*; Isòcrates, *Panegíric*; Filòstrat, *Imagines*; Vitruvi, *Sobre l'arquitectura*; Xenòfanes, *Fragments*; Diodor de Sicília, *Història Antiga*; Anaxàgores; Aristòtil, *Sobre l'ànima, Política, Problemes mecànics, Metafísica*; Xenofont, *Memòries*; Polibi, *Històries*; Sèneca, *Epístoles morals a Lucili*; Estrabó, *Geografia*; Vitruvi, *Sobre l'arquitectura*; Pal.ladi, *Agricultura*; Procopi,

Història de les guerres; Aulus Gel.li, Nits àtiques; Plaute, Asinaria; San Agustí, Cartes; Suetoni, Vida dels dotze Cèsars; Apuleu, L'ase d'or; Teofrast, Sobre el foc; Plini el Vell, Història Natural; Marcial, Epigrames; Plutarc, Vides paral.leles; Aristòfanes, Assembleïstes; Pausànies, Descripció de Grècia; Arquímedes; Juvenal, Sàtires; Sèneca, Especulacions sobre la naturalesa; Ciceró, Sobre la República, Sobre els deures, Tusculanes, Brutus, Sobre la naturalesa dels déus; Homer, Iliada; Hero, Pneumatica; Cassiodor, Cartes; Pal.ladi, Agricultura; Frontí, Sobre els aqüeductes de Roma; Plató, Lleis, República; Petroni, Satiricó.

8. ARTS

Horaci, *Épodes*; Ciceró, *Tusculanes, A favor de Flac*.

8.1. Literatura

8.1.1. Teoria/Quintilià, *Institutio oratoria*, Ciceró, *De inventione*, Orator, *De oratore*, *Topica*; Varró, *De lingua latina*, Suetoni, *De grammatici et rhetoribus*, *Retòrica* Ad Herennium, Tàcit, *De oratoribus*, *Dialogus*; Valeri Màxim, *Factorum et dictorum memorabilium*, *Exempla* (col.leccions de recursos literaris), *Art menor paròdic* (refranys, acudits, endevinalles *Testamentum porcelli*); Isidor, *Etimologies*; Lucreci, *De rerum natura* (sobre la creació literària); Horaci, *Ars Poetica*, *Epistula ad Pisones*, *Sermones*; Ploci, *Artes grammaticae*

8.1.2. Poesia èpica/ Virgili: *Eneida*, Enni, Nevio, Sili Itàlic; Estaci

8.1.3. Poesia lírica/ Catul, Properci, Horaci, Tibul, Ligdam, Sulpícia,

Ovidi..

8.1.4. La tragèdia/ Sèneca: *Medea*, *Agamèmnon*, *Èdip*, *Fedra*, *Herculens furens*

8.1.5. La comèdia/ Plaute, Terenci

8.1.6. La novel.la/ Petroni, *Satiricó*, Apuleu, *L'ase d'or*; Heliodor, *Etiòpiques*

8.1.7. La faula; Fedre

8.1.8. Epístoles, Memòries, Discursos...Cèsar, San Agustí, *Confessiones*; Sèneca, *Cartes a Lucili*; Plini, *Epistulae*; Ciceró, *Epistulae*; Suetoni, *Vida dels dotze Cèsars*; Corneli Nepot, *De viris illustribus*

8.1.9. Epigrames i sàtires: Marcial, Juvenal; Lucili; Persi; Horaci

8.1.10. Historiografia.

8.2. Pintura: frescos etruscos, frescos pompeians; mosaics. Vitruvi, *Sobre l'arquitectura*; Petroni, *Satiricó*; Plini el Vell, *Història Natural*;

8.3. Escultura. Ara pacis Augustae; Relleus de sarcòfags; relleus columna trajana; arc de Tito; Retrats

8.4. Arquitectura i urbanisme. Vitruvi, *De architectura* (construccions en general, aqüeductes, ponts, ciutats,...); Cèsar, *Guerra d' Hispania (construcció de ponts)*; Plini el Jove; *Epistulae* i Petroni, *Satiricó (descripció de la casa, termes,...)* Dio Cassi, *Història*; Tàcit, *Agricola, Annals*; Plutarc, *Vides paral.leles*; Tit Livi, *Ab urbe condita*; Amià Marcel.lí, *Història*; Suetoni, *Vida dels dotze Cèsars*; *Història Augusta*; Ovidi, *Pòntiques*; marcial, *Epigrames*; Juvenal, *Sàtires*; Cèsar, *Guerra Civil, Guerra de les Gàl.lies*; Heròdot, *Històries*; Dio Cassi, *Història de Roma*; Vegeci, *De re militari*; Dionís d'Halicarnàs, *Antiguitats de Roma*; C.I.L.; Frontí, *Els aqüeductes de la ciutat*

- de Roma*; Sícul Flac; Estaci, *Silves*; Sèneca, *Cartes a Lucili*; Inscipcions; Columel.la, *Sobre l'agricultura*; Varró, *Sobre l'agricultura*
- 8.5. Música/ Plaute, *Cantica* de las comèdies
- 8.6. Dansa: Laberi, *Mims*; Publili Syro, *Mims*; pantomimes,

Tot i que el treball esbasa en un estudi de la cultura llatina, a partir de textos , també inclourem una petita bibliografia d'autors i obres sobre cultura grega per a aprofundir en els temes anteriors o per a desenvolupar-los independentment.

Sabem que és molt incomplet, però seguim el mateix guió que el de cultura llatina per a fer-ne paral.lelismes entre ells. Aquest guió desenvolupat serà un altre treball de recerca per si sol.

LA CULTURA GREGA

1. GEOGRAFIA

- 1.1. Geografia física/ Estrabó, *Geografia*; Ptolomeu, *Guia de geografia*; Hecateu de Milet, *Geografia Històrica*; Eratòstenes (mesura de para.lels i meridians); Hiparc (primer mapa amb projecció)
- 1.2. Literatura periegètica/ Pausànies, *Descripció de Grecia* , Dionís, *Periegesis*; Heròdot d' Halicarnàs *Historia*; Piteas de Marsella; *Descripció de l' Oceà*; Polibi (descripció d' Hispània); Posidoni, *L'Oceà*

2. ECONOMIA

2.1. Sector primari

- 2.1.1. L' agricultura/ Hesíode, *Els treballs i els dies*
- 2.1.2. La cacera/ Xenofont, *Cinegètic*; Aristòtil, *Història sobre els animals*
- 2.1.3. La pesca/
- 2.1.4. La mineria (¿mines de plata del Laurion, p.e.?)

2.2. Sector secundari

- 2.2.1. La ceràmica
- 2.2.2. La metal.lúrgia
- 2.2.3. Altres activitats artesanals-industrials

2.3. Sector terciari

- 2.3.1. El transport
- 2.3.1.1. El transport terrestre
- 2.3.1.2. El transport marítim/ Hesíode, *Els treballs i els dies*
- 2.3.2. El comerç/ Xenofont, *Econòmic*
- 2.3.3. Las professions lliberals: pedagog, logògraf (Hecateu de Milet), orador, rètor, literat

3. POLÍTICA

3.1. L'Estat: la polis/ Plató, *La república*; Aristòtil, *Política*

3.2. Formes de govern i institucions

3.2.1. La monarquia/ Xenofont, *Hieró*

3.2.2. L'oligarquia (aristoi, consell, assemblea)/ Aristòtil, *La constitució d'Atenes*

3.2.3. L'arcontat/ Soló, *Elegia a las Muses*, *Eunomia*

3.2.4. La tirania/ Dracó, *Còdig Draconià*; Hiparc

3.2.5. La democràcia (arconts, assemblea, consell) / Demòstenes, *Filípiques*
Aristòfanes, Les assembleïstes; Tucídides, *Història de la guerra del Peloponès*; Aristòtil, *Política (sobre democràcia)*; Plutarc, *Pericles*
Heròdot, *Histories*

3.3. Càrrecs polítics

3.4. El Dret. Lleis, tribunals

4. SOCIETAT

Comèdies d' Aristòfanes

4.1. Grups socials

4.1.1. Aristòcrates guerrers (època arcaica)

4.1.2. Ciutadans rics (terratinents, grans comerciants)

4.1.3. Ciutadans pobres (petits propietaris, petits comerciants, artesans)

4.1.4. Esclaus : Menandre, *Andriana*

4.1.5. Metecs

4.2. Educació. Institucions educatives i socials: el gimnasi, el liceu, l'acadèmia, la biblioteca, el Museu(Aristòtil, Plató, Ptolomeu, Demetri Faleron); Aristòfanes, *Núvols (contra Sòcrates)*; Aristòtil, *Ètica a Nicòmac*

4.3. La milícia. Guerra i pau. Aristòfanes, *La pau*, Lisístrata, *Acarnesos (sobre la guerra i la pau)*

4.4. L'alimentació; Homer: *L' Odissea*

4.5. El vestit. Costums, . Hàbits, costums, tradicions, jocs

4.6. Jocs i esports/ Píndar, *Epínics, Olímpiques*

4.7. La vida privada Aristòfanes, *Tesmofòries*, *Granotes (misogínia)*

4.7.1. L'amor/ Eurípides, *Hipòlit*; Aristòfanes, *Lisístrata*; Plató, *El banquet*, Homer, *Odissea (Circe, Penèlope, Nausicaa, Calipso)*

4.7.2. L' amiatat/ *La Ilíada (Aquí.les i Patrocle)*; *L'Odissea (Peritous i Teseu)*; Homer, *Ilíada (tema hospitalitat: Telèmac i Néstor)*; Sòfocles, *Filòctetes*

4.7.3. La família i la vida quotidiana. Matrimoni. La dona. La casa. Costums familiars/ Eurípides, *Medea*, Sòfocles: *Antígona*, *Èdip*, *Electra*
Èsquil, Orestíada

4.7.4. La mort.

5. RELIGIÓ

5.1. Politeïsmes: déus i déus olímpics/ LLucià de Samòsata, *Diàlegs dels déus*.

- 5.2. Mitologia. Llegendes. Hesíode, *Teogonia*
- 5.3. El culte (sacrificis, supersticions, festes atlètiques...). Polibi, *Històries*; Eurípides, *Las bacants*
- 5.4. La immortalitat i el més enllà(Avern)/ Aristòfanes, *Les granotes*; *L'Odissea* (cant XI); Aristòtil, *Sobre l'ànima*; Plató, *Fedó*; LLucià, *Diàlegs dels morts*; Himne homèric, *Himne a Demèter*
- 5.5. Les religions místiques: Himne homèric a Demèter (Eleusis i Deméter)
- 5.6. Altres religions. Orientals.

6. FILOSOFIA

Hipòlit; Refutació de totes les heretgies (sobre Tales, Demòcrit,...)

- 6.1. Els presocràtics
  - 6.1.1. Tales
  - 6.1.2. Pitàgores
  - 6.1.3. Heràclit
  - 6.1.4. Anaximandre, Anaxímenes, Empèdocles,...
- 6.2. Sòcrates/ Xenofont, *Apologia de Sòcrates*; Aristòfanes, *Els núvols* (sàtira contra Sòcrates); Plató, Critó, *Apologia de Sòcrates*; Eutifró
- 6.3. Plató/ Plató, *Càrmides*, *Protàgores*, *Fedó*
- 6.4. Aristòtil/ Aristòtil, *Física*, *Metafísica*, *Ètica a Nicòmac*

7. CIÈNCIA I TÈCNICA

- 7.1. Astronomia/ Aristarc de Samos (sobre mesures de la lluna; terra gira entorn del sol); Tales de Milet (astres suren sobre l'aigua); Heràclides; Aristòtil, *Sobre els cels (la terra és rodona)*; Anaximandre; Filolau; Hiparc; Demòcrit; Eudoxos
- 7.2. Biologia/ Teofrast, *La investigació de las plantes*; Aristòtil, *Història dels animals*
- 7.3. Física/ Arquímedes, *Sobre els cossos flotants*, *El mètode*, *El sorral* (càlcul dels grans de sorra de l'univers); Aristòtil, *Física*, *Qüestions mecàniques*
- 7.4. Matemàtiques/ Tales, Euclides; Pitàgores; Eratòstenes (*garbell per aïllar els nombres primers*); Aristòtil, *Órganon*
- 7.5. Medicina/ Hipòcrates, *Corpus Hippocraticum*; Plató, *El banquet*; Pitàgores i Alcmeó (la salut és l'harmonia de contraris del nostre cos i ment)
- 7.6. Química/ Parmènides?
- 7.7. Tecnologia

8. ARTS

- 8.1. Literatura

- 8.1.1. Teoria/ Aristòtil, Poètica, Sobre el sublim (de crítica literària); Plató, lo (la poesia és inspiració divina)
- 8.1.2. Poesia èpica/ *La Iliada, La Odissea*
- 8.1.3. Poesia lírica/ Safo, Píndar, *Epinicis, Olímpiques*; Cal·lí; Tirteu; Soló; Teognis; Teòcrit; Alceu; Anacreont; Simònides; Mimnerm; Baquil·lides,...
- 8.1.4. La tragèdia/ Èsquil, Sòfocles, Eurípides ; Aristòfanes, Les granotes, Les tesmofòries (comparació irònica entre esquilo y Eurípides)
- 8.1.5. La comèdia/ Aristòfanes; Menandre, "*El misantrop*"
- 8.1.6. La novel·la/ Longo, *Dafnis i Cloe*
- 8.1.7. La faula/ Isop
- 8.1.8. Altres gèneres: Memòries, biografies, discursos,...
- 8.1.9. Historiografia.

- 8.2. Pintura. Mosaics. Zeuxis, Polignot, Parrasi/ Plató, *La república*
- 8.3. Escultura. Miró, Policlet, Fídies, Praxítel·les/ Policlet, *Canon*
- 8.4. Arquitectura i urbanisme. Calícrates, Hipodam de Milet, Fídies/ Plutarc *Pèricles; Ictí*
- 8.5. Música/ Plató, *Les lleis*; Pseudo Plutarc, *De musica*; Filodem, *De musica*
- 8.6. Dansa

*****

Aquest treball ha estat realitzat gràcies a una llicència concedida pel Departament d'Ensenyament , durant els mesos de febrer a juny de l'any 2001.

Per a portar a terme un treball de recerca, i en aquest particularment ho hem comprovat, sempre es d'agrair el suport pel que fa a motivació, ànim i a la contribució amb idees i material concret a aquells amics, professors, i familiars que hi han ajudat.

Per l'ajut d'uns i la comprensió dels altres, a tots ells, però a cadascú en particular, el nostre agraïment.

Volem, però, sobretot, donar les gràcies concretament a Francisco Alonso, a José Martínez Gázquez i a Eusebi Ayensa.

Anna Saurí i Font
Torroella de Montgrí, Octubre de 2001

ANNEX :

**SELECCIÓ
DE
TEXTOS**

PROJECTE: Estudi de la cultura llatina a partir de textos originals

**ANNA SAURÍ I FONT
CURS 2000-2001**

INDEX

1. GEOGRAFIA	P. 122
2. ECONOMIA	P. 123
3. POLÍTICA	P. 125
4. SOCIETAT	P. 130
5. RELIGI	P. 142
6. FILOSOFIA	P. 153
7. CIÈNCIA I TÈCNICA	P. 156
8. ARTS	P. 159

ANNEX DE TEXTOS

1. GEOGRAFIA

TEXT N. 1

POMPONI MELA, *Chorographia II*, 86-87

Descripción de Hispania y de sus habitantes.

Hispania está envuelta por mar en todas sus partes, excepto por el lado que confina con las Galias. [...] Es abundante en hombres, caballos, hierro, plomo, cobre, plata y oro; y es tan fértil que, incluso en algunos lugares donde la falta de agua la hace estéril y pobre, produce, no obstante, el lino o el esparto. Divídese en tres partes: una se llama Tarraconense, otra Bética y otra Lusitania. La Tarraconense, que limita por un extremo con las Galias y por otro con la Bética y la Lusitania, se extiende por Nuestro Mar a lo largo de las costas que miran al Mediodía, y por el Océano por la parte que mira al Septentrión. Las otras dos partes están separadas por el río Anas, de lo que resulta que la Bética se asoma a dos mares: por el Occidente al Atlántico; por el Mediodía al Nuestro. La Lusitania se extiende únicamente sobre el Océano, pero mientras uno de sus lados está expuesto al Norte, su frente lo está al Occidente.

TEXT N.2

TIT LIVI, *Ab urbe condita*, 34,9,1-10

Empúries romana.

“Ja llavors formaven Empúries dues ciutats, separades per una muralla. Una era habitada pels grecs, oriünds de Focea, com els massaliotes, l'altra pels hispans; però la ciutat grega, oberta al mar, tenia un clos de muralla de menys de quatre-cents passos; el recinte dels hispans, més allunyat del mar, era de tres mil passos de perímetre. Un tercer poble era dels colons romans, que hi foren establerts pel diví Cèsar després de la desfeta dels fills de Pompeu. Actualment tots tres pobles resten units en un de sol, després d'haver estat acceptats a la ciutadania romana, de primer els hispans, després, els grecs. Hom es preguntaria què els protegia, veient-los envoltats, d'una banda, pel mar obert i de l'altra, pels hispans, un poble ferotge i bel·licós. La disciplina, que el temor d'un veí més fort manté admirablement, era la salvaguarda de la feblesa. La part de la muralla que donava als camps era molt ben fortificada, i en aquest costat només fou oberta una única porta, arran de la qual sempre hi havia un sentinella permanent, que era un dels magistrats. A la nit, una tercera part dels ciutadans feia guàrdia a les muralles; i no era pas solament per costum o per complir la llei, sinó que hi feien les quàrdies i hi passaven les rondes amb tanta cura, com si l'enemic estigués a les portes. No rebien cap hispà a la ciutat, ni tampoc ells en sortien sense precaució. De banda de mar, la sortida era totalment lliure. No sortien mai per la porta que donava a la ciutat dels hispans, si no era en bon

nombre, gairebé la tercera part d'aquells que la nit anterior havien estat de guàrdia a les muralles. La causa de les sortides era aquesta; els hispans, desconexadors de la mar, s'acontentaven amb el comerç i amb la possibilitat de comprar mercaderies que els veïns importaven amb les seves naus i, a més, també ells mateixos volien vendre'ls els productes de les seves terres. L'interès d'aquesta utilitat recíproca feia que la ciutat hispana estigués oberta als grecs.

TEXT N. 3
ESTRABÓ, *Geografia*, III, 2

Clima i relleu d'Ibèria.

La seva part primera per occident és, com ja hem dit, Ibèria. Una bona part d'aquesta és difícilment habitable, perquè en una gran extensió és formada per muntanyes, boscos i planes de sòl pobre que ni tan sols no disposa d'aigua d'una manera uniforme. La part septentrional és extremadament freda, a la qual cosa s'afegeix l'aspror, i veïna de l'Oceà; cal afegir-hi encara l'aïllament i la manca de lligams amb les altres regions, de manera que presenta unes pessimes condicions d'habitabilitat. Aquestes regions són com deiem, però, en canvi, la dels sud és gairebé tota fèrtil, particularment la de més enllà de les Columnes; això es posarà de manifest en els capítols referents a cada territori, després que n'hagim fet un esbós de la configuració i de l'extensió.

2. ECONOMIA

TEXT N. 4
ESTRABO, *Geografia* III , 2,6

Les riqueses d'Ibèria.

Turdetània exporta blat, molt de vi i oli; i no tan sols en una gran quantitat, sinó també amb una qualitat insuperable. També s'exporta cera, mel, peix, cotxinilla i mini [...]. Té sal fòssil i molts corrents de rius salats; per això, tant en aquestes costes com a les de més enllà de les Columnes hi ha molts tallers de salaó de peix, que produeixen salmorres tan bones com les pòntiques (del mar Negre) [...].

A la riquesa d'aquesta comarca es pot afegir l'abundància de minerals, que són un motiu d'admiració. Perquè, per bé que tot el territori dels ibers n'és ple, no totes les terres són tan riques i fèrtils alhora [...]. Fins ara, no s'ha trobat cap altre lloc a la terra on l'or, l'argent, el coure i el ferro nadius hagin estat tan abundants i excel·lents com en aquesta zona.

Polibi, quan esmenta les mines de *Carthago Nova*, diu que són molt grans, que es troben a uns vint estadis de la ciutat, que ocupen una superfície de quatre-cents estadis, que hi treballen quaranta mil obrers i que abans (segle II aC) produïen vint-i-

cinc mil dracmes diaris [...]. En aquesta ciutat i a la rodalia hi ha molts tallers de salaó; és el principal empori per a les mercaderies, les quals, quan procedeixen de l'interior, s'intercanvien per les que arriben del mar, i quan procedeixen de mar, per les que arriben de terra endins.

Emporion (Empòrion, nom grec d'Empúries, l'*Emporiae* romana) és una colònia fundada pels massilienses(marsellesos) [...]. També és una terra excel·lent, amb uns ports magnífics. Molt a prop hi ha *Rhode* (Roses), petita factoria dels emporitants, però fundada, segons diuen alguns, pels rodís [...]. Els emporitants tenen la mà trencada a teixir lli. Algunes de les terres de l'interior són força bones, però d'altres només produeixen espart, el jonc palustre de menys utilitat, per la qual cosa la plana rep el nom de plana Jonquera, i és el lloc per on passa la via que anomenem *exterior* i que va des d'Itàlia fins a Ibèria: concretament a la Bètica.

TEXT N. 5

PLAUTO, *Curculio*, 470 – 85

El foro romano en tiempos de Plauto.

Quien quiera habérselas con un falsario, que vaya al Comicio; quien busque un embustero o un rufián, lo encontrará por el templo de Cloacina; los maridos ricos y con ganas de arruinarse hay que buscarlos por la Basílica; allí se podrán encontrartambién a las viejas pellejas y a las gentes de negocios. Los que se reúnen para cenar juntos a escote están en el mercadlo de pescado. En la parte baja del foro pasean las gentes de bien y los ricos; en el centro, a lo largo del canal, los fardones; los descarados y los charlatanes y las malas lenguas, más arriba del lago Curcio, que tienen el descarado de decir injurias a los demás por quítame allá esas pajas mientras que habría más que motivo para que se dijera con verdad de ellos mismos. En las Tiendas Viejasestán los prestamistas y los que toman dinero a crédito. Detrás del templo de Cástor, allí están las gentes de las que no debe fiarse uno demasiado deprisa. En la calle Toscana están los que hacen comercio de sí mismos. En el Velabro, los panaderos, los carniceros y los adivinos, los que se dedican a retocar las mercancías o los que las suministran para que sean retocadas.

TEXT N.6

PETRONIO, *Satiricón*, 76, 3-8

Riesgos marítimos y sus compensaciones.

Me entró el ansia de dedicarme a los nogocios. Para no cansaros más: fleté cinco barcos, los cargué de vino –entonces estaba a precio de oro-, los envié a Roma. Pudo la gente pensar que había dado la orden: todos los barcos se hundieron. De verdad, sin bromas. En un solo día Neptuno se trago treinta millones. ¿Creéis que me desanimé?. Ni soñarlo. La pérdida me sirvió de acicate, como si nada. Fleté otras

naves mayores, mejores y más afortunadas, para que nadie dijera que no era un hombre de aguante. Ya sabes, a grandes males, grandes remedios. Cargué otra vez vino, tocino, legumbres secas, perfumes, esclavos. En ese punto Fortunata hizo algo que no tiene precio: vendió todo el oro que tenía, toda su ropa y me puso en la mano cien áureos. Esa fue la semilla de mi fortuna. Cuando está de dios, todo va bien. En un solo viaje saqué diez millones en cifras redondas.

3.POLITICA

TEXT N.7

CICERÓN, *De Republica* 26-48

Sobre el rey.

¿No veis, pues, cómo un rey degeneró en déspota, y cómo, por el defecto de una sola persona, una forma de gobierno se convirtió de buena en mala?. Éste es el tipo de déspota del pueblo que los griegos llaman tirano; pues dicen que rey es el que gobierna al pueblo como padre, y conserva a los que manda en la mejor condición de vida; una forma de gobierno que, como dije, es buena, pero que se inclina y tiende a la más perniciosa; porque, tan pronto como el rey propende a un despotismo injusto, se convierte en tirano, una bestia como no cabe imaginar otra más horrorosa ni más odiosa para dioses y hombres, pues, aunquetiene apariencia de hombre, sin embargo, por la inhumanidad de su conducta supera a las fieras más monstruosas. Porque, ¿quién llamaría hombre justamente a uno que no quiere tener comunidad jurídica, ni sociedad humana alguna con sus conciudadanos, ni con todo el género humano?. Pero tendremos otra ocasión mejor para hablar de este tipo de hombre cuando nuestra misma historia nos lleve a hablar de los que tendieron al despotismo después de haberse hecho libre nuestra ciudad. He ahí, pues, el primer origen de la tiranía, pues los griegos llamaron así al rey injusto, y los romanos dieron siempre este nombre a todos los reyes que detentaban por sí solos una potestad perpetua sobre sus pueblos.

TEXT N. 8

TITO LIVIO, *Ab urbe condita*, 1-17

La elección de un rey.

Después invadió a los senadores el temor de que alguna potencia extranjera atacase a un estado sin gobernante, a un ejército sin jefe. Así, pues, por un lado, se quería que hubiera un jefe, por otro, nadie tenía la intención de ceder ante el otro bando. Así, se distribuyen el poder entre sí los cien senadores, hechas diez decurias y nombrado un jefe para cada decuria, para que se pusieran al frente del gobierno. Ostentaban el mando diez senadores: sólo uno tenía las insignias del poder y los lictores; el mando duraba cinco días y pasaba de uno a otro por turno y el intervalo duró un año. Esta situación se llamó interregno.

La plebe murmuraba que la servidumbre se había multiplicado, que habían sido creados cien tiranos en vez de uno y no parecían los ciudadanos dispuestos a soportar más que a un rey y, además, nombrado por ellos mismos. Como los senadores se hubieran dado cuenta de que se agitaban estos proyectos, pensando que se debía ofrecer espontáneamente aquello que iban a perder, obtuvieron el favor del pueblo, confiándole la decisión suprema, de tal manera, que no le concedían más atribuciones de las que ellos se reservaban. En efecto, decretaron que, cuando el pueblo hubiese nombrado un rey, este nombramiento fuese válido, si los senadores lo ratificaban. Hasta tal punto fue grata al pueblo esta actitud, que, para que no pareciese que los senadores les ganaban en generosidad, resolvieron y ordenaron que el Senado decidiera quién reinaría en Roma.

TEXT N. 9

FLORO, *Epítoma*, 2,21, 9-11

Segundo triumvirato. Fin de la república.

Antonio se suicidó clavándose una espada; Cleópatra se lanzó a los pies de Octavio e intentó atraer la mirada del vencedor. Todo resultó en vano... Cuando Cleópatra perdió todas las esperanzas que había puesto en el príncipe Octavio y comprendió que ella serviría para celebrar su triunfo, aprovechando un descuido de la guardia, se encerró en su mausoleo –así llaman a los sepulcros de los reyes. Allí, revestida con los ornamentos más bellos, se colocó en un féretro lleno de perfumes junto a Antonio, aplicó unas serpientes a sus venas y abrazó la muerte como quien se entrega a un sueño.

TEXT N. 10

CICERÓ, *De Republica*, I, 26

Tota República, que com ja he dit, significa “cosa del poble”, s’ha de regir per alguna mena de govern, perquè sigui durable (...). Consegüentment, aquest govern s’ha d’atribuir a una sola persona, o a alguns escollits, o ha de ser assumit per la multitud, és a dir, per tothom. Quan el màxim poder és a mans d’una sola persona, aquest governant l’anomenem rei, i anomenem regne aquesta situació de la república. En canvi, quan és a mans d’uns quants escollits, aleshores es diu que la ciutat és regida pel criteri dels millors. Però és una ciutat popular (ja que així l’anomenen) aquella en què totes les coses estan en el poble. Qualsevol d’aquests tres tipus de règim., mentre mantingui el vincle que al principi va unir els homes entre ells en la formació dels estats, si bé no és perfecte, ni al meu parer, òptim, podria ser, si més no, tolerable i, fins i tot, preferible als altres. Perquè el rei jsut i savi, els ciutadans escollits i destacats, fins i tot el poble (encara que això no sigui gaire probable), si és que no hi intervenen les injustícies i al cobdícia, potser podrien constituir un govern més o menys estable.

Tanmateix, en les monarquies tota l’altra gent intervé massa poc en les lleis i en les decisions que afecten la comunitat; sota el domini dels millors la majoria gairebé no pot ser particip de la llibertat, per tal com no té capacitat de decidir ni d’actuar en els afers comuns. I quan és el poble qui ho duu tot a terme, encara que es tracti d’un poble just i moderat, l’igualitarisme e’s tanmateix injust, ja que no estableix cap jerarquia d’autoritat (...)

I aquí parlo d'aquests tres tipus de repúbliques en estat pur, sense pertorbacions ni barreges. En primer lloc, cadascun d'aquests models incorre en els defectes a què me'he referit; a més, tenen altres defectes perniciosos: no hi ha cap d'aquestes repúbliques que no corri el perill de precipitar-se o lliscar cap a la degeneració.

TEXT N. 11

SUETONIO, *Vida de los Doce Césares*, Augusto.

Su alianza con Antonio siempre fue dudosa, y sus sucesivas reconciliaciones sólo eran malos arreglos; por lo tanto, la rompió al fin, y para mejor demostrar que Antonio había derogado su dignidad de ciudadano, hizo abrir y leer ante la asamblea el testamento dejado por él a Roma, en el que designaba entre sus herederos a los hijos que tuvo con Cleopatra... Sólo permaneció veintisiete días en Brindisi, el tiempo necesario para satisfacer las demandas de los soldados; después pasó a Egipto...puso sitio a Alejandría, donde Antonio se había refugiado con Cleopatra; pronto se adueñó de la ciudad. Antonio hizo una última tentativa de paz: pero Augusto le obligó a matarse y luego fue a ver su cadáver. A Cleopatra deseaba tan vivamente reservarla para su triunfo, que hizo que algunos psylos chupasen el veneno de su herida, pues se creía que se había matado haciéndose morder por un áspid. Concedió a los dos el honor de una sepultura común y mandó terminar la tumba que ellos mismos había comenzado.

TEXT N. 12

VELEYO PATÉRCULO; *Historia de Roma*

Un fiel oficial reza por el emperador Tiberio y por Roma. Júpiter Capitolino, y Marte Gradivo, autor y consolidador del nombre romano, y Vesta, guardiana del fuego eterno, y todos los demás dioses que han elevado el poder del Imperio Romano hasta la más alta cima del mundo, os ruego y os suplico públicamente: guardad, preservad, proteged este orden, esta paz y a este príncipe, y que cunado haya recorrido todo el espacio de su vida mortal, nombre sucesores que en el tiempo debido puedan soportar sobre sus hombros la carga del imperio del mundo con la firmeza con que le hemos visto soportarla...

TEXT N. 13

CICERÓ; *De legibus*, III, 3, 4

Atribuciones de los diversos magistrados.

Sean los ediles los encargados de la ciudad, de los aprovisionamientos, de los juegos solemnes; para ellos sea este cargo el primer escalón para su ascenso a otros cargos honoríficos más importantes. Que los censores anoten en el censo

las edades de los ciudadanos, sus hijos, sus siervos y sus bienes de fortuna; que velen por los templos de la ciudad, las vías de comunicación, los acueductos, el erario público, los tributos; que distribuyan al pueblo según las respectivas posiciones económicas, las edades y las clases sociales; distribuyan la descendencia de caballeros e infantes; impidan que haya célibes; rijan las costumbres del pueblo; no dejen en el Senado ni un dolo senador indigno de serlo. Sean dos, conserven su cargo durante un quinquenio. Sean anuales las restantes magistraturas y exista siempre esta potestad. Sea árbitro del derecho el pretor, que juzgue los asuntos privados y ordene que sean juzgados. Sea éste el guardián del derecho civil. Haya con potestad igual a la de éste tantos pretores cuantos el Senado haya decretado y el pueblo haya nombrado.

Haya dos magistrados con mando de rey; llámense pretores, jueces y cónsules, nombres derivados de *praeire*, *iudicare* y *consulere*. Posean en campaña la jurisdicción suprema, sin tener sobre ellos ninguna autoridad superior a la suya. Que la seguridad del pueblo sea para ellos ley suprema.

Que nadie ocupe de nuevo este mismo cargo, si no han transcurrido diez años. Que observen la edad de acuerdo con la ley sobre los años mínimos exigidos para ocupar un cargo. Pero si alguna vez hay una guerra muy peligrosa o discordias civiles, tenga uno solo, durante no más de seis meses, si así lo ha decretado el Senado, las mismas atribuciones que los dos cónsules juntos, y sea éste el “*magister populi*”. Tenga a sus órdenes a uno que le mande la caballería. Sean tribunos de la plebe los diez magistrados que ésta haya nombrado en defensa suya contra la violencia de los magistrados, para llevar auxilio a los plebeyos. Tenga fuerza de ley lo que estos tribunos de la plebe hayan prohibido y lo que hayan propuesto a la plebe; sean inviolables: y no dejen a la plebe privada de su asistencia.

Que tengan el derecho de convocar al pueblo y a los senadores el cónsul, el pretor y el “*magister*” del pueblo y de la caballería...: que los tribunos tengan el derecho de convocar a los senadores.

TEXT N. 14 LLEIS D'OSUNA

Obligacions dels edils d'Urso.

Els que siguin edils, que en el transcurs de la seva magistratura facin un combat gladiatori i unes representacions teatrals en honor de Júpiter, Juno i Minerva, per espai de tres dies, durant la major part del dia, i per un dia, al circ o al fòrum, en honor de Venus. En aquestes representacions i en aquest combat, que cadascú gastí dels seus diners no menys de 2000 sestercis, i sigui lícit per a cada edil prendre de la caixa pública fins a 1000 sestercis. El duntir o el prefecte que mirin de proporcionar-los-hi aquesta quantitat, i que ells la prenguin sense frau per la seva banda.

TEXT N. 15

DIONISO DE HALICARNASO; *Historia antigua de Roma*, 2, 14, 1-3

Funciones de cada magistratura.

Para el rey reservó estos honores: en primer lugar la supremacía en las celebraciones religiosas y sacrificios, y realizar todos los actos sagrados dirigidos a los dioses. A continuación tener la custodia de leyes y tradiciones patrias; velar por todo lo que es justo tanto por naturaleza como por convención; ser personalmente juez en los delitos más graves y confiar los leves a los senadores cuidando de que no haya ningún error en sus juicios; reunir al Senado, convocar al pueblo, dar su opinión y llevar a cabo lo decidido por la mayoría. Tales prerrogativas dio al rey, y además tener poder absoluto en guerra. Al consejo del Senado dio el siguiente honor y poder: deliberar y dar su voto sobre todo lo que el rey les propusiera e imponer lo que decidiesen la mayoría(...) A la muchedumbre de la plebe otorgó estos tres privilegios: escoger magistrados, ratificar leyes y decidir sobre la guerra cuando el rey lo pidiese; aunque su autoridad en esto no era incuestionable, a no ser que también el Senado decidiese lo mismo. Todo el pueblo no daba su voto a la vez, sino llamado por curias. La decisión de la mayoría de las curias se llevaba al Senado.

En nuestra época la costumbre ha cambiado, pues el Senado no delibera sobre lo votado por el pueblo, sino que el pueblo tiene plenos poderes sobre las decisiones del Senado.

TEXT N. 16
CICERÓN; *De legibus*, III, 1

Los magistrados son la encarnación de la ley.

Estáis viendo, pues, que la fuerza del magistrado es ésta, estar al frente de los ciudadanos y dictar prescripciones justas, útiles y legales. Pues, así como las leyes están por encima de los magistrados, así también los magistrados mandan sobre el pueblo; y en realidad, puede decirse que el magistrado es la voz de la ley y que, a su vez, la ley es el magistrado mudo.

TEXT N. 17
LEY DE LAS XII TABLAS.
Y SENATOCONSULTO SOBRE LAS BACANALES.

Dos textos legales romanos.

Si uno cita a otro a juicio, debe ir. Si no va, que el demandante tome unos testigos; y así lo obligará a ir. Si le da esquinazo y huye, que intente ponerle la mano encima y llevarlo. Si no puede ir por enfermedad o por ser muy viejo, que el demandante ponga a su disposición un asno; si no quiere ir, no hay obligación de proporcionarle un carro. Si un padre vende tres veces a su hijo, éste queda liberado de la potestad paterna. Si uno le rompe un miembro a otro, y no llegan a un acuerdo, aplíquese la ley del talión.

Si alguien sorprende en casa a un ladrón nocturno y le da muerte, ha obrado con justicia.

Que ninguno celebre una bacanal. Si algunos consideran que tienen necesidad de celebrarla, que se presenten ante el pretor urbano y, una vez escuchadas sus razones, el Senado decidirá sobre el asunto, debiendo reunirse no menos de cien senadores para decidir. Que ningún ciudadano romano, ninguno de nombre latino, ninguno de los aliados se case con una bacante, sin haberse antes presentado ante el pretor urbano y que éste dé su consentimiento, de acuerdo con el parecer del Senado (...)

Que nadie celebre las ceremonias sagradas de Baco clandestinamente, ni en público ni en privado, ni las celebre fuera de la ciudad, sin presentarse antes al pretor urbano. (...) Se prohíbe celebrar estas ceremonias a más de cinco personas, entre hombres y mujeres, así como a más de dos hombres y a más de tres mujeres.

TEXT N. 18

PLUTARCO; *Vidas paralelas, Rómulo, 22*

Rómulo promulgó también algunas leyes, de las que es muy dura aquella que no permite a la mujer repudiar al marido, concediendo a éste echar a la mujer por envenenar a los hijos, por falsificar las llaves y por cometer adulterio...

4. SOCIETAT .

TEXT N. 19

TITO LIVIO; *Ab urbe condita, I, 42-44.*

Organización social atribuida al rey Servio Tulio

Acomete después de una obra de paz, la más grande de todas, con mucho. Del mismo modo que Numa había sido el creador del derecho divino, así también la posteridad celebró con la fama a Servio como creador de todas las diferenciaciones entre los ciudadanos y de las clases sociales, entre cuyos grados de dignidad y de bienes de fortuna hay siempre alguna diferencia. Instituyó, en efecto, el censo, cosa muy saludable para un imperio que había de ser tan grande, de modo que las obligaciones de la paz y de la guerra se cumplieran, en virtud del mismo, no individualmente, como se hacía antes, sino de acuerdo con la posición económica de cada ciudadano. Luego organizó, de acuerdo con este censo, las clases y las centurias y la siguiente constitución que es conveniente, tanto para la paz como para la guerra.

Con aquellos que tuvieran un censo de 100.000 ases o mayor, hizo 80 centurias, 40 de los más viejos y otras 40 de los más jóvenes; todos se denominaron primera clase; los de más edad, para que estuvieran dispuestos a constituir la guarnición de la ciudad; los jóvenes, para hacer la guerra en el exterior. Se añadieron a esta clase dos centurias de obreros, para que militasen sin armas. Se les dio la misión de manejar en campaña las máquinas de guerra. La segunda clase se instituyó con los ciudadanos

cuyo censo estuviere comprendido entre los 100.000 y 75.000 ases, y con todos ellos, tanto los de más edad como con los más jóvenes, se organizaron 20 centurias.

Quiso que el censo de la tercera clase estuviere fijado en 50.000 ases. Se hicieron otras tantas centurias y éstas con la misma diferenciación de edades. En la cuarta clase el censo era de 25.000 ases, se hicieron también otras tantas centurias. Entre éstas, como “*no incluidos en el censo*”, los “*cornicines*” (tocadores de cuerno) y los “*tubicines*” (tocadores de trompeta) fueron distribuidos en dos centurias. El censo de esta clase era de 11.000 ases. El censo inferior a esta cantidad comprendió a la restante muchedumbre; con ella se hizo una sola centuria, libre del servicio militar.

Distribuido el ejército así el ejército de infantería, reclutó 12 centurias de caballería con los personajes más importantes de la ciudad. Creó igualmente otras seis centurias, tres de ellas instituidas ya por Rómulo, designándolas con los mismo nombres con los que habían sido creadas.

Todas las cargas militares pasaron de los pobres a los ricos. Después, paralelamente, se añadieron a estas cargas los derechos políticos; en efecto, el sufragio no fue otorgado sin distinción a todos los ciudadanos, con la misma efectividad y los mismos derechos, tal como había sido transmitido por Rómulo y lo habían respetado los restantes reyes; sino que se hicieron varias categorías, para que nadie pareciera excluido del derecho a voto y, sin embargo, toda su fuerza estuviera en manos de los personajes principales de la ciudad (...).

TEXT N. 20

CICERÓN; *Verrinas*, V, 7.

El “homo novus”

Estamos viendo de cuán profunda envidia y de cuán gran odio son objeto, entre ciertos individuos de la nobleza, la virtud y la diligencia de los hombres “nuevos” (=de los advenedizos); vemos que, si nos descuidamos lo más mínimo, acecha la traición; si damos algún lugar para la sospecha o la acusación, se ha de recibir inmediatamente alguna herida; vemos que siempre hemos de permanecer vigilantes, que siempre hemos de mantener nuestra actividad. Hay enemistades, soportémoslas; hay trabajo, encarguémonos de hacerlo; y en realidad, las enemistades calladas y ocultas son más temibles que las declaradas y abiertas. Casi ninguno de los nobles favorece nuestra actividad; con ninguna clase de servicios podemos granjearnos su benevolencia; están separados de nosotros en cuanto a su espíritu y a su voluntad, como si fueran de naturaleza y raza diferentes.

TEXT N. 21

TÁCIT; *Germània*, 25.

L'esclavitud a Germània

Se serveixen dels altres esclaus, no a l'estil nostre, distribuïts en grups encarregats de treballs determinats; cadascú regeix la seva pròpia casa i els seus propis penats. El

senyor li imposa el pagament d'una quantitat de blat o de bestiar o de roba, com a un colon romà, i l'esclau no està obligat a més. La muller i els fills fan les altres feines de la casa. És cosa rara d'assotar l'esclau o de castigar-lo amb cadenes o treballs forçats; més aviat el maten, no pas per severitat de disciplina, sinó per un cop sobtat d'ira, com a un enemic, amb la diferència que no és castigat.

TEXT N. 22

FLORO; *Epítoma*, 2,8, 1-14.

Esclavos.

A pesar de que los esclavos son, por la fortuna, unos seres inferiores en todos los aspectos, no obstante son unos hombres asociados a las ventajas de nuestra libertad. No sé qué nombre hay que dar a la guerra dirigida por Espartaco, porque en ella los esclavos fueron soldados y los gladiadores fueron oficiales... Espartaco, Crixo y Enómao, después de reventar las puertas de la escuela de gladiadores de Léntulo huyeron de Capua con treinta o más compañeros de infortunio. Después de incitar a los esclavos a unirse a su bandera, pronto acudieron más de diez mil... Animado por algunas victorias, decidió ocupar la ciudad de Roma para que nosotros, ciudadanos romanos, nos sintamos avergonzados... Finalmente Espartaco luchó en primera línea con bravura y fue muerto como si se tratara de un general.

TEXT N. 23

TÁCITO; *Diàleg dels oradors*, 29. .

Olvido de las virtudes patrias

Se llenan sus tiernecitas almas de fábulas y mentiras que éstos les cuentan, no hay en casa quien se preocupe lo más mínimo de lo que se dice delante de los niños. Ni siquiera sus mismos padres tienen miramiento alguno con sus hijos, no les inculcan la honradez ni la modestia, sino todo lo contrario, la lascivia y la procacidad en el hablar, por lo cual los niños se hacen enseguida desvergonzados y despegados de todo. Como si ya en el vientre de sus madres fueran concebidos impregnados de vicios: el interés por los histriones, la afición a los gladiadores y a las carreras de caballos. Esto es lo que llena totalmente la preocupación del niño, cuando debían estar dedicados a las bellas artes. No hay nadie en casa que hable de otra forma. Ni sus propios maestros hablan con ellos de otros temas con mayor frecuencia. Parece como que no busquen en sus discípulos otra cosa que el hacerseles simpáticos para que los saluden efusivamente y los colmen de adulaciones.

TEXT N. 24

SÈNECA; *Epístoles morals*, 88.

L'assignatura més important.

Veus per què s'han anomenat estudis liberals: perquè són dignes d'un home lliure. Pel que fa a la resta, l'únic estudi veritablement liberal és el que fa lliure, és a dir, el de la saviesa, elevat, valent, generós: la resta són insignificants, puerils.

(...) Això és el que m'has d'ensenyar, como estimar la pàtria, como la muller, com el pare, com navegar rumb cap a aquestes coses tan honestes, encara que sigui com un naufrag. (...)

Ensenya'm què és la vergonya i quant de bé hi ha en ella, si resideix en el cos o en l'ànima. (...)

El geòmetra m'ensenyava a mesurar els latifundis en comptes d'ensenyar-me com mesurar el que és suficient per a l'home. (...)

De què em serveix saber dividir en parts un camp, si no sé repartir-lo amb el germà? (...).

M'ensenyava com no perdre res de les meves possessions, però jo el que vull aprendre és com perdre-les totes somrient. (...).

Allò que tens, allò que dius teu, és del poble i, de fet, del gènere humà.

Oh habilitat il·lustre! Saps mesurar esferes, redueixes a quadrilàters qualsevol forma que hagis rebut, dius les distàncies entre els astres, no hi ha res que s'escapi a la teva ciència: si ets un artista de veritat, medeix l'ànima humana, digues com n'és de gran, com n'és de petita. Saps què és una línia recta; de què et serveix si ignores allò que és recte en la vida?

Llavors, què? No ens aporten res els estudis liberals? Per a d'altres coses molt, per a la virtut, res. (...)

No vols pensar quant de temps et pren la mala salut, quant l'ocupació pública, quant les ocupacions privades, quant les feines quotidianes, quant el son? Medeix la teva vida: no hi caben tantes coses.

Parlo d'estudis liberals: els filòsofs, que en són de superflus, que allunyats de la utilitat! També ells s'han rebaixat a la separació de síl·labes i a les propietats de les conjuncions i les proposicions i han envejat els gramàtics i els geòmetres: tot el que hi havia d'accessori en els coneixements d'aquells ho han traslladat al seu. Així s'ha aconseguit que sàpiguen millor parlar que viure.

TEXT N. 25

QUINTILIÀ; *Institució oratòria, II, 10.*

Els deures dels deixebles.

Entre els molts consells que hem donat als mestres, vull donar-en un de sol als deixebles: i és que no tinguin als seus mestres menys amor que a l'estudi, que es persuadeixin que són ares, no corporals, sinó espirituals. Així, escoltaran amb gust els seus preceptes, els donaran crèdit i voldran assemblejar-se a ells; i finalment acudirán a l'aula gustosos i amb ganes de saber. Si els corregeixen, no s'enfadaran; si els lloen, gaudiran amb la lloança, i amb l'aplicació mereixeran el seu afecte. Perquè així com l'obligació d'uns és ensenyar, la dels altres és mostrar-se dòcils a l'ensenyament; i una cosa no va sense l'altra.

TEXT N. 26

C. GLOSS. LAT. III. HERMENEUMATA PSEUDOSITHEANA. *Manual de conversa.*
Anónimo.

Sobre la jornada escolar de un niño romano.

Me despierto al despuntar el alba y llamo al esclavo; le hago abrir la ventana; él la abre al punto. Me levanto y me siento al borde de la cama; le pido entonces las vendas y el calzado, pues hace frío. (...).

Ya calzado, pido una toalla; me proporcionan una bien limpia y me traen el agua, para lavarme, en una vasija; me enjuago la boca, frotándome los dientes y las encías; expectoro, escupo y me sueno las narices, y me seco como cuadra a un niño bien educado. Me quito luego el camisón de dormir, tomo una túnica y me ciño el cinturón; me perfumo la cabeza y me peino; me ajusto un pañuelo en el cuello y me pongo la capa. Salgo entonces del dormitorio con el pedagogo y con la nodriza para saludar a papá y a mamá. Saludo a ambos y los abrazo.

Busco mi recado de escribir y mi cuaderno y se los doy al esclavo para que me los lleve. Y, ya todo dispuesto, me pongo en camino, acompañado por mi esclavo, y tomo por el pórtico que lleva a la escuela.

Mis camaradas salen a mi encuentro y nos saludamos. Llego ante la escalinata y subo los escaños con toda parsimonia, como es debido. Dejo mi capa en el vestíbulo, me doy un toquecillo con el peine, entro y digo: "Salud, maestro". El maestro me abraza y contesta a mi saludo. El esclavo me alcanza entonces las tablillas enceradas, el recado para escribir y la regla. "Salud, camaradas. Dejadme sentar en mi lugar. Achícate un poco." -"¡éste es mi lugar! ¡Lo he tomado antes que tú!". Me siento y comienzo a trabajar. (...).

He concluido de aprender mi lección y le pido permiso al maestro para almorzar en casa. El maestro me otorga el permiso para salir y yo le digo entonces: "Que lo pases bien", y él me replica en igual forma. Luego llego a casa y me cambio. Después tomo un poco de pan blanco, aceitunas, queso, higos secos y nueces; bebo agua fresca y, no bien termino el almuerzo, vuelvo a la escuela. El maestro se apresta a leer y nos dice: "¡A trabajar!".

TEXT N. 27

FLAVIO JOSEFO; *Guerra judaica, 70-107*.

Si consideramos el sistema militar de los romanos, habrá que reconocer que la posesión de un gran imperio les llegó como premio a su valor, no como un mero hecho de azar o fortuna. Porque este pueblo no espera al inicio de la guerra para practicar con armas, ni tampoco aguardan ociosamente en tiempo de paz para ejercitarse sólo en tiempo de necesidad; sino que, por el contrario, parecen haber nacido con armas en las manos: nunca se dan reposo en su entrenamiento ni esperan a que surjan las emergencias. Sus maniobras no difieren, en absoluto, por la cantidad de energía empleada, de la verdadera guerra, sino que todos los días cada soldado se ejercita en la guerra con la mayor intensidad posible. Esta es la razón por la que el impacto de la guerra les afecta tan poco. No hay confusión que eche abajo sus nítidas y acostumbradas formaciones, ni se sienten paralizados por el miedo o exhaustos por la fatiga. De ahí que la victoria sobre enemigos que no han tenido ninguna de estas experiencias sea segura y cierta. No es en absoluto erróneo decir que sus maniobras son como batallas incruentas y sus batallas como maniobras sangrientas. Con una

planificación y organización tan espléndidas no es de extrañar que los límites de su imperio se sitúen al este del Éufrates, al oeste del océano Atlántico, al sur de las nuevas tierra de Libia y al norte del Danubio y del Rhin. Se podría decir fácilmente que el pueblo que ha conquistado este imperio es más grande que el imperio mismo.

TEXT N. 28

VEGECIO; *De re militari.*

Reclutamiento de tropas.

Es, sin duda, más apta para las armas la plebe campesina, que se fortalece al aire libre y en el trabajo, es resistente al sol, no se preocupa de la sombra, desconoce los refinamientos y se contenta con poco; sus miembros están endurecidos para soportar todo trabajo; los campesinos son a propósito para llevar hierro y madera, para cortar árboles, para acarrear toda clase de pesos, emplean sus ocios durante el invierno en cazar fieras, sobre todo jabalíes y ciervos. Sin embargo, a veces es preciso llamar también a las armas a gente de la ciudad. Entonces deben ser elegidos preferentemente los obreros metalúrgicos, los carpinteros, los constructores, cuyos cuerpos están ejercitados por el trabajo prolongado. Los soldados bisoños, en efecto, deben ser fuertes de cuerpo y de espíritu.

TEXT N. 29

VEGECIO; *De re militari.*

La legión.

Los romanos tienen legiones, en las que suelen militar seis millares de infantes de armamento pesado. Ahora bien, en una legión hay diez cohortes, pero la primera cohorte aventaja a las restantes, pues conserva el águila, que es la insignia de toda la legión. Para que no se desordenasen las filas en la batalla, dividieron las cohortes en centurias y éstas, a su vez, fueron divididas de nuevo en manípulos. Los que están al frente de estas centurias se llaman centuriones. A las legiones se les unen siempre en el combate tropas auxiliares de infantería ligera. Además, la legión está equipada con máquinas de guerra y las centurias tienen ballestas, cuyos disparos no pueden resistir las lorigas, de cualquier clase que sean.

TEXT N. 30

PETRONI; *Satiricó, 40.*

Vam entrar al triclini i ens vam posar a taula; uns esclaus alexandrins ens van abocar sobre les mans aigua gelada.

Ens van presentar uns aperitius molt variats; tothom era a taula excepte Trimalquíó, a qui es va reservar, segons la nova moda, el cap de taula. A la safata on venien els entremesos hi havia un ase en bronze de Corint amb les alforges plenes d'olives, l'una d'olives verdes i l'altra de negres. L'ase estava cobert amb plats fondos amb el nom de Trimalquíó i la llei de l'argent gravat a les vores. Una mena de ponts soldats entre ells sostenien uns lirons guisats amb mel i cascull. També hi havia salsitxes bullents col·locades en una graella de plata, i sota la graella hi havia prunes de Damasc i grans de magrana.

Estàvem menjant totes aquestes exquisideses, quan Trimalquíó en persona se'n va presentar amb llitera al compàs d'una melodia; el van col·locar entre coixins. Va venir aleshores el primer plat, l'originalitat del qual va atreure la mirada de tothom. Una safata tenia els dotze signes del Zodíac disposats en cercle; a sobre de cadascun l'arquitecte hi havia col·locat una menja peculiar i adient al tema del signe: sobre Àries, cigrons punxeguts; sobre Taure, un tros de vedella; sobre Gèminis, turmes i ronyons; sobre Càncer, una corona de flors; sobre Lleó, una figa de moro; sobre Verge, una matriu de truja jove; sobre Blança, una balança, un dels plats amb un pastís dolç i l'altre amb una coca; sobre Escorpió, un cranc de mar; sobre Sagitari, una llebre; sobre Capricorn, una llagosta; sobre Aquari, un ànec; sobre Peixos, dos molls. Al centre, un quadrat de gespa sostenia una bresca. Un esclau egipci anava de taula en taula servint un pa acabat de fer que treia d'un forn d'argent.

TEXT N. 31

MARCIAL; *Epigramas*.

Marcial organiza una cena para siete invitados y les anuncia el siguiente menú:

Mi hortelana me ha traído unas malvas laxantes y los variados productos de mi huerto, entre los cuales está la lechuga aplanada y el puerro a punto de cortarse en rodajas, sin que falte la menta, buena para eructar, ni el jaramago afrodisíaco. Huevos picados coronarán unas anchoas sazonadas con ruda, y habrá ubres de cerda rociadas con salmuera de atún. Esto como entremeses. Después mi modesta cena constará de un solo servicio: un cabrito arrebatado a las fauces de un feroz lobo, chuletas tiernas, habas y repollos mollares. A esto se añadirá un pollo y un jamón que ha sobrevivido ya a tres banquetes. Cuando estéis satisfechos, os serviré frutas maduras y una jarra de vino de Nomentum, sin heces, que ha cumplido seis años bajo el consulado de Frontino.

TEXT N. 32

APICIO; *De re coquinaria*.

Vaciése el cerdito por la boca a la manera de un cuero de vino... llénese de pollos rellenos, de salchichas, de carne de cerdo, de tordos, de dátiles deshuesados, de cebollas ahumadas, de caracoles, y de toda clase de hierbas... Después vuélvase a cocer y átese al horno... Tras la cocción sájese el dorso e impregnar la carne de salsa hecha con ruda, "garum", vino dulce, miel, aceite..."

TEXT N. 33

MACROBIO; *Saturnales*, 1, 7-11.

Origen de la toga pretexta

Tulo Hostilio, el tercer rey de los romanos, tras vencer a los etruscos introdujo en Roma la silla curul, los lictores y la toga bordada, que eran símbolos de los magistrados etruscos. Pero en aquella época los niños no utilizaban la toga pretexta, puesto que ésta era, como los otros elementos que acabo de citar, un atributo honorífico. Pero más tarde Tarquinio Prisco, hijo del exiliado corintio Demarato, que algunos cuentan que era llamado Lucumón, tercer rey después de Tulo Hostilio y quinto después de Rómulo, celebró un triunfo sobre los sabinos. En esa guerra su hijo, que tenía por entonces catorce años, mató con sus propias manos a un enemigo y por eso su padre lo ensalzó públicamente ante una asamblea y le otorgó una bula de oro y una toga pretexta, honrando con las recompensas propias de la edad adulta y del ejercicio de los cargos públicos a un niño que había dado pruebas de valor superiores a las propias de su edad. Pues, en realidad, la pretexta era el signo de los magistrados, del mismo modo que la bula lo era de los vencedores, que la llevaban ante sí durante el triunfo encerrando dentro de ella los remedios que estimaban más eficaces contra el mal de ojo. De aquí se tomó la costumbre de que los niños nobles usen la toga pretexta y la bula como presagio y deseo de que consiguieran un valor semejante al de aquél que obtuvo tales recompensas a tan tierna edad.

TEXT N. 34

OVIDI; *Art amatòria*, 3, 261, 274.

Dissimula les imperfeccions del teu cos.

Amaga els teus defectes en la mesura que puguis, dissimula les imperfeccions del teu cos. Si ets petita, asseu-te perquè, estant dreta, no sembli que estàs asseguda i estén el teu cos damunt el llit. Fins i tot aquí tapa't els peus amb un vestit posat al damunt perquè no puguin prendre la mida de la teva talla. La que és massa prima, que s'abilli amb vestits de teixit gruixut i que es posi a les espatlles un mantell ample. La que és pàl·lida, que es cobreixi el cos amb vestit ratllats de color vermell. La que és massa morena que recorri a l'ajut dels teixits blancs de Faron. Un peu deformat ha d'estar sempre amagat en un calçat blanc com la neu. Una cama prima mai no s'ha d'ensenyar sense corretges. Unes muscleres no gaire grosses dissimulen unes espatlles primes, i un pit llis cal remarcar-lo amb un cosset.

TEXT N. 35

OVIDIO; *Ars amandi*, 1, 505-524.

Pero no se te ocurra rizarte el pelo con las tenacillas de hierro, ni te depiles las piernas con la áspera piedra pómez... A los hombres les está bien un aspecto descuidado...

Deben gustar por su elegancia, sus cuerpos deben estar morenos por hacer deporte en el campo de Marte... que la toga les caiga bien y esté sin manchas... Su lengua no debe ser pastosa y los dientes han de estar libres de sarro... que un mal corte de pelo no deforme ni atiese tus cabellos; tu cabellera y tu barba deben ser cortadas por una mano entendida; y que tus uñas no sean largas ni sucias, y no tengas ningún pelo por el hueco de la nariz; que no salga de tu maloliente boca un aliento desagradable, y que no moleste al olfato tu olor a macho cabrío. Lo demás déjaselo a las chicas coquetas y a los hombres que buscan marido, si hay alguno.

TEXT N. 36
DION CASIO, 66, 10.

Su gran sabiduría (la de Trajano) le llevó a prestar atención a las figuras de la escena, del circo y de la arena, pues pensaba que la excelencia de un gobernante se manifestaba tanto en su preocupación por divertir al pueblo como en la de atender a cuestiones más serias, y que si bien la distribución del trigo y dinero satisface el hambre de los individuos, los espectáculos valían para alimentar el tiempo de ocio de una masa plebeya.

TEXT N. 37
MARCIAL; Marcial

Un condenado a muerte

Como Prometeo encadenado a la roca de Escitia alimentó al buitre insaciable con sus entrañas exuberantes, así Lauréolo, colgado de una cruz verdadera, ofreció sus miembros desnudos a un oso de Calcedonia. Palpitaban sus miembros desgarrados, con la carne chorreante de sangre, y su cuerpo ya no tenía forma de cuerpo en ningún punto...

Un tigre contra un león

Un tigre, gloria sin igual de las selvas de Hircania, acostumbrado a lamer la mano de su domador sin inspirarle miedo, despedazó salvajemente, con rabiosas dentelladas, a un león feroz. Hecho insólito, no conocido hasta entonces. A nada semejante se atrevió mientras vivía en las profundas selvas. Mayor fiereza tiene desde que vive entre nosotros.

Un toro contra un elefante

Un toro que poco antes, azuzado por el fuego, correteaba en la arena y había arrojado por los aires violentamente a un muñeco de trapo, cayó al fin bajo los embates de una trompa más poderosa, cuando creyó que podía con la misma facilidad lanzar al aire a un elefante.

TEXT N. 38

SÈNECA; *Cartes a Lucili I, 7.*

La crueltat als jocs de l'amfiteatre.

Em vaig escaure per atzar en un espectacle de migdia, on esperava jocs i folgues i algunes expansions que descansessin els ulls dels homes de la vista de sang humana, i és tot el contrari. Tot el que abans s'havia lluitat era benignitat; ara ja no són jocs, són veritables homicidis; no tenen res en què protegir-se, sinó que tot el cos és exposat als cops, i la mà no s'engega mai en va. La majoria prefereix això als combats ordinaris i als de favor. I com no ho han de preferir? Ni casc ni escut no repel·leixen el ferro. Per què armadures i art d'esgrima? Tot això són dilacions de la mort. Al matí els homes són posats davant els lleons i óssos; al migdia, davant els espectadors. Ells manen que els occidors lluitin amb els qui els han de matar i guarden el vencedor per a una altra matança: la fi dels lluitadors és la mort; amb ferro i foc s'acompleix la tasca. Així s'omplen els intermedis de l'arena.

TEXT N. 39

SUETONIO; *Vida de los doce Césares. 1, 39.*

Juegos ofrecidos por César.

Dio espectáculos de diverso tipo: un combate de gladiadores, representaciones teatrales incluso por los barrios de toda la ciudad y, lo que es más, por actores de todas las lenguas, e igualmente juegos circenses, juegos atléticos y una naumaquia (...) En los juegos circenses, para los que previamente se había agrandado el área del circo por ambas partes y añadido un foso a su alrededor, condujeron cuadrigas, bigas y caballos sobre los que realizaban ejercicios de salto jóvenes de las más nobles familias. Dos compañías de niños de distintas edades ejecutaron los juegos troyanos. Durante cinco días se dieron espectáculos de caza y por último se libró un combate entre dos formaciones, enfrentándose de uno y otro bando quinientos soldados de infantería, veinte elefantes y treinta jinetes. Por cierto, para que se pudiera luchar con más holgura, se habían retirado las metas y en su lugar se habían levantado dos campamentos, uno frente a otro. Hubo competiciones de atletas durante tres días en un estadio levantado para la ocasión en la zona del Campo de Marte. Para la batalla naval se excavó un lago en la Codeta menor y allí se enfrentaron birremes, trirremes y cuadrirremes de la flota tiria y egipcia con gran número de combatientes.

TEXT N. 40

TERENCIO; *El eunuco, 59-72.*

PARMENÓN: (...) En el amor hay todos estos inconvenientes: afrentas, sospechas, enemistades, treguas, guerra, de nuevo la paz; si tratas de ordenar estas cosas inciertas con una mente cierta, no harás más que si te empeñases en volverte loco con cordura [...].

FEDRIA: ¡Oh, qué cosa indigna! Ahora me doy cuenta de que ella es una malvada y yo un desgraciado; y estoy disgustado y me abraso de amor; y consciente, a sabiendas, vivo y, viéndolo, me estoy muriendo sin saber qué hacer.

TEXT N. 41

OVIDIO; *Amores*, III.

Para hablar del amor hablaban de guerra.

Es soldado todo amante y Cupido tiene su campamento propio; Ático, créeme, es soldado todo amante.

La edad idónea para la guerra conviene también al amor. Cosa inútil es un soldado viejo, cosa inútil es el amor de un viejo. Los años que reclaman los generales en un soldado valiente, esos mismo los reclama una joven bonita en el hombre que la acompaña. Ambos están de guardia la noche entera; en el suelo se acuestan uno y otro; uno vigila la puerta de su amada, otro la de su general.

El oficio de soldado es un largo camino; pon en marcha a la joven, y su amante estará dispuesto a seguirla sin fin. Arremeterá contra los montes que le pongas por delante, y contra los ríos crecidos por el aguacero; pisará él por encima de montones de nieve; y si tiene que cruzar el mar, no pondrá como pretexto los vientos huracanados, ni buscará para surcar las aguas las constelaciones propicias.

¿Quién a no ser un soldado o un amante, es capaz de soportar el frío de la noche y la nieve mezclada con lluvia copiosa?

TEXT N. 42

CICERÓN; *De amicitia*, 20.

La amistad es el don más hermoso del hombre.

En efecto, la amistad no es otra cosa que la armonía plena de todos los sentimientos religiosos y humanos con afecto y amor; posiblemente nada más noble que ésta ha sido concedida al hombre por los dioses inmortales, a excepción de la sabiduría. A ésta unos anteponen las riquezas, otros la buena salud, otros el poder, otros los cargos políticos; la mayoría incluso los placeres. Esta última preferencia es sin duda propia de las bestias; aquellos bienes anteriores son caducos y vacilantes, basados no tanto en nuestros proyectos como en el capricho del azar. Quienes, por el contrario, el bien máximo en la virtud, aquéllos en verdad actúan muy sabiamente; pues es la virtud la que engendra y conserva la amistad; sin la virtud, de ningún modo la amistad puede existir.

TEXT N. 43

PLUTARCO; *Obras morales y de costumbres. Questiones romanas, 29 i 30.*

Origen de las costumbres en las bodas.

¿Por qué no permiten a la mujer recién casada que traspase por sí misma el umbral de su casa, sino quienes la acompañan la pasan en brazos? ¿Acaso porque raptaron a sus primeras mujeres y las introdujeron así, pues no querían entrar por sí mismas? ¿O quieren aparentar que entran forzadas y no por voluntad propia allí donde van a perder su virginidad? ¿O es un símbolo de que no se puede abandonar la casa por sí misma a no ser que sea obligada como también obligada entró? Pues también entre nosotros en Beocia quemaban el eje de su carro ante la puerta, en señal de que la novia debe permanecer, pues lo que la habría de sacar había sido destruido.

¿Por qué al introducir a la novia en su casa le ordenan que diga “Donde tú, Gayo, yo Gaya”? ¿Acaso ya entran con ciertas condiciones de gobernar y de participar de todo en común y lo que se quiere manifestar es “Donde tú eres señor y administrador, yo también soy señora y administradora”? Por otra parte estos nombres son de uso común [...]. ¿O emplean este nombre por Gaya Cecilia, consorte de un hijo de Tarquinio, bella y virtuosa mujer, cuya estatua en bronce se eleva en el templo de Sancto? Y antiguamente estaban allí sus sandalias y su huso, como símbolo de su celo por la casa y su eficacia.

TEXT N. 44

SÉNECA; *Consolatio ad Heluiam, 16, 3-4.*

La maternidad.

No te sedujo, como a las demás, el impudor, calamidad máxima de este siglo; no sentiste la seducción de las gemas ni las piedras preciosas; no te deslumbraron las riquezas como el bien más grande de la humanidad; educada en una familia de severidad antigua, no te torció la imitación de los peores, peligrosa aun para los honestos; no te avergonzaste de tu fecundidad, oprobio de este siglo; nunca, a ejemplo de aquellos que buscan con todo encomio en la gentil lindeza de sus formas, disimulaste tus preñados, cual si fueran carga indecorosa, ni ahogaste en tus entrañas la concebida esperanza de los hijos; no te afeaste el rostro con colores ni afeites... único atavío tuyo te pareció siempre el pudor...

TEXT N. 45

POLIBI; *Històries, 6, 53, 1-8.*

Cerimònia d'un enterrament.

Quan han retirat el cadàver de casa, és portat cap al fòrum amb la resta de guarniments, al davant de la tribuna... Estant tots els assistents al voltant, si el difunt deixa un fill major d'edat i hi és present, aquest i, si no, algun dels altres membres de la família, puja a la tribuna i hi parla de les virtuts del finat i de les gestes realitzades en

vida... Després d'aquest acte enterren el cadàver i, tant bon punt han fet els ritus habituals, posen una estàtua del difunt en el lloc més visible de la casa, en una fornícula de fusta... En les festes públiques exposen les imatges arreglades amb cura. Quan algun familiar il·lustre mor, també les porten a l'enterrament i les posen damunt de persones que s'hi assemblen quant a l'estatura i quant al físic... I són conduïts damunt de carros, mentre que al davant hi van els feixos, les destrals i les altres insígnies que els solien acompanyar d'acord amb la categoria de cadascú en vida i en la seva activitat política.

TEXT N. 46

HORACI; *Odes*, 1, 11.

No preguntis, Leucònoe, per a quan van fixar els déus la teva mort o la meva, ni facis cas de les càbales d'Orient: sacrilegi és saber. Més val acceptar el que ha de venir, ja siguin molts els hiverns que t'atorgui Júpiter, ja sigui l'últim aquest que ara fatiga la mar Tirrena contra roques toves. Sigues sàvia: filtra el vi, i abasta una llarga esperança, perquè durem poc. Mentre parlem, el temps fuig gelós. Gaudeix l'instant: no et fiïs del demà.

TEXT N. 47

MARCIAL; *Epigramas*, 34.

Epigrama a un niño.

“Yo, Flacida, la madre de la niña
Eroción, a Frontón, su tierno padre
la recomiendo, estuche de mis besos
y alegría profunda de mi alma.
Cubra sus blandos huesos leve césped;
y no seas tú, oh tierra, pesada
porque ella para ti ligera ha sido.”

5. RELIGIÓ

TEXT N. 48

PLAUTO; *Aulularia*, 1, ss

El genio doméstico.

Yo soy el Lar de esta casa de donde me vésteis salir. Hace ya muchos años que ocupo su edificio y lo habito: desde los tiempos del padre y el abuelo de éste que ahora vive en él. Pues bien, el abuelo de este hombre, con muchos ruegos, sin que nadie se enterase, me confió un depósito de monedas de oro; lo enterró en el centro del hogar, suplicando humildemente que se lo guardase. Murió y ¡ved si era avaro! Jamás quiso revelarlo a su hijo; prefirió dejarle sin recursos a indicarle - ¡a su hijo!- el escondite del tesoro (...) Me puse a observar si su hijo me trataría con más reverencia que el padre. Pero él cada vez se ocupaba menos de mí y de tributarme los honores que me son debidos (...) Este hombre dejó un hijo –que es el que ahora vive en la casa- idéntico por sus costumbres a su padre y a su abuelo. Tiene una hija única, la cual todos los días me viene a suplicar con incienso o con vino, o con algún otro regalo, y me obsequia con coronas de flores. Por consideración a ella, hice que Euclión hallase aquel tesoro, para que, si tal era su deseo, la pudiera casar con más facilidad.

TEXT N. 49

CICERÓN; *De natura deorum*, II, 23, 60

Pues se pensó que todo lo que es de gran utilidad para el género humano debe ser debido a la obra de la benevolencia divina para con los hombres. Así ,a veces, un don dado por un dios fue denominado con el nombre de la divinidad misma: por ejemplo, cunado llamamos Ceres al trigo, o Líber al vino.

TEXT N. 50

TITO LIVIO, *Ab urbe condita*, 1, 4

Pero a mi entender, los hados debían permitir el nacimiento de una ciudad tan grande del poderío mayor del mundo después del de los dioses. La vestal, defecundada por la violencia, dio a luz dos gemelos, y, bien por creerlo cosa cierta o bien por ennoblecer su falta haciendo culpable a un dios, atribuyó a Marte aquella sospechosa paternidad. Pero ni los dioses ni los hombres son capaces de proteger a la madre ni a los hijos de la crueldad del rey: ordena éste que la sacerdotisa sea encadenada y puesta en prisión y que los hijos sean arrojados a la corriente del río...Así pues, creyendo cumplir el mandato del rey, arrojan a los niños en la primera charca..Aquellos lugares eran entonces vastas soledades. Cuenta la tradición que al descender el nivel de las aguas, dejando en seco la cuna en que fueron abandonados los niños y que flotó sobre las mismas, una loba sedienta, procedente de los montes circundantes, dirigió sus pasos al lugar de donde salían los vagidos infantiles, y, bajándose, ofreció sus ubres a los niños con tanta suavidad que incluso les lamía cariñosamente cuando los descubrió el mayoral de los rebaños del rey. Dicen que se llamaba Fáustulo. Se los llevó a su establo y los encomendó a su esposa Larentia para que los criara. Hay quienes dicen que Larentia era una prostituta llamada loba por los pastores.

TEXT N. 51

TITO LIVIO; *Ab urbe condita, praefatio*, 6-8

En cuanto a estos relatos acerca de la época que precede a la fundación de Roma, época que conocemos más perfectamente por las leyendas poéticas que por los monumentos históricos indiscutibles, no me propongo ni confirmarlos ni desaprobarlos. Es privilegio de la antigüedad mezclar las cosas humanas y divinas, hacer más augustos los orígenes de las ciudades por la intervención de los dioses. Si hay un pueblo que pueda divinizar sus orígenes, y atribuirlos a los dioses, es tal la gloria militar del pueblo romano que todas las naciones aceptan tan de buen grado su pretensión de descender de Marte por Rómulo, como su dominación. Todas estas leyendas, míreselas como se quiera, de cualquier modo que se las juzgue, no las discutiré.

TEXT N. 52

VIRGILI, *Eneida*, 2, 204

En aquest moment dues serps s'acosten a la platja. Els seus pits drets i les seves crineres color de sang sobrepujen les aigües entre les ones. La apt posterior del seu cos travessa la mar i els seus lloms es dobleguen fent espirals (...) Van cap a Laocoont i en primer lloc agafen els petits cossos dels seus fills, els rofdegen i els devoren a mossegades; després agafen Laocoont quan, portant fletxes, venia per ajudar els seus fills. El lliguen amb les seves espirals immenses i després d'envoltar-li dues vegades el cos, dues vegades el coll amb els lloms coberts d'escames, el fan pujar amb el cap dret”

TEXT N. 53

PLUTARCO; *Vidas paralelas, Teseo y Rómulo*, XIV

Sucedió que Minos, pensando que Androgeo había sido muerto a traición en el Ática, estaba en guerra con sus habitantes, causándoles graves daños, a los que había que sumar una fuerza superior que había assolado la comarca, enviando sobre ella la esterilidad y la peste, y que había motivado que incluso los ríos se retirasen. El oráculo ordenó que aplacasen a Minos y que se reconciasen con él; con esto se apaciguaría la cólera divina y pondrían fin a las calamidades. Así pues, le enviaron mensajeros y le suplicaron, acordando, según opinan la mayor parte de escritores, que le enviarían durante nueve años un tributo consistente en siete jóvenes de sexo masculino y siete de sexo femenino. Las fábulas trágicas nos dan a entender que, cuando estos jóvenes llegaban a Creta, eran despedazados por el Minotauro en el laberinto o que, perdidos en sus recodos, morían sin encontrar la salida.

TEXT N. 54

PETRONI; *Satiricó*, 62

Un dels invitats al sopar explica el conte de l'home llop.

Casualment, el meu amo havia anat a Càpua per desfer-se d'uns parracs. Jo vaig aprofitar l'ocasió i vaig convèncer un convidat que teníem perquè m'acompanyés durant cinc milles. Era un soldat, fort com un dimoni. Vam sortir més o menys a l'hora que cantava el gall: la nit era tan clara que semblava migdia. Vam arribar a un lloc ple de tombes i el meu home es va posar a fer les seves necessitats al costat d'unes làpides. Després vaig mirar el meu company i vaig veure que es treia la roba i la posava a la vora del camí. Jo els tenia aquí dalt, estava mort, com aquell qui diu. El soldat va pixar al voltant de la seva roba i de sobte es va convertir en llop. No us penseu pas que estic fent broma; no us mentiria ni per tot l'or del món. Com us anava dient, es va convertir en llop, es va posar a udolar i va fugir cap al bosc. Jo, al principi, no sabia ni on era; em vaig acostar a recollir la seva roba; però s'havia fet de pedra. Si no em vaig morir de por llavors no em moriré mai!. Tot i així, vaig desembeinar l'espasa per protegir-me dels esperits i vaig córrer fins arribar al mas de la meva amiga. Vaig entrar-hi com un esperitat, perdia l'ànima per la boca, la suor em regalimava per la cansalada, feia ulls de mort; amb prou feines em vaig poder refer. La meva Melissa es va estranyar molt de veure'm en aquelles hores, i em va dir: "Si haguessis vingut abans, ens hauries pogut ajudar: un llop ha entrat a la finca i ha xuclat la sang a tots els animals com si fos un escorxador. Però no s'ha rigut pas de nosaltres, tot i que ha aconseguit d'escapar-se, perquè un criat nostre amb una llança li ha travessat el coll".

En sentir això, no vaig poder aclucar l'ull, i a l'alba vaig arrencar a córrer cap a casa com el cantiner estafat.

I quan vaig arribar al lloc on la roba s'havia tornat de pedra, només hi vaig trobar taques de sang. Doncs bé, quan vaig arribar a casa, el meu soldat estava estirat al llit com un porc i un metge li guaria el coll. Em vaig adonar que era un home-llop, i des de llavors no he volgut tenir cap tracte amb ell al seu costat, ni que em matessin. Cadascú és lliure de pensar el que vulgui: però que em mori ara mateix si us he mentit.

TEXT N. 55

OVIDIO. *Metamorfosis, I, 89-112*

La versión de Ovidio.

La edad de oro fue la creada en primer lugar, edad que sus autoridad y sus ley, por propia iniciativa, cultivaba la lealtad y el bien. No existían el castigo ni el temor, no se fijaban, grabadas en bronce, palabras amenazadoras, ni las muchedumbres suplicantes escrutaban temblando el rostro de sus jueces, sino que sus autoridades vivían seguros. Ningún pino, cortado para visitar un mundo extranjero, había descendido aún de sus montañas a las límpidas aguas... Todavía no estaban las ciudades ceñidas por fosos escarpados... sin necesidad de soldados los pueblos pasaban la vida tranquilos y en medio de suave calma. También la misma tierra... por sí misma lo daba todo... Había una primavera eterna, y apacibles céfiros de tibia brisa acariciaban a flores nacidas sin simiente... Corrían también ríos de leche, ríos de néctar, y rubias mieles goteaban de la encina verdeante.

TEXT N. 56

OVIDIO. *Metamorfosis*, X, 126-142

Era verano y mediodía, el ciervo cansado dejó caer en la herbosa tierra su cuerpito, y de la sombra de los árboles obtenía fresco. El muchaco, Cipariso, por imprudencia, atravesó al animal con una aguzada jabalina, y cuando lo vio moribundo por causa de la cruel herida, tomó la resolución de suicidarse. ¡Qué frases consoladoras le dijo el dios Apolo! ¡Cómo le recomendó que sus dolor fuera moderado y proporcionado a su objeto! Aun así, sigue Cipariso llorando y pide a los dioses, como último favor, guardar luto por todos los tiempos. Y cuando ya toda la sangre se le había derramado en sus interminables llantos, sus miembros empezaron a cambiarse en un color verde, y los cabellos que poco antes colgaban de la blanca frente a convertirse en una erizada maraña, y después de adquirida una complexión rígida, a contemplar con una delgada copa el estrellado cielo. Profirió el dios Apolo un quejido y dijo lleno de tristeza: “Yo te guardaré luto a ti, y tú lo guardarás a otros y acompañarás a los que están en duelo”.

TEXT N. 57

OVIDI. *Metamorfosis*, I, 253-92

Diluvi universal

I ja estava a punt d'escampar el seu llamp arreu de les terres, però va tenir por que potser amb tant de foc l'èter sagrat s'abrandaria amb flames i el llarg eix del món cremaria. Va recordar també que, segons els fets, arribarà un temps en què cremaran el mar, la terra i l'inflamat palau del cel i la mola del món es destruirà assetjada pel foc.

Deixa els trets forjats per les mans dels Ciclops; li plau un càstig diferent: que el llinatge mortal es perdi sota les onades i enviar núvols de tot arreu del cel. Tot seguit tanca l'Aquiló dins les coves d'Eol i tots els vents que fan fugir els núvols amuntegats, i deixa anar el Notus. Amb les ales xopes de pluja vola el Notus, cobert el rostre terrible amb una calitja negra i la barba feixuga de boires; una onada regala dels seus cabells blancs, al seu front seuen els núvols, escampen una rosada les ales i els vestits; i quan prem amb l'ampla mà la nuvolada suspena es fa un cruiximent i després els densos núvols es vessen de l'èter.

Iris, la missatjera de Juno, vestida amb una roba virolada, poua l'aigua i porta aliment als núvols. S'ajeuen les messes i són per terra les esperances dels pagesos, que ploren: s'ha perdut el dur treball de tot un llarg any.

No s'accontenta amb el seu cel la ira de Júpiter, sinó que el seu germà blavis li presta ajuda amb les seves onades. Convoca els rius; quan aquests han entrat al palau del seu rei, els diu: “No és ara temps d'una llarga exhortació: desplegueu les vostres forces; perquè així cal. Obriu les vostres estades i retirant entrebancs doneu tota la brida a les vostres correnties.”

Així els ho mana. I ells tornen a casa seva i obren les boques de les fonts i en una cursa desenfrenada rodoles cap al mar. Neptú, per la seva banda, percudeix la terra amb el seu trident i aquesta tremola, i la seva sacsejada obre camí a les aigües.

Els rius, sobreeixits, es lancen pels camps oberts i amb els sembrats s'enduen les plantes, el bestiar, els homes i les cases i, amb els seus santuaris, els

objectes sagrats. I si alguna cosa ha de restar drete i ha pogut resistir tant de mal, les onades la cobreixen superant-ne l'alçària i les torres oprimides s'amagen dins el gorg.

I ja no hi havia diferència entre el mar i la terra: tot era mar i també mancaven ribes a aquest mar.

TEXT N. 58

OVIDI. *Metamorfosis*, I, 452-3, 530-67

Apol.lo i Dafne.

El primer amor de Febus (*Apol.lo*) fou Dafne, filla del riu Peneu, que no li va donar l'atzar ignorant, sinó la cruel ira de Cupido. [...]

Però no suporta més el déu jovença de perdre el temps amb mots de blandícia i, agullonat pel mateix amor, li segueix les petjades amb passa rabent. Com el gos de Gàl.lia quan veu la llebre en el camp obert i ell amb els peus cerca la presa, ella la salvació; l'un a punt d'aferrar-se, esperant tot just agafar-la, allarga el morro, estrenyent el rastre, l'altra no sap si és agafada i s'arrenca de la mossegada mateixa i deixa la boca que ja la tocava; així el déu i la donzella, ell rabent amb l'esperança, ella amb la por.

Però ell la persegueix ajudat per les ales de l'amor, és més ràpid, i no li cal repòs. Ja es decanta sobre l'esquena de la fugitiva i llança l'alè sobre la cabellera esparsa en la seva nuca. Perdudes les forces, ella va empal.lidir i, vençuda pel treball de la ràpida fuga, veient les ombres del Peneu, va dir: "Porta'm ajut, oh pare. Si els rius teniu voluntat divina, destrueix amb un canvi la bellesa amb què massa he agradat!" Tot just acabada aquesta pregària, un feixuc ensopiment s'escampa pels seus membres i el tendre pit se ceneix de lleu escorà, els cabell s'engruixeixen en fulles, els braços en branques; el peu fins ara tan ràpid s'arrapa amb arrels peresoses, el rostre té un cimera d'arbre; únicament resta en ella la resplendor.

Així i tot, Febus l'estima i amb la destra posada en la soca sent encara frisar el cor sota l'escorça nova i estreny amb els seus braços les branques, com si fossin membres, i besa la fusta.

El déu va dir: "Ja que no em pots ser muller, almenys seràs el meu arbre. Sempre ornaràs els meus cabells, la meva cítara, oh llorer!, i els meus buiracs. Tu acompanyaràs els cabdills llatins quan canti el triomf l'alegre veu i el Capitoli vegi les llargues processons. A le portes d'August tu mateixa et dreçaràs, fidelíssima guardiana, i vigilaràs la corona d'alzina que és al mig. Com la meva testa d'intonsa cabellera és sempre jove, així tu també porta sempre la glòria d'un fullatge perenne!"

Pean havia acabat. Amb les branques tot just fetes, el llorer va assentir i com un cap semblava agitar el cimera.

TEXT N. 59

OVIDI. *Metamorfosis*, VI, 133 i ss.

Atena va colpejar tres o quatre vegades el front d'Aracne. La infeliç no ho va poder suportar, però encara va tenir coratge per lligar-se al coll amb un llaç. Ja s'havia penjat quan Atena, compadida, la va aixecar i li va parlar així: "Viu, doncs, però continua penjada, dolenta! I perquè no esperis que les coses puguin

arreglar-se en el futur, que aquest càstig passi a tot el teu llinatge, fins als teus descendents més llunyans”. Després es va apartar d’Aracne i la va ruixar amb el suc d’una herba infernal; tot seguit, en rebre el contacte del fàrmac sinistre, li van caure els cabells, i també el nas i les orelles, el cap de li va reduir i se li va empètir tot el cos. En el costat, en lloc de cames li queden encastats uns dits finíssims; la resta del cos l’ocupa només el ventre, del qual treu un fil, amb què, convertida ara en aranya, pot continuar teixint les teles, com abans.

TEXT N. 60

APULEU. *Ase d’or, cap. IV*

Poc després, el seu marit, que havia vingut a ajeure’s al llit una mica més aviat que de costum, abraçant-la encara tota llacrimosa la renya d’aquesta manera: ¿Aixó és el que em prometies, Psique meva? ¿En què podrà refiar-se’t el teu marit, què podrà esperar de tu? Dia i nit, ni entre les estretes conjugals deixes de turmentar-te. Fes, doncs, d’ara endavant, el que vulguis, i acontenta, encara que sigui per a cercar el teu dany, la teva fantasia. Solament, recorda’t que t’ho he advertit seriosament, qua, massa tard, comencis a penedir-te.

Ella aleshores, amb prec i assegurant-li que altrament en moriria, aconseguí del marit, a desgrat d’ell, que accedeixi al seus desigs: que vegi les seves germanes, que amanyagui llur dolor, que pugui parlar amb elles.

Així, ell consentí als prec de la novella esposa, i encara li atorgà que els donés tant d’or i d’adreços com volgués, però diverses vegades l’advertí, i tot sovint li va fer por perquè se’n guardés, que mai, deixant-se dur pel pernicios consell de les seves germanes, cerqués de veure com era el seu marit; no fos cas que, per una sacrílega curiositat, no caigués daltabaix del cim de la seva fortuna i no fos privada, després, àdhuc de la seva abraçada.

Ella regracià el marit i, ja més contenta: “Tant de bo,” digué, “abans jo mori cent vegades, que no pas en manqui aquesta dolcíssima unió amb tu. Car t’estimo com no podria més, siguis qui vulguis; et porto tant d’amor com el meu esperit, i ni el mateix Cupido em sembla que facide comparar amb tu. Però t’ho progo, atorga encara això als meus prec: mana al teu servent, el Zèfir, que, de la mateixa manera que em va transportar a mi, em dugui ací les meves germanes.” I estergint-li persuasives besades, dient-li paraules afalagadores i lligant-se-li en estretes irresistibles, afegí encara aquestes manyagueries: “Mel meva, marit meu, ànima dolça de la meva Psique.” El marit sucumbí, a contracor, a la força i el poder del xiuxiueig veneri i es comprometé a tot; i en apropar-se el dia, s’esvaí d’entre les mans de la seva muller.

Mentrestant les germanes, despés d’haver esbrinat on era la roca i l’indret on Psique havia estat abandonada, hi acudeixen totes pressoses; i un cop allí, donaven els ulls a les llàgrimes i els pits als gemecs, fins a tant que les pedres i els espadats tornaven el ressò de llurs freqüents esgarips. A la fi cridaven pel seu nom la mísera germana, talment que, al so penetrant de llur planyívola veu que devalla cingles avall, Psique, fora de seny i tota trasbalsada, surt corrent del casal i: “¿Per què,” diu, “us afligiu debades en tristes lamentacions? Vet-me ací, la que ploreu. Deixeu-vos de cridar llòbregament i torqueu les vostres galtes remulles de prolongades llàgrimes, ara que ja podeu abraçar la que planyíeu.”

Aleshores, havent cridat el Zèfir, li transmet el manament del seu marit. Sense trigar gens, ell, obeint l’ordre, tot seguit, en suavíssimes bufades, les transporta d’una volada, sense fer-los cap mal. A la fi totes plegades s’adeliten en mútues abraçades i besos impacients, i aquelles llàgrimes que ja eren estroncades tornen a escolar-se, provocades pel goig. “Però entreu, ben alegres,” digué ella,

“sota el meu sostre i la meva llar, i refeu amb la vostre Psique les ànimes afligides.”

Havent parlat així, els fa veure la gran opulència d'aquell casal d'or, i els fa sentir la nombrosa família d'aquelles veus que la servien, i renova llurs forces amb un bany sumptuós i amb les delicadeses d'una taula sobrehumana, talment que elles, ben sadollades d'aquella affluent abundor de riqueses celestes, en el fons de llur cor ja en nodrien enveja. Finalment, cap de les dues no deixà de preguntar, de la manera més minuciosa i encuriosida, qui era el senyor d'aquelles coses celestes, i qui era, i de quina mena era el seu marit. Però Psique, per molt que fessin, no violà ni remogué del fons del seu pit el manament conjugal, ans inventat-se una història, digué que era algú jove i bell, amb les galtes tot just ombrejades d'un llanos borrisol, retingut la major part del temps en caceres pels camps i les muntanyes; i per por que, si la conversa s'embranchés, algun descuit no poses en evidència la seva secreta decisió, després d'haver-les carregades d'or treballat i de joiells plens de gemmes, cridant tot seguit el Zèfir, li mana de tornar-se-les a emportar.

Un cop aixó hagué estat acomplert immediatament, les excelents germanes, tornant cap a casa, i ja totes arborades per la fel d'una creixent enveja, s'esvalotaven tot parlant elles amb elles. Finalment, comença a dir l'una:

Ai, com ets de cega, de cruel i d'iniqua Fortuna! ¿Això t'ha plagut de fer, per tal que, filles del mateix pare, tinguéssim una sort diferent?

¿Nosaltres, que som les més grans, donades com a serventes a uns marits forasters, allunyades de la nostra llar i de la nostra mateixa pàtria, passem la vida llum dels pares, com a exiliades, i a aquesta, en canvi, la més petita, que amb un fetus exhauridor ha tret al món un darrer part, li han anat a pertocar tantes riqueses i un déu per marit, que ni sap com usar rectament de tanta abundor de béns? ¿Has vist, germana, quantes i quines preciositats hi ha, escampades per la seva casa; com rellueixen els vestits, com brillen les pedreries, quant d'or, a més, es trepitja pertot arreu?

TEXT N. 61

OVIDI. *Metamorfosis*, I, 5-37

L'Univers i l'ésser humà en la mitologia

Abans d'existir el mar, la terra i el cel, que tot ho contenen, només existia el caos. El Sol encara no il.luminava el món; la Lluna encara no estava subjecta a les seves fases; la Terra encara no estava suspesa en el buit. No es distingien les costes dels mars; l'aire i l'aigua es confonien amb la terra [...]. Res no tenia forma. El calor s'oposava al fred; la sequedat, a la humitat; la duresa s'incrustava en la blenor; el que era pesat era lleuger alhora. Els déus van posar fi a aquesta situació i la van sotmetre a un ordre: van separar el cel de la terra, i la terra de les aigües [...]. I el caos va deixar d'existir. Els déus van posar cada cos en el lloc que li corresponia i van establir les lleis per les quals s'havien de regir a partir d'aquell moment: el foc, el més lleuger de tots els elements, es va situar en el lloc més elevat; a sota, l'aire i, finalment, a la zona més profunda, la Terra.

Després, els déus van donar forma rodona a la Terra i van fixar els límits del mar aïrat. Van afegir-hi les fonts, els estanys, els rius...[...]. Els astres, que fins

aleshores s'havien confós amb el caos, van començar a brillar, i les estrelles, representació dels déus, van quedar penjades a la volta del cel.

Els peixos van nedar per les aigües, els animals de quatre potes van córrer sobre la superfície terrestre, i l'aire va rebre l'aleteig dels ocells de colors diversos.

TEXT N. 62

OVIDIO. *Metamorfosis*, X, 31-41

“La causa de este viaje es mi esposa, a la que envenenó una víbora que había pisado, robándole años de crecimiento... Yo os ruego, por estos lugares llenos de temor, por este Caos ingente y por los silencios de este vasto reino, que el prematuro destino de Eurídice sea devuelto a tejer. Todos tenemos una deuda con vosotros y aunque nos demoremos un poco, más pronto o más tarde nos acercaremos hasta ésta que será nuestra única morada. A ella nos dirigimos todos, ésta es nuestra última casa, vosotros tenéis los más extensos reinos del género humano. Ella también, cuando, ya en la madurez, haya disfrutado de los años que en justicia le corresponden, estará bajo vuestro control: os pedimos un regalo, estar con ella. Pero si los hados niegan el permiso a mi esposa, tened por cierto que no quiero volver: alegraos con la muerte de los dos”. Por el que decía tales cosas, moviendo las cuerdas de su instrumento al compás de las palabras, lloraban las almas sin sangre.

TEXT N. 64

VARRÓ. *De lingua latina*, V, 15

Los nombres de los sacerdotes y de los dioses

A todos los sacerdotes se les llama así a partir de la palabra sacra (“cosas sagradas”). Los pontífices [...] pienso que viene de puente. Pues ellos levantaron por primera vez el puente Sublicio y luego lo reconstruyeron varias veces, a fin de que las ceremonias sagradas que se celebran a uno y otro lado del río pudieran hacerse adecuadamente.[...] Los flamines, como en el Lacio estaban con la cabeza cubierta por un velo que llevaban ceñido con un cordón de hilo (filum), fueron llamados antes filamines. Cada uno de éstos tiene un cognomen derivado del nombre del dios de cuyo culto se encargan, pero en unos casos el origen está claro y en otros no: está claro en el caso de los flamines Martialis o Vulcanalis; oscuro en el caso del Dialis (aunque Dialis viene de Iovis o Diouis (Júpiter).

TEXT N. 64

PLUTARCO. *Vidas paralelas*, Rómulo, XXI

El rito de la fundación

Dio Rómulo sepultura en el sitio llamado Remoria a Remo y a los que le habían dado la crianza, y atendió luego a la fundación de la ciudad, haciendo venir de la Etruria o Tirrenia ciertos varones que con señalados ritos y ceremonias hacían y enseñaban a hacer cada cosa, a manera de iniciación. Porque en lo que ahora se llama Comicio se abrió un hoyo circular, y en él se pusieron primicias de todas las cosas que por ley nos sirven como provechosas, o de las que por naturaleza usamos como necesarias; y de la tierra de donde vino cada uno cogió y trajo un puñado, que lo echó también allí, como mezclándolo. Dan a este hoyo el mismo nombre que el cielo, llamándolo mundus. Después (que son los demás ritos) con un círculo describen desde su centro la ciudad; y el fundador, poniendo en el arado una reja de bronce, y unciendo dos reses vacunas, macho y hembra, por sí mismo las lleva, y abre por las líneas descritas un surco profundo, quedando al ciudadano de los que la acompañan ir recogiendo hacia dentro los terrones que se levantan sin dejar que ninguno salga para afuera. A la parte de allá de esta línea fabrican un muro, por lo que, por síncope, la llaman “pomerio”, como promoerio o antemuro. Donde intentan que se haga una puerta, quitando la reja y levantando el arado, hacen como pausa; así los romanos tienen por sagrado todo el muro, a excepción de las puertas...

Tiéndose por cierto que la primera fundación de Roma se verificó el día 11 antes de las Kalendas de mayo (21 de abril del 753 a.C.), el que solemnizan los romanos como día natal de su patria.

TEXT N. 65

LUCRECI. *De rerum natura*, 5, 1197-1203

Inutilitat dels sacrificis

“La pietat no és mostrar-se cobert amb un vel, girat vers una pedra, i acostar-se a tots els altars, ni inclinar-se posternat a terra, ni estendre les mans davant els santuaris ni ruixar els altars amb sang de quadrúpedes, ni penjar exvots damunt d'exvots; no és això, sinó que més aviat és poder-ho mirar tot amb serenor d'esperit”.

TEXT N. 66

AULUS GEL.LI. *Nits àtiques*, I, 12

Requisits per a l'elecció de les vestals

Aquells que van escriure sobre l'elecció de la verge vestal van dir que no era lícit que fos escollida una jove de menys de 6 anys i de més de 10, ni tampoc una que no tingués pare ni mare, ni tampoc una que fos tartamuda o sorda o que tingués qualsevol altre defecte físic; tampoc no ho podia ser una noia els pares de la qual fossin esclaus o es dediquessin a negocis bruts. A més, Capitó Ateius va deixar escrit que no podia ser escollida la filla de qui no tingués domicili a Itàlia, i que s'havia d'excloure també la noia el pare de la qual tingués tres fills. A part això, de seguida que és escollida, la jove vestal és conduïda a la casa de Vesta i és lliurada als pontífexs. En aquest moment deixa la potestat del pare, sense emancipació i sense perdre els drets civils, i té el dret de fer testament. Sobre el costum i el ritusegons el qual es fa l'elecció no hi ha documents de cap antiguitat...

TEXT N. 67

AULUS GEL.LI. *Nits àtiques, I, 19*

Una anciana, forastera i desconeguda, es va presentar a Tarquini el Superb amb nou llibres, dels quals deia eren els divins oracles; volia vendre'ls. Tarquini va preguntar el preu. La dona el va demanar excessiu i desmesurat; el rei, com si l'anciana desvariés per l'edat, esclatà a riure. Aleshores ella posa al davant un calderó amb doc, crema tres llibres dels nou i pregunta al rei si voldria comprar pel mateix preu els sis que resten. Aleshores, però, Tarquini va riure molt més i digué que, sens dubte, l'anciana la delirava. La dona, allí mateix i tot seguit, va cremar uns altres tres llibres i una altra vegada demana tranquil·lament el mateix: que compri els tres que resten pel mateix preu. A Tarquini li canvia l'expressió del rostre i l'atenció de l'ànim, entén que aquesta fermesa i confiança ja no ha de ser menyspreada, compra els tres llibres que restaven per un preu no pas menor que el que li havien demanat per tots. Es va saber, però, que aquella dona, des que es va allunyar de Tarquini, no va ser vista després en cap altre lloc. Els tres llibres, guardats en un sagrari, van ser anomenats "Sibil.lins"; a ells acudeixen com a un oracle els quindecenvirs, quan cal consultar oficialment els déus.

TEXT N. 68

VIRGILIO; *Eneida, VI, 273 i ss*

Ante el vestíbulo mismo, donde empezaba la entrada del Orco, habían establecido sus guaridas el Llanto y los remordimientos vengadores; allí habitaban también las pálidas Enfermedades y la triste Vejez, y el Miedo, y el Hambre, mala consejera, y la vergonzosa pobreza, figuras de terrible aspecto, y la Muerte y el Sufrimiento; a continuación, el Sueño, hermano de la muerte, y los Placeres malignos del Pensamiento, y en la puerta situada enfrente, la Guerra mortífera y los lechos de hierro de las Euménides y la insensata Discordia con su cabellera de víboras sujeta con ensangrentadas cintas.

En el centro extiende sus ramas y sus viejos brazos un olmo sombrío, enorme, donde dicen que, adheridos bajo cada una de sus hojas, tienen su morada los Sueños vanos. Hay además apariciones monstruosas de diversas fieras...Ene ste lugar empieza el camino que lleva a las olas del tartáreo Aqueronte. Hierve aquí un remolino de cieno, turbio y de corriente impetuosa que vomita toda su arena en el Cocito. Guarda esta

agua y este río un barquero horrible, Caronte, espantosamente sucio; su mentón está cubierto por una larga barba canosa y descuidada, sus ojos llameantes se mantienen fijos y un andrajoso manto pende de sus hombros atado con un nudo. Dirige personalmente la barca con una pértiga, y la gobierna con velas y transporta los cuerpos en su pequeña nave de color de hierro; ya es viejo, pero posee la vejez fuerte y vigorosa de un dios. Hacia él se dirigía corriendo toda la multitud dispersa por las orillas...Estaban en pie suplicando pasar los primeros y tendían sus manos ansiando la otra orilla. Pero el triste navegante ahora recoge a éstos, ahora a aquéllos, pero rechaza a otros...No le está permitido pasarlos al otro lado de las terribles orillas y de las roncadas corrientes antes que sus huesos no descansan en sepulcros...El enorme Cerbero hace resonar estos reinos con un ladrido trifauce recostándose inmenso en una gruta situada enfrente.

TEXT N. 69

VIRGILIO; *Eneida*, VI, 540 ss

Y llegaban ya a los campos situados en el extremo de esta región, un lugar apartado que ocupan los que se han distinguido en la guerra...Éste es el lugar donde el camino se bifurca: el de la derecha es el que conduce al pie de las murallas del gran Dis: aquí tenemos la senda que lleva al Elíseo; el de la izquierda es el que atormenta a los malvados y lleva hasta el impío Tártaro...Ve una extensa fortaleza rodeada por un triple muro al que baña un río impetuoso de ardientes llamas, el Tartáreo Flegetonte, que arrastra ruidosos peñascos. Enfrente había una enorme puerta y unas columnas de un acero tan resistente que ninguna fuerza humana y ni siquiera la de los mismos habitantes del cielo sería capaz de romper en caso de guerra: una torre de hierro se eleva a los aires y Tisífone, sentada, ceñida con un manto ensangrentado guarda vigilante el vestíbulo durante noches y días sin dormir nunca. De aquí salían gemidos, y se oían crueles azotes y el chirrido del hierro y arrastrar de cadenas.

TEXT N. 70

APULEYO; *El asno de oro*, 11, 5

Isis se revela ante Lucio

Aquí me tienes, Lucio; tus ruegos me han conmovido. Soy la madre de la inmensa naturaleza, la dueña de todos los elementos, el tronco que da origen a las generaciones, la suprema divinidad, la reina de los Manes, la primera entre los habitantes del cielo, la encarnación única de dioses y diosas; las luminosas bóvedas del cielo, los saludables vientos del mar, los silencios desolados de los infiernos, todo está a merced de mi voluntad; soy la divinidad única a quien venera el mundo entero bajo múltiples formas, variados ritos y los más diversos nombres. (...) Los pueblos del Sol naciente y los que reciben sus últimos rayos de poniente, las dos Etiopías y los egipcios poderosos por su antigua sabiduría me honran con un culto verdadero y me conocen por mi verdadero nombre: soy la reina Isis.

TEXT N. 71

TÀCIT.; *Annals*, 15, 54, 2-4

Neró per fer desaparèixer el rumor, substituï els culpables i aplicà refinadíssims turments a aquells que, malvistos per les seves abominacions, el poble anomenava cristians. Crist, del qual el grup agafà el nom, sota l'imperi de Tiberi fou lliurat al suplici del procurador Ponç Pilat; reprimida de moment aquesta superstició destestable, novament s'escampava, no solament a Judea, on s'havia originat el mal, sinó també a Roma, on tot el que arreu hi ha d'atroç i de vergonyós hi conflueix i hi és celebrat. Primerament foren agafats els qui admetien ser cristians, després per delació d'aquells, una multitud d'altres que foren convictes no tant del crim de l'incendi com de l'odi envers el gènere humà. A les seves execucions hom hi afegia diversions, de manera que, coberts amb pells de feres, morien de les queixalades dels gossos o bé, crucificats i coberts de flames, quan es feia fosc, eren cremats com a teies nocturnes.

6. FILOSOFIA

TEXT N. 72

LUCRECIO; *De rerum natura*, II, 1-19

Para los epicúreos lo fundamental es buscar el placer evitando el dolor.

Es dulce, cuando sobre el vasto mar los vientos revuelven las olas, contemplar desde la tierra el penoso trabajo de otro; no porque ver a uno sufrir nos dé placer y contento, sino porque es dulce considerar de qué males te libras. Dulce es también presenciar los grandes certámenes bélicos en el campo de batalla, sin que a ti te afecten los peligros; pero nada hay más dulce que ocupar los templos serenos que los sabios levantan en las cumbres seguras y desde ellos mirar a los hombres y verlos buscar confusos el camino de la vida, revalorizar en talento, esforzarse día y noche.

¡Oh miserables mentes humanas! ¡Oh ciegos corazones! ¡En qué tinieblas de la vida, en cuán grandes peligros se consume este tiempo tan breve! ¿Nadie ve, pues, que la Naturaleza no reclama otra cosa sino que del cuerpo se aleje el dolor, y que, libre de miedo y cuidado, ella goce en la mente un sentimiento de placer?

TEXT N. 73

SÈNECA; *Cartes a Lucili*

No consideris mai feliç una persona que busca la felicitat. Es recolza en una base fràgil aquell qui fonamenta la seva alegria sobre quelcom extern: el plaer que ve de fora, cap a fora se n'anirà. En canvi, aquell plaer que neix d'un mateix és fidel i ferm, i creix, i ens acompanya fins a la fi...Els béns sotmesos a la fortuna poden esdevenir fructífers i agradables quan el que els posseeix també es posseeix a ell mateix, i no està esclavitzat per les seves coses. S'equivoquen aquells qui creuen que la fortuna ens atorga quelcom bo o dolent...Perquè

l'ànim té més força que qualsevol fortuna i pot, pr si mateix, portar en un sentit o en un altre allò que la fortuna li dóna, essent d'aquesta manera ell mateix la causa de la seva felicitat o de la seva dissort.

TEXT N. 74

SÈNECA, *Cartes a Lucili, CIII*

Sèneca diu a Lucili que no es preocupi per les coses que no sap si passaren, sinó per aquelles que passen cada dia.

Per què et preocupes d'aquelles coses que poden tal vegada succeir, però que també poden no succeir? Vull dir l'incendi, l'esfondrament de la casa i altres accidents que ens vénen per atzar, però no per cap insídia; preveu més tost i evita aquelles coses que ens sotgen, que ens agafen per sorpresa. Són accidents més rars, per bé que greus, el naufragar, el bolcar d'un vehicle, però el perill de l'home per l'home és de cada dia. Contra aquest has de preparar-te, aquest has de mirar amb ulls amatents; no hi ha cap mal més freqüent, cap de més pertinaç, cap de més traïdor. La tempestat amenaça abans d'esclatar, els edificis cruixen abans de caure, el fum arriba per endavant de l'incendi, però el detriment que ve de l'home arriba sobtós i s'encobreix tant més curiosament com més s'apropa. T'equivoques si et fies de la cara dels qui se't presenten: tenen rostre d'home, però ànima de fera, només que en les feres sols el primer atac és perillós: els qui passen de llarg, no els empaiten. Car només la fretura les incita a fer mal: si ataquen, és constretes per la fam o per la por; però l'home occeix l'home per gust. Tanmateix, pensa en el perill que ve de l'home, talment que pensis també en el deure de l'home. Esguarda l'un per no ésser-en ferit, l'altre per no ferir-lo. Alegra't de les benaurances de tots, commou-te de les malaurances, i recorda't del que has de fer i del que has d'evitar. ¿Què assoliràs vivint això? No pas que no et noguin, sinó que no t'enganyin. Però refugia't tant com puguis en la filosofia: ella et protegirà en el seu si, i en aquest santuari estaràs segur, o almenys, més segur. No topen entre ells sinó els qui caminen per la mateixa via. Però no rumbegis pas a la filosofia: a molts fou causa de perill el fet d'haver-la portada amb urc i amb arrogància: cal que ella et guareixi dels vicis sense reptar-los als altres. No es desdenyi dels costums públics, ni es comporti talment que sembli condemnar tot el que no fa ella. Pot la saviesa anar sense pompa i sense malvolença. Estigues bo.

TEXT N. 75

SÈNECA; *De providentia, II*

La actitud del hombre bueno ante la adversidad según los estoicos.

Nada malo puede pasar a un hombre bueno: no se mezclan las cosas contrarias, ni la naturaleza consiente que en ningún tiempo lo bueno dañe a lo bueno; pues entre los hombres buenos y los dioses hay amistad, cuyo enlace es la virtud (...) El ímpetu y el contraste de la adversidad no conmueven el alma del varón bueno; persevera con firmeza en su estado y hace frente a todo lo que le acontece, porque es más fuerte que todos los accidentes externos. Yo no digo que no los sienta, sino que los vence y, por añadidura, se eleva apacible contra los embates de la adversidad. Considera las adversidades como un ejercicio (...) Pues sin adversarios la virtud languidece. El

hombre bueno no ha de temer las cosas duras y difíciles ni ha de quejarse del destino; cualquier cosa que le ocurra, debe tenerla por buena y sacarle todo el provecho que pueda.

TEXT N. 76
HORACI, *Odes*, II, 10

Millor viuràs, Licini, no urgint sempre
l'alta mar ni, mentre prudent
evites les tempestes, tocant sempre
la costa esquerpa.
Aquell qui escull la daurada
mitjania, protegit és mancat de la misèria
d'un sostre que cau, és mancat tranquil
de palau envejable.

Sovint però sacsegen els vents el pi
gegant i amb major estrèpit les altes
torres cauen i els més elevats cims
els llamps fereixen.

El cor ben preparat manté l'esperança a les desgràcies,
i a les ventures tam un canvi de fortuna. Hiverns
desprietats, Júpiter
els duu i ell també
els retira.

No, si ara va malament, sempre
ha de ser així: alguns cops amb la seva cítara desperta
la musa i no sempre tiba
el seu arc Apol.lo.

En les contrarietats, mostra't animat
I valent; sàviament tu mateix
amarraràs les veles inflades per un vent
massa favorable.

TEXT N. 77
CICERÓN; *Disputationes Tusculanae*, 5, 5

Alabanza de la filosofía.

¡Oh Filosofía, guiadora de la vida, oh indagadora de la virtud, oh expulsadora de los vicios! No sólo nosotros, sino en general la vida de los hombres, ¿qué hubiera podido ser sin ti? Tu engendraste las urbes, tú a los hombres dispersos los llamaste a la sociedad de la vida, tú los juntaste entre sí, primero con los domicilios, después con los matrimonios, luego con la comunidad de la escritura y lenguaje, tú fuiste la inventora de las leyes, tú la maestra de las costumbres y la disciplina. En ti nos refugiamos, a ti pedimos ayuda, a ti (...) nos entregamos.

Mas un solo día bien vivido y conforme con tus preceptos, debe anteponerse a una inmortalidad pecaminosa. ¿ De quien usaríamos las ayudas más bien que las de ti, que nos prodigaste la tranquilidad de la vida y nos eliminaste el terror de la muerte?

TEXT N. 78

SAL.LUSTI; *Conjuració de Catilina*, 53-54

En la mateixa edat van viure dos varons d'extraordinari mèrit, tot i que de ben diferents costums, M.Cató i C.Cèsar...Van ser, per tant, gairebé iguals en llinatge, edat, eloquència i grandesa d'esperit: assoliren alhora igual glòria, tot i que d'espècie diversa. Cèsar tenia fama de gran per la seva generositat i els seus favors. Cató tenia fama de gran per la integritat de la seva vida. El primer va il·lustrar-se per la benignitat i la misericòrdia; al segon li conferia prestigi la seva pròpia rigidesa. Assolí Cèsar la glòria donant, auxiliant i perdonant; Cat, negant qualsevol favor. En un trobaven el seu refugi els desgraciats; en l'altre els dolents la seva ruïna. Era lloada la grandesa d'aquell i la fermesa d'aquest. Cèsar, finalment, s'havia imposat ell mateix una tasca sense descans, abandonava els seus propis assumptes per atendre els dels amics; no denegava mai el que li semblava digne de ser donat; desitjava ardentment un alt comandament, un exèrcit, una nova guerra, on pogués resplandir el seu mèrit. Cató, per la seva banda, no posava l'afany sinó en la seva pròpia mesura i decor, i especialment en la seva austeritat; no competia en riquesa amb el ric, ni en intrigues amb l'intrigant, sinó en valor amb l'esforçat, en modèstia amb el modest i en desinterés amb el desinteressat; i s'estimava més ser bo que no pas semblar-ho, i així, tant més la glòria l'empaitava, quant menys ell la cercava.

7. CIÈNCIA I TÈCNICA

TEXT N. 79

AULUS GEL.LI, *Nits àtiques*, 1,9

A aquells els anomenaven *matemàtics*, a causa de les ciències que havien començat a aprendre i estudiar, perquè els antics grecs incloïen sota el nom de *matemàtiques* la geometria, la gnomònica, la música i altres disciplines superiors. Nosaltres popularment designem amb el nom de *matemàtics* aquells qui amb més propietat hauríem d'anomenar *caldeus*. Finalment, quan ja s'havien format en aquestes branques del saber, i es dedicaven a l'estudi de les obres de la naturalesa i els seus principis, rebien el nom de *físics*.

TEXT N. 80

CICERÓN, *De Republica*, VI, XVII, XVIII; *Somni d'Escipió*

“A mí, que contemplaba desde ese paraje, todos los demás objetos me parecían muy brillantes y admirables; y las estrellas eran unas que nunca hemos visto desde este lugar, y las magnitudes de todas ellas, unas que nunca hemos sospechado que existan. De ellas la más pequeña era la que, siendo la más alejada del cielo y la más cercana a la Tierra, lucía con luz ajena. Y las esferas de las estrellas fácilmente superaban la magnitud de la Tierra. En ese momento, la Tierra misma me pareció tan

pequeña, que estaba descontento de nuestro imperio con el cual, por así decir, tocamos un punto de ella.

XVII. “Como yo la mirara más a ella, dijo Africano: ‘Pregunto, ¿hasta cuándo tu mente estará fija en la Tierra? ¿No ves a qué templos viniste? Hete aquí que por medio de nueve orbes, o mejor, esferas, todo está unido; de las cuales una es celeste, la más exterior, que abarca a todas las restantes: el sumo dios mismo que encierra y contiene a las demás; en la cual están fijos los cursos sempiternos de las estrellas, que giran. Puestas por debajo de ella, hay siete que rotan hacia atrás, con un movimiento contrario al del cielo, de las cuales posee una esfera aquella estrella que en la Tierra nombran Saturnia; después, propicio y saludable para el género humano, está aquel fulgor que es llamado de Júpiter; luego, rútilo y horrible para la Tierra, el que llamáis de Marte; después, por debajo, ocupa la región casi medial el Sol, guía y príncipe y regidor de las demás lumbres, mente y principio regulador del mundo, de una magnitud tan grande, que todo lo recorre y llena con su luz. A éste lo siguen como compañeros dos cursos, uno del de Venus, otro el de Mercurio, y en el orbe más bajo se mueve la Luna, alumbrada por los rayos del Sol. Pero debajo ya nada está sino lo mortal y caduco, a excepción de las almas dadas al género humano por un regalo de los dioses; arriba de la Luna todas las cosas son eternas. Pues aquélla, que es la central y la novena, la Tierra, ni se mueve y es la más baja, y todos los cuerpos pesados son atraídos hacia ella por su gravitación.”

XVIII. “Como mirara estupefacto estas cosas, luego que me recobré dije: ‘¿Qué? ¿Cuál es este sonido tan grande y tan dulce que llena mis oídos?’

“Éste es -dijo- aquel que, separado por intervalos desiguales, pero, sin embargo, dispuestos proporcionalmente de acuerdo con un cálculo, es producido por el impulso y el movimiento de las esferas mismas, y, mezclando tonos agudos con graves, produce, de manera uniforme, varios conciertos. En efecto, movimientos tan grandes no pueden realizarse en silencio, y la naturaleza hace que los extremos suenen gravemente por un lado, y agudamente por otro. Por esta causa, el curso más alto del cielo, portador de estrellas, cuya revolución es más acelerada, se mueve con un sonido agudo e intenso, y con uno muy grave, este lunar y más bajo; pues la Tierra, la novena esfera, que permanece inmóvil, está siempre fija en una misma sede ocupando el lugar medio del mundo; en cambio, aquellos ocho cursos, entre los cuales la fuerza de dos es la misma, producen siete sonidos separados por intervalos, el cual número es casi el nudo de todas las cosas. Hombres doctos, imitando esto en los instrumentos de cuerda y en los cantos, abrieron para sí el retorno a este lugar, igual que otros que, con sus prestantes ingenios, cultivaron en la vida humana los estudios divinos.”

TEXT N. 81

ISIDORO DE SEVILLA, *Etimologías*, IV, 13, 14

La medicina como saber total.

Preguntan algunos por qué no se incluye la medicina entre las otras artes liberales. La respuesta es la siguiente: porque las artes liberales abordan en su estudio materias particulares, mientras que la medicina abarca la de todas. En efecto, el médico debe conocer la gramática, para poder entender y exponer lo que lee. Lo mismo cabe decir de la retórica, de modo que pueda delimitar con argumentos indiscutibles los casos que tiene entre manos... Otro tanto hay que afirmar de la dialéctica, que le permite, mediante el raciocinio, profundizar en las causas que provocan las enfermedades y en los remedios aplicables para su curación. Necesita de la aritmética, por lo que se refiere al número de horas que duran los ataques febriles y la periodicidad que

presentan. Digamos lo mismo de la geometría, en cuanto a la índole de las regiones y zonas en las que señala qué es lo que cada uno debe observar. E incluso no debe ignorar la música, pues muchas son las enfermedades que, como puede leerse en los libros, han sido tratadas utilizando esta disciplina: así se lee de David que liberó a Saúl del espíritu inmundo, sirviéndose de la música. También el médico Asclepiades devolvió por ella a su anterior estado de salud a un enfermo atacado de locura. Conocerá en fin también la astronomía, por la que se examina el movimiento de los astros y la evolución del tiempo. Pues, como sostiene algún médico, al par de las variaciones que se van presentando, nuestro cuerpo experimenta igualmente alteraciones. De aquí que se considere a la medicina como una segunda filosofía. Una y otra ciencia reclaman para sí al hombre entero; pues si por una se sana el alma, por la otra se cura el cuerpo.

TEXT N. 82

LUCRECI, *De rerum natura*, VI

“Ara t’explicaré quin és l’origen de les malalties, i d’on prové de cop i volta aquesta força tan maligna, capaç de sembrar la mort entre els éssers humans i els animals. Ja et vaig explicar el que es referia a l’existència de gèrmens de substàncies molt variades que ens proporcionen la vida, però també hi ha molts altres gèrmens que volen per l’aire i propaguen la malaltia i la mort. Quan, per atzar o per accident, aquests darrers gèrmens es reuneixen, infecten el cel i l’aire esdevé pestilent. I tota aquella massa pudent pot arribar de regions allunyades o bé d’aquella mateixa terra quan, a causa de la calor excessiva i de les puges, el sòl humit es corromp. [...] Per exemple, l’elefantiasi, o inflamació de les extremitats, es genera a Egipte. El mal, a l’Àtica, ataca els peus; a la zona d’Acaia, ataca els ulls... D’aquesta manera, en cada lloc, la malaltia ataca parts i òrgans diferents...”

TEXT N. 83

SIMPLICI, *Física*, 1014...

Una tortuga avança a partir de la meitat d’un estadi, i Aquil.les avança deu vegades més en el mateix temps. Aquil.les, des del començament de l’estadi, inicia la persecució de la tortuga, i avança mig estadi, de manera que arriba a la meitat d’aquest, al lloc d’on va sortir la tortuga. Però aquesta ja ha avançat la desena part d’aquesta meitat de l’estadi. Llavors Aquil.les recorre la desena part d’aquesta meitat de l’estadi; però la tortuga ha avançat la desena part de la desena part de la meitat restant. I mentre quedi una desena part de qualsevol distància, i ella tingui, a la vegada, una desena part, la tortuga serà sempre davant d’Aquil.les, i mai cap dels dos no podrà recórrer la totalitat de l’estadi.

8. ARTS.

TEXT N. 84
PETRONIO; *Satiricón*

En medio de mi asombro ante tantas maravillas, me caí de espaldas y por poco no me rompo las piernas. Pues, a la izquierda, al entrar y a corta distancia de la cabina del portero había un perro descomunal, atado con una cadena: era una pintura sobre la pared y encima, en letras capitales, se leía: “CUIDADO CON EL PERRO”. Mis compañeros se echaron a reír. Yo cuando recobré la serenidad, no acababa de observar la superficie total de aquella pared. Había un mercado de esclavos con sus rótulos al cuello, y el propio Trimalción, con largas melenas de esclavo y un caduceo en la mano, entraba en Roma bajo la diorección de Minerva. Luego, se veía cómo había estudiado contabilidad, cómo había llegado a administrador: un hábil pintor había representado exactamente toda su vida con las respectivas leyendas. Al final del pórtico, Mercurio levantaba a Trimalción por la barbilla y lo transportaba a un excelso trono. A su lado estaban la Fortuna, con un gran cuerno de la Abundancia, y las tres Parcas hilando sendas ruecas de oro...

TEXT N. 85
PLINI EL VELL; *Història Natural*, 36, 60; 36, 64

Un mosaic romà

Els paviments...erren embellits amb una mena de pintura fins que va ser substituïda per mosaics. En aquest camp fou de gran anomenada Sosus, que a Pèrgam va fer el mosaic denominat “la cambra sense escombrar”, eprquè, mitjançant tesselles diminutes de diversos colors, va representar en un paviment les restes d’un sopar i tot allò que sol ser escombrat com a deixalles.

Els mosaics foren introduïts a Roma en temps de Sul.la.

TEXT N. 86
VITRUVI; *De architectura*, 4, 1, 4-6; 4, 1, 7-8; 4, 1, 8-10

Origen de l'ordre dòric

lo conquerí el territori de Cària i hi fundà ciutats molt grans...Aquestes ciutats, després d’haver expulsat els caris i els lèlegs, van posar el nom de Jònia a aquesta part de la terra segons el nom del seu capo ló, i després d’haver assenyalat recintes consagrats als déus immortals, van començar a edificar-hi temples. El primer que van veure fet així era en una ciutat dels doris. Com que volien col.locar columnes en aquest temple i no en tenien les proporcions, van mirar de quina manera podien fer-les per tal que no només fossin aptes per a aguantar el pes, sinó també perquè fossin agradables de veure per la seva proporció. Van mesurar la petjada del peu de l’home, i la van relacionar amb la seva alçada. Quan van saber que el peu era la sisena part de

l'alçada d'un home, van transferir aquesta relació a la columna: segons l'amplada amb què van fer la base del fust, la van repetir sis vegades en l'alçada, incloent-hi el capitell. Així fou com la columna dòrica va començar a donar als edificis la proporció d'un cos viril i la seva solidesa i bellesa.

Origen de l'ordre jònic

Així, quan van voler construir un temple a Diana, buscant un tipus de bellesa diferent, van donar-li més esveltesa, emprant les mateixes proporcions, però ara amb les petjades d'una dona, i van fer que l'amplada de la columna fos una vuitena part de la seva alçada, de manera que tingués un aspecte més gràcil. Van posar-hi un anell a la base com si fos el calçat. També van posar volutes al capitell com si fossin rulls arrissats de la cabellera, que queia a dreta i esquerra, i amb ondes i garlandes col·locades en lloc de serrell van adornar-li el front. Van posar estries de dalt a baix al fust, com si fossin els plecs de les estoles que porten les dones. Així van fer el model de les columnes amb aquests dos aspectes diferents, una amb aspecte viril, sense ornamentació i amb una bellesa severa, l'altra amb una finura, l'ornamentació i la proporció femenines....Com que els jonis van ser els primers a dissenyar-els, aquest darrer tipus és anomenat joni.

Origen de l'ordre corinti

El tercer estil, que és anomenat corinti, imita l'esveltesa virginal, perquè la seva figura simbolitza els ornaments més bells d'una noia representada amb els seus membres gràcils a causa de la seva edat encara tendra. Conten que la manera de descobrir aquest capitell fou així: una donzella de Corint, ja en edat de casar-se emmalaltí i morí..La seva dida va recollir les joguines amb què la noia jugava en vida, les va posar en un cistellet, i portant-lo com a record a la seva tomba, el va deixar allí sobre. Per tal que tots aquells estris es conservessin més temps a l'aire lliure, els va tapar amb una rajola. Per atzar, aquest cistellet va quedar col·locat damunt d'una arrel d'acant. Més tard, l'arrel d'acant, pressionada per aquest pes, a la primavera va treure llucs i va rebrotar i les tiges, com que creixien amb la forma dels costats del cistellet i s'adaptaven als angles de la rajola pel seu pes, van doblegar-se en forma de volutes a cada cantó.

TEXT N. 87

VITRUVI; *De architectura*, IV, 5

De l'orientació dels temples

Per tal que els temples dels déus immortals tinguin l'orientació que els correspon, aquests s'han de construir de manera que, si no hi ha cap raó que s'hi oposi, l'edifici i la imatge del déu que es col·loqui dins la cella han de mirar cap a ponent, perquè així aquells que arriben a les seves ares per fer-los ofrenes o sacrificis mirin alhora cap a orient i cap a la imatge que hi ha al temple; i d'aquesta manera, quan facin les pregaries, fixaran la mirada alhora en el temple i en la regió oriental del cel, com si les imatges sorgissin amb el Sol i miressin aquells que les invoquen i els ofereixen

sacrificis. Per aquesta raó sembla que és necessari que tots els altars dels déus mirin cap a orient.

Però si a causa de la naturalesa del lloc no es pogués fer així còmodament, aleshores la seva orientació s'ha de determinar de manera que des del temple es vegi una bona part de la ciutat, i a més, si el temple estigués situat al costat d'un riu, com passa a Egipte amb el Nil, el temple ha de mirar cap a la riba d'aquest riu. I si estigués situat a prop de camins públics, ha d'estar orientat de manera que tothom que passi per allà pugui fixar l'esguard en el temple i fer-hi les seves reverències de cara.

TEXT N. 88

SUETONI; *Vida dels dotze Cèsars, II, 28-29*

August embelleix Roma

La ciutat de Roma, que no era tan bella com pertocava a la majestat de l'imperi, i a més, estava exposada als incendis i a les inundacions, ell l'embellí de tal manera que amb raó es va poder gloriar de deixar-la de marbre quan l'havia rebut de rejola. Pel que fa a la seguretat, i en allò que la raó humana pot preveure, també en va garantir fins i tot l'esdevenidor.

De monuments públics, en va fer construir molts, els més importants dels quals són aquests: un fòrum amb un santuari de Mart Venjador, un temple d'Apol·lo al Palatí i un altre de Júpiter Tonant al Capitoli. El motiu que el va impulsar a construir un forum va ser per la munió de gent i de processos que, com que resultaven insuficients els dos que ja hi havia, en reclamava un de tercer; fou per això que, amb presses i sense ni estar acabat el santuari de Mart, va ser obert al públic i es va procurar que hi fossin celebrats separadament els processos polítics i els sorteigs dels jutges.

El temple de Mart, havia fet vot d'axecar-lo un cop empresa la guerra de Filipos per venjar el seu pare; i llavors va decretar que el Senat hi havia de deliberar amb motiu de guerres o d'honors de triomfs, que allà haurien de sortir els magistrats que es dirigessin a les províncies amb comandament i que els generals que tornessin victoriosos hi havien de portar les ensenyes triomfals.

Va bastir el temple d'Apol·lo en aquella part de la seva casa del Palatí que, colpida per un llamp, els harúspexs asseguraven que el déu desitjava per a ell; hi va adossar uns porxos amb una biblioteca llatina i grega, i en aquest lloc, ja ancià, sovint hi reunia el senat...

Va consagrar el temple de Júpiter Tonant perquè s'havia salvat d'un perill quan, en una marxa nocturna durant la seva expedició contra els càntabres, un llamp va passar frec a frec de la seva llitera i va matar l'esclau que la precedia amb una torxa. Encara va aixecar alguns altres monuments a nom d'altri, ja sigui dels seus néts, de la seva muller o de la seva germana, com és ara el pòrtic de Lívia i d'Octàvia i el teatre de Marcel.

TEXT N. 89

VITRUBIO; *De architectura, V, 3*

Teatro construido por Pompeyo y su construcción.

....se han de hacer a partir del nivel del suelo escalones de piedra o de marmol. Los *praecinctiones* deben hacerse proporcionales a la altura del teatro, pero no más altos que anchos pues si fuesen más altos, harían que las voces...fuesen rechazadas desde la parte superior, e impedirían que las últimas sílabas de las palabras llegasen netamente a oídos de los asistentes...lo mismo hay que tener en cuenta en las gradas, cuya estructura debe estar regulada de tal modo que una línea extendida desde la grada más baja hasta la última toque los ángulos de todas las gradas; con este procedimiento la voz no encontrará obstáculos y no quedará ahogada. Es preciso distribuir muchos y espaciosos accesos...rectos y sin recodos, a fin de que cuando, terminado el espectáculo, los asistentes hayan de salir, no se aprieten unos contra otros, sino que haya desde todas partes salidas independientes y expeditas...ha de procurarse que el lugar no resulte sordo, sino que, por el contrario, las voces se perciban con toda claridad, lo que conseguirá eligiendo un lugar donde no se encuentren obstáculos por resonancia...

TEXT N. 90

VITRUVI; *De architectura*, 2, 1, 1-3

Progressos en la construcció de les cases.

En un principi, els homes neixien, com les feres, en coves a les selves i als boscos, i passaven la vida alimentant-se de menjars naturals. Un dia, en indret on els arbres creixien abundants i espessos, les branques sacsejades per un vent de tempesta, van fregar-se entre si fins que s'hi va calar foc: els homes que hi havia per allí, espantats per l'incendi violent, en van fugir. Després, un cop calmada la situació, a poc a poc s'hi acostaren i se n'adonaren que la calor del foc els era agradable al cos, i el mantingueren encès trot cridant altres homes i mostrant-los per senyes quin profit en podien treure.

En aquesta primera comunitat d'homes, uns d'una manera i els altres d'una altra anaven fent crits amb la seva veu i van acabar formant paraules segons les necessitats de cada dia...i així va néixer la conversa entre ells. Per tant, fou arran del descobriment del foc que va néixer la primera societat humana. En aquesta comunitat, uns van començar a fer eixuplucs amb brancatges, altres foradaven coves a les muntanyes, uns altres, imitant els nius de les aloses, feien estatges de fang i hi posaven branques per a aguantar-ho. De mica en mica, els uns mirant-se els estatges dels altres i afegint noves idees a les seves, aconseguien perfeccionar les cabanes a mesura que el temps passava...Primerament cobrien les parets amb fang que posaven sobre branquetes aguantades per forques clavades a terra. Altres construïen parets amb terrossos de terra assecats, les cobrien amb travesses de fusta, i protegien el conjunt amb canyes i amb fulles seques per a resguardar-se contra les pluges i el sol. Quan van veure que aquests aixoplucs no aguantaven la pluja de les tempestes d'hivern, van fer el sostre de doble vessant, i així feien escolar l'aigua pel pendent del sostre fet de fang.

TEXT N. 91

VITRUVI, *De Architectura*, VI, 9

Les cases de camp.

Al pati la cuina ha d'estar situada a la part més arrecerada i assolellada. Al seu costat, s'hi han de fer les corts, per tal que els bous, des de la menjadora, vegin la xemeneia i, alhora, mirin cap a llevant, perquè els bous que miren el foc i veuen ordinàriament la llum no es tornen espantadissos.

Per això els pagesos, que estan al corrent de la influència de l'orientació, creuen que no convé que els bous mirin cap a una altra regió del cel que no sigui la de llevant. L'amplada d'aquests estables no ha de fer menys de deu peus ni més de quinze, i la longitud ha de ser tal, que cada parella de bous ocupi com a mínim set peus.

També les sales de banys han de ser al costat de la cuina; perquè així no serà lluny el servei per a les ablucions del personal de les cases del camp. El trull també ha de ser a prop de la cuina per facilitar la feina a l'hora de preparar i administrar les olives. Amb comunicació amb aquest local hi ha d'haver el celler, que ha de tenir les finestres cap al septentrió, perquè si les tingués cap a un altre punt per on el pogués escalfar el Sol, el vi que hi ha emmagatzemat perdria força amb el calor i es tornaria flux i esbravat.

TEXT N. 92

PLINI EL JOVE; *Epístoles*, 5, 6, 14-28

Descripció d'una vil·la.

La vil·la, situada a la part baixa d'un turó, domina el paisatge com si estigués al cim... En gran part està orientada cap al migdia, i a partir de l'hora sisena a l'estiu i una mica més d'hora a l'hivern, el sol convida a entrar en un pòrtic ample i proporcionat. Moltes habitacions donen a aquest pòrtic, i també un atri a la manera antiga. Davant el pòrtic hi ha una terrassa amb jardí... L'envolta un passeig tancat per arbustos baixos, esporgats en formes diferents; des d'aquí comença un caminal per a passejar-s'hi en llitera...

Al principi del pòrtic hi ha un menjador... Gairebé al mig del pòrtic, hi ha un pavelló una mica enretirat, que envolta un pati ombrejat per quatre plàtans. Al bell mig, l'aigua d'una font vessa d'una pica de marbre, i ruixa suaument les plantes que hi ha sota els plàtans. En aquest pavelló, hi ha un dormitori hi ha un dormitori que no deixa entrar ni la claror del dia, ni els crits ni el soroll. Al costat, hi ha el menjador de cada dia i dels amics convidats. Aquest menjador dóna per una banda al pati i per l'altra al pòrtic. També hi ha una altra cambra protegida per la verdor del plàtan més proper, decorada amb un sòcol de marbre i amb una pintura no menys esplèndida, que representa branques d'arbres i ocells posats entre les branques. En aquesta cambra hi ha una fonteta amb una pica, i al seu voltant uns quants brolladors deixen sentir un murmur tot agradable.

A la cantonada del pòrtic, una habitació molt àmplia és al davant del menjador; per unes finestres s'hi veu el jardí, per les altres la prada, i just sota les finestres del davant hi ha un estanyol tan agradable de veure com de sentir-en la remor de l'aigua, que, caient de dalt, escumeja en ser recollida per una pica de marbre. A l'hivern, aquesta cambra és temperada, perquè el sol hi toca molt.

Al costat hi ha un hipocaust que, si el dia és núvol, substitueix el sol amb el seu vapor calent. A continuació ve el vestuari dels banys, espaiós i alegre, i tot seguit hi ha la sala de banys freds, en al qual hi ha una banyera ampla i ombrívola... A sobre del

vestuari hi ha un camp d'esports que pot abastar uns quants jocs de pilota i uns quants equips de jugadors. No gaire lluny del bany hi ha unes escales que porten a una galeria porticada, però abans hi ha tres pavellons...La pista d'equitació encara guanya de llarg la disposició i gràcia dels edificis.

Anna Saurí i Font
Torroella de Montgrí, octubre de 2001 .